

NIKOLA VUČIĆ
KRITIKA
TOKSIČNE
MUŠKOŠTI

PREGLED SUVREMENIH ISTRAŽIVANJA

Nikola Vučić
KRITIKA TOKSIČNE MUŠKOSTI
PREGLED SUVREMENIH ISTRAŽIVANJA

Sarajevo, 2021.

Naslov: Kritika toksične muškosti
pregled suvremenih istraživanja

Autor: Nikola Vučić

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 722-010
E-mail: fes@fes.ba
www.fes.ba

Za izdavača: Dr. Peter Hurrelbrink

DTP: Filip Andronik

Štampa: Amos graf

Tiraž: 200 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.1

VUČIĆ, Nikola

Kritika toksične muškosti : pregled suvremenih istraživanja / Nikola Vučić. -
Sarajevo : Friedrich-Ebert-Stiftung, FES, 2021. - 132 str. ; 25 cm

Bilješke uz tekst. - Bibliografija: str. 126-132.

ISBN 978-9926-482-27-5

COBISS.BH-ID 43239174

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftunga. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji. Sva prava zadržana od Friedrich-Ebert-Stiftunga. Komercijalna upotreba tekstova objavljenih u publikacijama Friedrich-Ebert-Stiftunga nije dozvoljena bez pisane dozvole FES-a.

NIKOLA VUČIĆ
KRITIKA
TOKSIČNE
MUŠKOŠTI

PREGLED SUVREMENIH ISTRAŽIVANJA

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Sarajevo, 2021.

SADRŽAJ

Predgovor	7
UVOD U RASPRAVU	11
Lepeza muškosti	13
Kad je muškost toksična	19
ETIMOLOGIJA I UPOTREBA	21
Toksična muškost	23
Hegemonistička muškost	29
Iskustvo suočavanja	32
ROD I NADZIRANJE	39
Uloge i norme	43
Nadziranje	47
POSLEDICE TOKSIČNE MUŠKOSTI	51
Kritičke reakcije	63
Kritike sa Balkana	67
ISTRAŽIVANJA MUŠKOSTI U BIH	75
Klub Budi muško	86
ZAKLJUČAK	91
DODATAK	95
Intervju – Reawyn Connell	97
Intervju – Feđa Mehmedović	104
Feminizam je i muško pitanje	114
Recenzije	119
Bibliografija	126

PREDGOVOR

UOŠ tokom prvih godina studija komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, slušajući predavanja profesorica i profesora sa istraživačkom usmjerenošću na pitanja književnosti, roda i kulture u najširem smislu, bio sam zatečen vlastitim neznanjem i nerazumijevanjem društva u koje uplovljavam punoljetan. Nisam imao pojma o tome ni da književnost nije samo lijepa riječ u koju uranjamo da bismo se osjećali bolje; da kultura nije uopće nevina, već je stoljećima unazad kontaminirana različitim ideološkim i političkim strategijama; da se ljudska prava gaze vrlo često bez kažnjavanja i sankcioniranja. Svjetovi novih znanja s kojima sam se počeo susretati počeli su profilirati kod mene jedan sasvim novi, kritičniji i oprezniji pogled na društvo i svijet, na dinamiku međuljudskih odnosa, na rodne režime i hijerarhiju društvene moći. Znatiželja, sad već protkana sviješću da svijet ipak nije tako pravedan i da ne počinje i ne završava tu gdje sam ja, vodila me do novih vrtova znanja u kojima su bile ukorijenjene posve drukčije ljudske priče, iskustva koja nisam ranije sretao, znanja koja mi ranije nisu bila dostupna. Iz širokog spektra ljudskopravaške teorije, prakse i borbe, najviše me u sebe "usisao" problem rodno zasnovanog nasilja, koje je svuda oko nas i kroz koje u ovom trenutku, dok čitate ove rečenice, širom svijeta prolaze brojne žene. A kroz nasilje, bilo fizičko ili psihološko, prolaze i brojni muškarci, posebno oni na zubu tradicionalne ideologije muškosti. Zbog svega toga odlučio sam istraživati toksičnu muškost, temu koja se munjevito u protekloj deceniji počela širiti

u aktivističkim, a kasnije i u akademskim krugovima. Šta se krije iza sintagme toksične muškosti? Šta je muškost, zapravo? Je li muškost jedna ili ih ima više? Da li se to usvaja, uči ili stiče? Jesu li posljedice svuda oko nas? Literatura s kojom sam znatiželjno dolazio u doticaj nudila mi je, s jedne strane, odgovore na tražena pitanja, ali je, s druge strane, otvarala i neka nova. Trudio sam se, ipak, zadržati fokus na temi koja mi je bila motivacija za istraživanje i da to prenesem u ovu publikaciju. Razmišljajući o dinamici rodnihi odnosa i uloga, krenuo sam nekoliko decenija unazad i uvidio da, iako se "slavodobno južnoslavensko razdoblje" Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije moglo pohvaliti snažnim iskorakom ka sistematskom uspostavljanju veće ravnopravnosti žena i muškaraca, ratne 90-e godine potpuno su zaokrenule smjer kulturološkog kretanja, te je nastupilo mračno doba repatrijarhalizacije i retradicionalizacije, što se posebno prelomilo preko ženskog pitanja i uloge žene u porodici, društvu i politici. Godine razornog rata na jugoslovenskom tlu nisu samo za sobom ostavile stotine tisuća stradalih žena i muškaraca, devastirano kulturno-historijsko naslijeđe i privredni slom, već je etnonacionalistički ratni muškarac postao utjelovljenje i metafora vrijednosnog subjekta, što će desetljećima kasnije održavati normativ muškosti i prikaz poželjnog muškarca spremnog da stane na branik domovine/otadžbine. Muškarac ratnik (ili, što bi bilo korektnije, ratnička muškost) postaje tako središnja normativna figura i definicija smisla muškog postojanja, a žene – slijedom patrijarhalne logike – podređeni faktor sveden na reproduktivnu i majčinsku ulogu, lišen ravnopravnog učešća u donošenju važnih porodičnih, društvenih i političkih odluka. Premda, pošteno govoreći, razdoblje socijalističkog življenja ne može da se ponudi kao najogledniji primjer ravnopravnosti muškaraca i žena (iako su sistematska nastojanja bila primjetna), postsocijalističko razdoblje koje je nastupilo zvaničnim raspadom SFRJ neutraliziralo je emancipacijske politike, a feminističku borbu vratilo na početak. Retradicionalizacijski i repatrijarhalizacijski smjer (novog) kulturološkog zaokreta nije samo za posledicu imao degradaciju ženske

uloge u društvu i potpunu vrijednosnu dominaciju *falusa* nad *vulvom*, već je udario čvrste temelje u podjelu rodnih uloga muškaraca i žena, čime je muškost postala mjera stvari; heteronormativnost definicija ispravnosti odnosa; a ženskost kao koncept posve marginaliziran, označen pežorativnim i nestabilnim. U knjizi koja je pred vama, na temelju uvida u recentne studije i teorijska razmišljanja, kritički ću preispitati društvene zadatosti binarne opozicije muškost – ženskost; ponuditi još jedan prostor za ponovljeno interpretiranje muško-ženskih uloga i odnosa; nastojati otvoriti vrata egalitarnog pristupa kao preduslov za emancipacijske politike; te najprije dekonstruirati koncept muževnosti i pratećih toksičnih ideoloških implikacija. Neka *Kritika toksične muškosti* posluži kao ohrabrenje u nastojanjima da afirmirate široku lepezu svojih identiteta, oslobodite svoje identitetske specifikume potisnute pod utjecajem dogmatskog normativnog čekića kojim ste stjerani u uskoću normativne kutije, te potaknete muškarce i žene u vašem okruženju da se izdignu iznad patrijarhalnog, toksičnog shvatanja egzistencijalnog smisla muškarca i žene. Vjerujem da će argumentativnim otapanjem toksičnih naracija ova publikacija otvoriti nova vrata slobode kao poticaj, prije svega mladim ljudima, da ne zatomiavaju unutar sebe identitete koje društvo, pod utjecajem religijskih, etnonacionalističkih, mitoloških koncepcija, markira nepoželjnim i stršecima. Takvi tijesni kulturološki okviri, ideološki nazadni i vrlo često ugnjetavajući, ne nude živim ljudskim bićima da ostvare puninu svoje egzistencije, da se uzdignu iznad očekivanja patrijarhalne zajednice, te da realiziraju svoj život u skladu sa svojim potencijalima.

Sadržaj publikacije pred vama baziran je na prikupljanju recentnih istraživanja maskuliniteta u oblastima kulturologije, filozofije, sociologije, psihologije, a koja su u pravilu bila publicirana na stranim jezicima, dominantno engleskom. Zahvaljujem se kolegici Lejli Mujagić, koja je sve vrijeme bila aktivna saradnica pri prevođenju. Posebnu zahvalnost upućujem dr. Zilki Spahić Šiljak, dr. Dženani Husremović, dr. Raewyn Connell, kao i dr. Peteru

Hurrelbrinku koji je dao da se publikacija objavi u nakladi organizacije Friedrich Ebert Stiftung BiH, uz posredovanje znanstvene saradnice i urednice Merime Ejubović, kojoj izražavam veliku zahvalnost za podršku u radu. Od srca hvala svima bliskima, posebno Vesni Slišković, koja mi je bila snažna podrška u procesu istraživanja literature i pripremi sadržaja.

Svima želim ugodno, asocijativno, poticajno i plodonosno čitanje.

UVOD U RASPRAVU

LEPEZA MUŠKOSTI

MASKULINITET“ ili “muškost” određuje se kao obrazac društvenog ponašanja ili prakse koji je povezan u datom društvu sa položajem muškaraca u rodnim odnosima. Feministička spisateljica, teoretičarka i profesorica Cynthia Enloe objašnjava muškost kroz različito orodnjene ideje o tome kako dječaci i muškarci trebaju razmišljati i ponašati se (Enole, 2020: 3). Raewyn Connell (2005) u studiji *Change among the gatekeepers: men, masculinities, and gender equality in the global arena* objašnjava da neki autori i autorice govore o maskulinitetu kao rodnom identitetu ili “muškom identitetu”. Istraživanja povjesničara i sociologa pokazuju da se određenja ili definiranja muškosti s vremenom mijenjaju. Može se reći da se muškost društveno definira, odnosno da nije fiksirana biologijom. Nalazi istraživanja, kako navodi Connell, pokazuju da se obrasci muškosti razlikuju od kulture do kulture te da unutar jedne kulture često postoje višestruki obrasci muškosti. Mnogi istraživači i istraživačice stoga koriste oblik množine “muškosti” kako bi ukazali na raznolikost muških identiteta koji mogu postojati u bilo kojem kontekstu. Preispitivanje i kritička analiza preovladavajućeg koncepta muškosti, posebno u jednom patrijarhalnom društvu, može biti važna strategija za postizanje rodne ravnopravnosti. Connell, kao ponajveći znanstveni autoritet za istraživanja maskuliniteta, tvrdi da svako društvo ima kulturološko shvaćanje roda, ali da nemaju svi koncept ‘muškosti’. U modernom smislu, pretpostavlja se kako nečije ponašanje potječe od toga kakav ste tip osobe. Drugim riječima, pojašnjava Connell, *nemuževna* osoba ponaša se drugačije: više je miroljubiva nego nasilna, više pomirljiva nego dominantna, nezainteresirana za nogomet, seksualna osvajanja i tako dalje. U intervjuu koji sam vodio s njom, pojasnila

je koliko je važno to što prepoznavamo da su ljudi ipak društvena bića, zaista najdruštenija koja su ikad postojala. Naša rodna uređenja uključuju biološku reprodukciju, ekonomske procese, kao što su podjele rada i nivo prihoda; procese moći, kao što su zakon i nasilje; kulturne procese kao što su identiteti i slike masmedija; i emocionalne veze i antagonizmi, od zaljubljuivanja do mržnje prema drugim grupama.¹

U knjizi *Masculinities* (2005: 69) Connell piše da "maskulinitet ne postoji osim u kontrastu s feminitetom. Kultura koja ne tretira žene i muškarce kao nositelje polariziranih tipova karaktera, barem u principu, nema ni koncept muškosti kakav ima moderna europska/američka kultura. Historijska istraživanja pokazuju kako je ovo važno za europsku kulturu prije 18. stoljeća. Žene su se uistinu doživljavale kao drugačije od muškaraca, ali drugačije u smislu nepotpunih ili inferiornih primjera istog karaktera (na primjer, da nemaju sposobnost rasuđivanja). Žene i muškarci se nisu promatrali kao nositelji kvalitativno drugačijih karaktera; ova koncepcija je pratila buržoasku ideologiju 'odvojenih sfera' u 19. stoljeću. U oba slučaja naš koncept muškosti se čini kao proizvod bliske prošlosti, star najviše nekoliko stotina godina. Govoreći uopće o muškosti, dakle, mi 'činimo rod' na kulturološki poseban način."

R. Connell dalje objašnjava da postoje četiri glavne strategije kojima se karakterizira tip osobe koja je muževna. Iako se u praksi često kombiniraju, u nastavku ćemo ih predstaviti istim redoslijedom kao u knjizi (2005: 69-72):

U **esencijalističkim definicijama** uglavnom se odabire osobina koja sažima muškost, i onda se prikaz života muškaraca veže za nju. Freud je koketirao s esencijalističkom definicijom izjednačivši muškost s aktivnošću u poređenju

1 Iz intervjua sa Connell koji sam radio u studenom/novembru 2020. godine, a koji se može u cijelosti pročitati u *Dodatku* ove publikacije.

sa ženskom pasivnošću – ali je uvidio da je jednakost pretjerano pojednostavljena. Kasniji pokušaji nekih autora da obuhvate srž muškosti bili su šarolikiji: riskiranje, odgovornost, neodgovornost, agresivnost, Zeusova energija... Možda je najbolja teorija sociologa Lionela Tigera da je istinska muškost, koja leži u osnovi muškog povezivanja i rata, potaknuta fenomenom 'teškog i žestokog'. Mnogi ljubitelji muzike *heavy metal* bi se složili. Slabost u esencijalističkom pristupu je očita, napominje Connell: odabir srži je prilično proizvoljan. Ništa ne obavezuje esencijaliste da se slože, a oni se ustvari često i ne slažu. Tvrdnje o univerzalnim osnovama muškosti govore nam mnogo više o etosu onog koji iznosi tvrdnje nego o bilo čemu drugom.

Pozitivistička društvena nauka, čiji etos ističe utvrđivanje činjenica, daje jednostavnu definiciju muškosti: ono što muškarci uistinu jesu. Ova definicija je logička osnova skala maskuliniteta/feminiteta (skala M/F) u psihologiji, čije stavke se potvrđuju tako što se pokaže da statistički razlikuju grupe žena i muškaraca. To je također osnova za etnografske rasprave o muškosti, u kojima se opisuje obrazac života muškaraca u datoj kulturi te se on, kakav god bio, podvodi pod muškost. Ovdje postoje tri prepreke, koje Connell predstavlja. Prvo, kao što kaže moderna epistemologija, ne postoji opis bez stava. Navodno neutralni opisi na kojima počivaju ove definicije i sami su potkrijepljeni pretpostavkama o rodu. Očigledno, da bismo počeli sastavljati skalu M/F moramo imati nekog pojma o tome šta brojati ili svrstavati u stavke. Drugo, kako bismo nabrojali šta to muškarci i žene rade podrazumijeva se da osobe već trebaju biti kategorizirane kao 'muškarci' i 'žene'.

Ovo, kao što su Suzanne Kessler i Wendy McKenna pokazale u klasičnoj etnometodologijskoj² studiji o rodnom istraživanju, neizbježno predstavlja

2 **Etnometodologija** (etno + metodologija), smjer u sociologiji koji je osnovao Harold Garfinkel, a nastao je kao kritika funkcionalističke teorije društvenog djelovanja i pozitivističkog ili objektivističkoga poimanja stvarnosti. Polazeći od

proces društvenog pripisivanja upotrebljavajući zdravorazumske tipologije roda. Dakle, pozitivistička procedura – napominje Connell – oslanja se na tipizacije koje se navodno istražuju u rodnim studijama. Dalje, definiranje muškosti kao nečeg što muškarci empirijski jesu znači eliminiranje prakse gdje neke žene nazivamo 'maskuliniziranim', a neke muškarce 'feminiziranim', ili gdje neke radnje i stavove nazivamo 'maskuliniziranim' ili 'feminiziranim' bez obzira na to ko ih upražnjava. Ovo nije tek trivijalna upotreba termina. Ona je ključna, recimo, u psihoanalitičkom razmišljanju o kontradiktornostima unutar ličnosti. I, uistinu, ovakva upotreba je fundamentalna u rodnoj analizi. Ako bismo govorili samo o razlikama između muškaraca kao cjeline i žena kao cjeline, ne bi nam uopće trebali termini 'maskulino' i 'feminino'. Mogli bismo koristiti samo 'muško' i 'žensko'. Termini 'maskulino' i 'feminino' dosežu i dalje od kategorijske spolne razlike do načina na koji se muškarci međusobno razlikuju, i načina na koji se žene međusobno razlikuju, u smislu roda.

Normativne definicije prepoznaju ove razlike i nude standard: maskulinitet je ono što muškarci trebaju biti. Ova definicija se često susreće u medijskim studijama, raspravama o uzorima kakav je John Wayne ili žanrovima filмова kakav je triler. Connell podsjeća da teorija o striktnim spolnim ulogama

fenomenoloških radova Alfreda Schutza, etnometodolozi smatraju da društveno djelovanje proizlazi iz predznanja pojedinaca koje, premda zdravorazumsko, tj. subjektivno i neprecizno, igra odlučujuću ulogu u stvaranju smisla društ. djelovanja. Društveno djelovanje rezultat je zajedničkoga, intersubjektivnoga razumijevanja, a ne unaprijed danih ili univerzalnih normi. Sudionici međusobno dogovaraju značenja ispravnoga ili neispravnoga, istinitoga ili neistinitoga, lijepoga ili ružnoga, pa su ta značenja stvar interpretacije i konteksta. Analizom ljudske konverzacije, kao i analizom ponašanja ljudi na radnome mjestu, etnometodolozi su ustanovili da pored službenih postoje mnoge druge procedure i očekivanja putem kojih se odvija interakcija i međusobno razumijevanje ljudi te da nije moguće strogo razlučiti racionalne od neracionalnih oblika društ. djelovanja. (Izvor: Hrvatska enciklopedija; Enciklopedija.hr)

tretira muškost kao društvenu normu za ponašanje muškaraca. U praksi, tekstovi o muškim ulogama često miješaju normativne sa esencijalističkim definicijama, kao u naširoko citiranom 'obrascu muškosti u našoj kulturi' Roberta Brannona: "Ne budi curica, budi faca, čvrst ko kamen, pokaži im" ("No Sissy Stuff, The Big Wheel, The Sturdy Oak and Give 'em Hel"). Normativne definicije, kako objašnjava autorica, dozvoljavaju da različiti muškarci dosežu standarde do različitih nivoa. Ali to stvara paradokse, od kojih su neki bili prepoznati u ranim pisanjima Pokreta za oslobođenje muškaraca. Neki se muškarci doduše uklapaju u 'obrazac' ili pokazuju grubost i neovisnost koju glumi Wayne, Bogart ili Eastwood. Šta je to 'normativno' u normi koju neko jedva dostiže? Da li ćemo reći da je većina muškaraca 'nemuževna' ili nedovoljno maskulina? Jedna blaža poteškoća ogleda se u tome što čisto normativna definicija ne daje shvatanje muškosti na razini ličnosti. Joseph Pleck, prenosi Connell, ispravno je utvrdio neopravdanu pretpostavku da se uloga i identitet podudaraju. Upravo zbog ove pretpostavke teoretičari spolnih uloga često naginju ka esencijalizmu.

Semiotički pristup stavlja u stranu razinu osobnosti i definira muškost kroz sistem simbolične razlike u kojoj se muško i žensko mjesto suprotstavljaju. Muškost (maskulinitet) se, u suštini, definira kao ne-feminitet. Ovo prati formulu strukturalne lingvistike, gdje se elementi govora definiraju na temelju međusobnih razlika. Ovaj pristup se naširoko koristi u feminističkim i poststrukturalističkim kulturološkim analizama roda, kao i u Lakanovoj psihoanalizi i izučavanju simbolizma. Daje nam više od apstraktnog suprotstavljanja maskuliniteta feminitetu, kao što se radi u skalama M/F. U semiotičkoj opoziciji maskuliniteta i feminiteta, maskulinitet je neoznačen pojam, mjesto simboličnog autoriteta. Falus je glavni označitelj, a feminitet se simbolično definira nedostatkom. Ova definicija muškosti je vrlo učinkovita u kulturološkoj analizi. Ona zaobilazi proizvoljnost esencijalizma i paradokse pozitivističkih i normativnih definicija. Ipak, napominje R. Connell,

ograničena je unutar svog opsega – osim ako pretpostavimo, kao što neki postmoderni teoretičari i teoretičarke čine, da je diskurs sve o čemu možemo razgovarati unutar društvene analize. Kako bismo se uhvatili u koštac sa cijelom lepezom problema koji se odnose na muškost trebaju nam načini na koje ćemo govoriti o vezama druge vrste: o orodnjenim mjestima u produkciji i konzumaciji, mjestima u instituciji i prirodnom okruženju, mjestima u društvenim i vojnim bitkama. Ono što se može generalizirati jeste princip veze, piše Connell: Ideja da se jedan simbol može razumjeti samo unutar vezanog sistema simbola primjenjiva je jednako dobro i u drugim sferama. Muškost nastaje jedino u sistemu rodних odnosa.

Umjesto da muškost definiramo kao objekat (tip prirodnog karaktera, bihevioralni prosjek, norma), trebamo se fokusirati na procese i odnose putem kojih muškarci i žene vode orodnjene živote. 'Maskulinitet', koliko je uopće moguće ovaj pojam kratko definirati, istovremeno predstavlja mjesto u rodnim odnosima, prakse kroz koje muškarci i žene koriste to mjesto u rodu, i posljedice tih praksi na tjelesno iskustvo, ličnost i kulturu.

KAD JE MUŠKOST TOKSIČNA

KADA čujemo da je nešto toksično, automatizmom imamo averziju prema tome. Izraz se najčešće upotrebljava u opisivanju hemijskih supstanci. Međutim, adaptacijskom logikom zaživio je i u popularnom medijskom, akademskom, ali i razgovornom diskursu u raspravama o ponašanjima, stilovima reagiranja, ophođenja među ljudima. Često znamo za neki međuljudski odnos, kao što je emotivni i partnerski, reći da je toksičan, implicirajući tako da nešto u njemu nije funkcionalno i da je kao takav štetan, otrovan, poguban. Pa šta bi to onda moglo biti toksično s muškošću kada su nas učili da je “prava muškost” zapravo mjera stvari, i kako to da “prava muškost” najednom postane tema podložna društvenoj raspravi? Široka je argumentacijska lepeza karakteristika toksične muškosti ili, kako ćemo kasnije čitati, toksičnog maskuliniteta. No, odmah treba skrenuti pažnju na to da “muškost” i “muškarac” nisu isto, dakle nisu sinonimi, i da ne treba kritiku toksične muškosti čitati kao kritiku muškarca, kritiku biološki određenog čovjeka jer to nije ideja i namjera koja je polazna osnova za razmišljanje o boljem razumijevanju muškosti. Kritika toksične muškosti je kritika jedne ideološke konstrukcije društvenog bivanja muškarcem, kritika po mnogima idealističke muškosti, ili, prema mom uvjerenju, (auto)agresivne muškosti. Ta ideološka konstrukcija ima svoju tradicionalnu logiku: nek se zna ko je muško. Nažalost, iza ove krilatice ustoličene u misaonim garniturama balkanskog patrijarhalnog bivstvovanja krije se opravdanje za muškarčeve izgrede i incidente, za trenutke verbalne ili fizičke nasilnosti, za agresiju koja je unutar takvog toksičnog poretka vrijednosti zapravo “prijestup” za koji treba progledati kroz prste. Pojedini eminentni teoretičari i teoretičarke odredili su jednu iz lepeze različitih muškosti i hegemonističkom, što ćemo

imati priliku upoznati i kroz ovu publikaciju, budući da sintagma hegemonističke muškosti ima dulju i uzemljeniju tradiciju znanstvenog izučavanja. Naime, iako muškost nije jedna i nije fiksirana jer je podložna društvenim i kontekstualnim (raz)gradnjama, patrijarhalni autoriteti pokušavaju je definirati vrlo često logičnom, prirodnom, nefluidnom i dominantnom. Ali svijet oko nas ne funkcionira tako, i stvarnost je potrebno u tom smislu opisivati, a ne propisivati je. Pogotovo je štetno, i nekorektno, propisivati našu "rodnu stvarnost" na način koji bi ustoličio i dogmatizirao režim rodne hijerarhije. Upotrebu termina "toksična muškost" pokušat ću opravdati unatoč različitim pristupima i interpretacijama o njezinoj navodnoj (ne)korektnosti. Najprije, već je jasno navedeno da nije riječ o nepromjenjivoj kategoriji, dakle nekoj fiksiranoj muškosti, već je riječ o konkretnim društvenim performativima i očitovanjima maskuliniteta koji za sobom ostavljaju toksične sadržaje i posljedice.

ETIMOLOGIJA I UPOTREBA

TOKSIČNA MUŠKOST

KONCEPT “toksične muškosti” u etimološkom i upotrebnom smislu ima svoju evolutivnost. S jedne strane, koristi se kao analitički ili terminološki alat za kritiku strogog pridržavanja maskuliniziranih rodnihi normi radi njihovog poništavanja (Karner, 1996). Ali, što je također u razvojno-povijesnom smislu zanimljivo, koristile su ga grupe poput Mitopoetskog muškog pokreta tokom 1980-ih i 1990-ih godina prošlog stoljeća (Messner, 1998) u svojim apelima da se odbaci hipermaskulina i ratoborna muškost, koja se smatrala štetnom za duhovni život zajednice (Ferber, 2000., str. 36). Umjesto toga, ove su skupine zagovarale povratak nekom apriori “vječnom muškom”, utemeljenom na brizi i suosjećanju, kao i na “snazi” (kako u karakteru, tako i u pogledu tjelesnosti). Ipak, umjesto da traže transformaciju, usvojili su snažnu antifeminističku politiku i otvoreno reakcionarne pojmove povratka rodnihi uloga promovirajući viziju ‘dobronamjernog patrijarha’ kao ekonomskog i duhovnog izdržavatelja (nuklearne) porodice (Sam de Boise, 2019). Ipak, razumijevanje i značenjsko stiliziranje koncepta toksične muškosti razvijalo se do jedne od popularnijih naučnih upotreba ovog pojma, kakva se nalazi primjerice u članku objavljenom u *Žurnalu kliničke psihologije* (Journal of Clinical Psychology) autora Terryja A. Kupersa 2005. godine pod nazivom “Toksična muškost kao barijera u tretiranju mentalnog zdravlja”. Kupers objašnjava kako je toksična muškost prije svega psiho-socijalna barijera za psihoterapiju kod zatvorenika, definirajući je kao **“skup društveno nazadnih muških karakteristika koje služe kako bi podstrekaivali dominaciju, degradiranje žena, homofobiju i nasilje iz obijesti”**. Termin se, međutim, koristi i drugdje, i – kako objašnjava Bryant W. Sculos (2017) – općenito se upotrebljava kada se

govori o blago povezanim normama, vjerovanjima i ponašanjima vezanim za muškost koja su štetna za žene, muškarce, djecu i društvo u širem smislu. Ako, kako piše Sculos, stavimo na stranu raspravu o biološkom ili društveno iskonstruiranom karakteru ovih normi, vjerovanja i ponašanja, što nikako nije nevažna rasprava, uvođenje prvog termina "toksično" izražava štetnost praksi i diskursa koji sadržavaju predodžbu o muškosti. Norme, vjerovanja i ponašanja često povezana sa toksičnom muškosti uključuju: prenatlašenu kompetitivnost, individualističku samodostatnost (koja u ovom vremenu često doseže nivo izolacije, ali i dalje, posebno u predinternetskom periodu, u parohijalnom patrijarhalnom smislu muške uloge kao hranitelja i autokrata u porodici), tendenciju ka veličanju nasilja (stvarnom ili digitalnom, upućenom ljudima ili bilo kojoj drugoj živoj ili neživoj jedinki), šovinizam (paternalizam prema ženama), seksizam (muška superiornost), mizoginiju, krute ideje o spolnom/rodnom identitetu i ulogama, heteronormativnost (vjerovanje u prirodnost i superiornost heteroseksualnosti i cisrodnosti), pravo na (seksualnu) pažnju od strane žena, (seksualno) promatranje žena kao objekata te infantilizaciju žena (tretiranje žena kao nezrelih osoba i kao osoba bez svijesti, uz priželjkivanje blagosti i 'mladalačkog' izgleda).

Iako ova lista ni u kom smislu nije iscrpna i svaki primjer toksične muškosti ne sadrži nužno sve ove elemente, kada razgovaramo o toksičnoj muškosti, to su tipična značenja.

- **PRENATLAŠENA KOMPETITIVNOST:** imenuje se i hiperkonkurentnošću, a podrazumijeva ponašanje koje se temelji na prenatlašenoj želji za isticanjem i natjecanjem, kao i osjećaju nadmoći i nekontrolirane nametljivosti;
- **INDIVIDUALISTIČKA SAMODOSTATNOST:** osjećaj osobe da je u razmatranje o bilo kojoj, posebno poslovno važnoj temi,

nepotrebno uključivati tuđa mišljenja. Pri donošenju važnih odluka, karakteristika individualističke samodostatnosti isključuje mogućnost razmjene mišljenja, već se oslanja na autoritet vlastitog uvjerenja;

- **ŠOVINIZAM:** ovaj pojam uveliko je prisutan u balkanskom kritičkom političkom diskursu, a označava osjećaj nesnošljivosti prema ljudima koji pripadaju drugim etničkim grupama ili nacijama, uz istovremeno favoriziranje i nekritičan stav spram vlastite grupe. U kontekstu rata i postratnog perioda, šovinizam je veoma često toksični generalni stav prema drugim nacijama. Kad je riječ o rodnim odnosima, pojmu šovinizam nerijetko se dodaje prefiks "muški", pa se često može čuti: *to je muški šovinizam* ili *tipičan muški šovinstva*. Izraz "muški šovinizam" povezan je sa pokretom za oslobađanje žena i označava podcjenjivanje žena i predrasudu o prirodnoj muškoj superiornosti;
- **SEKSIZAM:** pojam je posuđen iz engleskog jezika, a dominantno označava stereotipne i diskriminatorne stavove na osnovu spola. Rodna sociologinja Zilka Spahić Šiljak (2005: 107) primjećuje kako nam svakodnevni život "pokazuje da su žene izložene seksizmu, kako onom agresivnom koji obiluje neukusnim pa i vulgarnim terminima, tako i onom benevolentnom, dobronamjernom koji je tako dobro skriven i sofisticiran da ga mnogi nisu ni svjesni. Koliko god nastojali zakonima regulirati pitanja diskriminacije i seksizma, teško je mijenjati unaprijed usađene i naučene kulturološke obrasce ponašanja i mentalitet ljudi koji najčešće posežu za kognitivnim prečicama kada donose svoj sud o nekome ili kada žele nekome staviti do znanja gdje mu je mjesto";

- **MIZOGINIJIA:** ukratko, mizoginija je mržnja i netrpeljivost prema ženama. Prema sociologu Allanu G. Johnsonu, "mizoginija je kulturno stanovište mržnje prema ženama zato što su žene". Budući da je i sam Aristotel tvrdio da žene postoje kao prirodne deformacije ili kao nedovršeni muškarci, ne čudi isprepletenost povijesti mizoginijom. Višestruke su manifestacije mizoginije. Sociolozi su detektirali prisustvo mizoginih obrazaca u raznim oblicima – od viceva, preko pornografije i nasilja, sve do podučavanja žena da osjećaju prijezir prema vlastitom tijelu;
- **OBJEKTIVIZACIJA:** pojam se temelji na poređenju žene ili ženskog tijela sa predmetom koji se može ili treba dobiti, osvojiti, posjedovati. Svesti čovjeka na objekt znači lišiti ga punine ljudskog bića. Seksualna objektivizacija se događa svaki put kada se žensko tijelo ili dijelovi tijela izdvoje od nje kao osobe, a žena se posmatra prvenstveno kao fizički objekt muške seksualne želje (Bartky, 1990). Objektivizacija je prisutna u različitim vrstama interpolnih odnosa, od kolegijalnih, poznaničkih, preko prijateljskih, do onih koji se bilježe u medijskom prostoru: reklame, promotivni materijali, časopisi.
- **INFANTILIZACIJA:** izraz podrazumijeva obesnaživanje i pridavanje odrasloj osobi značenja djeteta. U kontekstu rasprave o toksičnoj muškosti, može se govoriti o infantilizaciji žena kao strategijskom alatu kojim se kreira slika o nedorasloj ženi čija su razmišljanja nužno djetinjasta i ne mogu se shvatiti ozbiljno. Infantilizacija žene, zapaža pjesnikinja i književna kritičarka Asja Bakić u tekstu o ženskoj šutnji i prešućivanju,³ služi svojoj svrsi:

3 Opširnije čitati na poveznici <http://muf.com.hr/2015/12/03/o-presucivanju/> (objavljeno 2015.)

ako je žena uvjerena da je djetinjasta, onda pristaje na autoritet koji će je voditi kroz život, koji će govoriti u njezino ime.

U zapadnim medijima, tokom druge decenije 21. stoljeća, izraz **toksična muškost** viralno se proširio, posebno "digitalnom stvarnošću", da bi se njime ponudio opis i, eventualno, objašnjenje muškog nasilja i seksizma. Upotrebljivost i široka rasprostranjenost unutar medijskog i popularnog diskursa ovog termina kojim se žele razdvojiti "toksične" osobine poput agresije od tzv. "zdrave" muškosti, porasla je do te mjere da se čak i Gillete odlučio iskoristiti ga u javnom oglašavanju protiv nasilja i seksualnog uznemiravanja.⁴ Termin je na južnoslavenskom akademskom tlu nedavno (2019) koristio i Slovenac Rok Čigon u svom diplomskom radu naslovljenom *Toksična muškost na Univerzitetu u Ljubljani*, što može biti ohrabrujući povod i za nova istraživanja bazirana na kritičkim studijama muškosti. I Čigon također piše o terminu "toksična muškost" kao konceptu koji je kroz povijest, osobito moderniju, doživio popularnost, iako se koristio na različite načine. Ovaj autor navodi da se izraz **"ne koristi za demoniziranje muškaraca, već za naglašavanje štetnih učinaka koje donose neke tradicionalne, muške osobine poput dominacije, samodostatnosti, konkurentnosti"** (2019: 11). Neke od ovih osobina mogu uzrokovati štetne učinke, poput nasilja, promiskuiteta i rizičnog i neodgovornog socijalnog ponašanja (Hess, 2016). U psihoanalitičkom kontekstu, toksična muškost može se opisati kao agresivno nadmetanje i dominacija nad drugima. Sve ove osobine služe za dominaciju i obezvjeđivanje žena, a odražavaju se i u homofobiji (Hess, 2016). I drugi autori (Johnson, 2020) koriste pojam toksične muškosti, pozivajući se na izvore koji potvrđuju njegovu primjenu i u studijama poput *Journal of*

4 Američka psihološka asocijacija, gotovo u isto vrijeme, publicirala je nove smjernice za terapeute koji rade s dječacima i muškarcima, upozoravajući da su ekstremni oblici određenih "tradicionalnih" muških osobina povezani s agresijom, mizoginijom i negativnim zdravstvenim ishodima. Ovo će biti opisano u narednim dijelovima publikacije.

School of Psychology, a gdje se koristi sljedeći opis za ovaj pojam: “plejada društveno regresivnih [maskulinih] osobina koje služe poticanju dominacije, devalvacije žena, homofobije i bezobzirnog nasilja” (2019).

Ovaj štetni koncept muškosti pridaje značajnu važnost ‘muževnosti’ koja se temelji na: snazi; nedostatku emocija; samodostatnosti; dominaciji; seksualnoj virilnosti.

(Johnson, 2020)

HEGEMONISTIČKA MUŠKOST

RAZMJENJUJUĆI mišljenje o društveno normativnoj muškosti sa Raewyn Connell, a za potrebe ove publikacije, razmišljao sam da li se kao ekvivalent “toksičnoj muškosti” može smatrati “hegemonistička muškost” (engl. hegemonic masculinity), pojam koji je u znanstveno i kritičko-teorijsko promišljanje maskuliniteta uvela upravo ona 1982. godine, naslanjajući se na teoriju kulturne hegemonije marksističkog filozofa Antonija Gramscija, kojom se pak analiziraju odnosi moći među društvenim klasama. Connell je pojam razvila kroz rad na istraživačkom projektu u školama, intervjuirajući školarce, učiteljice i učitelje i roditelje, prilikom čega je uvidjela maskulinu hijerarhiju u školskoj strukturi. Naime, u sintagmi “hegemonistička muškost” pridjev “hegemonistička” odnosi se na kulturnu dinamiku pomoću koje društvena skupina pretendira i održava vodeći i dominantni položaj u društvenoj hijerarhiji.

U sveukupnom uzorku rodni veza, u patrijarhalnim sistemima gdje su muškarci generalno privilegirani u smislu autoriteta, moći, prihoda i bogatstva, karakteristično je da je jedan obrazac muškosti društveno centralan i povezan s autoritetom, te osigurava legitimitet privilegijama muškaraca. Takav obrazac ja nazivam ‘hegemonistički’. On nije *nužno* nasilan ili pogrdan. Stoga ne možemo promatrati hegemonističku muškost kao ekvivalent ‘toksičnoj muškosti’. Autoritet i privilegija se mogu konstatirati bez direktnog nasilja.

(v. Dodatak, Connell, 2020)

Budući da se koncept hegemonističke muškosti “temelji na praksi koja dopušta da se kolektivna dominacija muškaraca nastavi i dalje, nije iznenađujuće da se u nekim kontekstima hegemonistička muškost zapravo odnosi na to da se muškarci bave toksičnim postupcima – uključujući fizičko nasilje – koji stabiliziraju rodnu dominaciju u određenim okolnostima. Međutim, nasilje i druge štetne prakse nisu uvijek određujuće karakteristike ovog koncepta, budući da hegemonija ima brojne konfiguracije” (Connell/Messerschmidt, 2005: 840). Koncept hegemonističke muškosti (odnosno hegemonističkog maskuliniteta) izvorno je formuliran u tandemu sa konceptom hegemonističke ženskosti (odnosno hegemonističkog feminiteta), a potonji je ubrzo preimenovan u “naglašeni feminitet”, kako bi se priznao asimetrični položaj muškosti i ženskosti u patrijarhalnom rodnom poretku. U razvoju istraživanja o muškarcima i muškostima ovaj odnos je nestao iz fokusa.

(...) obrasci muškosti društveno su definirani u suprotnosti s nekim modelom feminiteta, bilo stvarnim ili imaginarnim. Možda najvažnije, fokusiranje samo na aktivnosti muškaraca isključuje prakse žena u konstrukciji roda kod muškaraca. Kao što dobro pokazuju istraživanja, žene su najvažnije u mnogim procesima koji grade masovnost – kao majke; kao školske drugarice; kao djevojke, seksualne partnerice i supruge; kao radnice. (...) Smatramo da istraživanje hegemonističke muškosti sada treba posvetiti mnogo pozornije ženskim praksama i povijesnoj interakciji feminiteta i maskuliniteta.

(Connell/Messerschmidt, 2005: 848)

Normativne definicije među različitim maskulinitetima u društvu prepoznaju njihove karakterne razlike i nude standard: muškost je ono što bi muškarci trebali biti (Connell, 2005: 70). U semiotičkoj opoziciji maskulinog i femininog, odnosno muškosti i ženskosti, muškost je neoznačeni pojam, mjesto simboličkog autoriteta, prema čemu je falus glavni označitelj, a feminitet je

simbolički definiran nedostatkom. I Miloš Jovanović (2016: 162) prenosi da pojam hegemonističke muškosti u sociologiju uvodi australijska sociologinja.

U rodnu hijerarhiju koju je konstruisala, smestila je stilizovane idealne tipove muškosti i ženskosti, gde se na vrhu hijerarhije nalazi hegemoniska muškost. Ona dominira bez upotrebe brutalne sile, kroz kulturnu dinamiku koja prožima privatni život i različite društvene sfere.

ISKUSTVO SUOČAVANJA

KAO uvertira za sve ono što slijedi u narednim poglavljima poslužiti će nam korisna ispovijest američkog filmskog glumca Justina Baldonija. S javnošću ju je podijelio 2017. godine i javno je dostupna na platformi *Ted.com* pod naslovom *Why I'm done trying to be 'man enough'* (Zašto sam se prestao truditi biti dovoljno muško?) Njegovu ispovijest i kritičku distancu spram toksične muškosti i heteronormativnosti smatram važnom jer:

- dolazi iz perspektive muškarca koji je u filmskoj industriji prepoznatljivo ime;
- dolazi od heteroseksualnog muškarca.

Prezentirajući fotografije svojih likova stereotipnog muškarca u nizu popularnih filmova, američki glumac Justin Baldoni na početku napominje kako ga uloge koje je utjelovljivao ne predstavljaju onakvog kakav je u stvarnom životu, ali da upravo to i voli kod glume jer ima priliku živjeti u likovima različitim od sebe samoga. No, iznenadio bi se svaki put kad bi dobio takvu ulogu, jer je većina muškaraca koje je glumio zračilo muževnošću, karizmom i snagom, a kada bi se pogledao u zrcalo, sebe nije tako doživljavao. Tako ga je, kaže Baldoni, doživio Hollywood. S vremenom je primijetio paralelu među ulogama muškaraca koje je glumio, na ekranu i u stvarnom životu. "Cijeli život pravio sam se da sam netko tko nisam", rekao je tada Baldoni: "pretvarao sam se da sam snažan kada sam bio ranjiv, da sam siguran u sebe, kada to nisam bio, i da sam jak kada sam, zapravo, patio. Mislim da sam se uglavnom pretvarao, ali umoran sam od glumatanja. I mogu vam reći da je iscrpljujuće pokušavati stalno i sve muški podnositi". Otkad pamti za sebe, govorili su

mu kakav čovjek mora postati. Kao dijete, samo je želio da ga ostali dječaci prihvate i vole, a to je podrazumijevalo da mu se ženstvenost mora gotovo gaditi. Kako su odrasli podučavali da je ženstveno obrnuto od muževnog, morao je ili odbaciti utjelovljenje oba svojstva, ili ne biti prihvaćen u društvu.

Svi smo dobili ovaj isti scenarij. Nije li tako? Cure su slabe, dečki su snažni. Ta se poruka podsvjesno šalje stotinama milijuna dječaka i djevojčica diljem svijeta, kao što je poslana meni. E pa, danas sam, kao muškarac, došao reći da je to pogrešno, toksično, i da mora prestati. Ja sam samo tip koji se probudio nakon 30 godina i shvatio da sam živio u stanju sukoba, između onoga što osjećam da u suštini jesam i onoga kakav bih trebao biti prema očekivanjima drugih. No, nije mi želja uklopiti se u trenutačnu razbijenu definiciju muževnosti, jer ja ne želim biti samo dobar muškarac. Želim biti dobar čovjek. I vjerujem da se to može dogoditi samo ako muškarci nauče ne samo prihvaćati svoje kvalitete za koje su nam tvrdili da su ženstvene, već i da budu spremni zauzeti se, boriti se i učiti od žena koje ih utjelovljuju.

(J. B.)

Ovaj filmski glumac ne polazi u svojoj ispovijesti od premise kako je sve što su muškarci naučili biti zapravo toksično. Ne tvrdi ni to da nešto suštinski ne valja s muškarcima i ne govori muškarcima da to više ne budu. Naprotiv, smatra da društvu treba uravnoteženost, a jedini način da se stvari promijene jeste da se iskreno prouči *scenarij* koji se muškarcima prenosio iz naraštaja u naraštaj, kao i uloge koje su kao muškarci sami odabirali za svoju svakodnevicu. Kao dijete Baldoni je krivnju svaljivao na svoga oca koji ga je učinio preblagim, a to se nije prihvaćalo u gradiću u Oregonu gdje su se preselili. Jer biti blag značilo je da će ga maltretirati. Kako njegov tata nije bio tradicionalno muževan, nije ga naučio kako se tući, kako loviti, boriti se i činiti

druge tradicionalno muške radnje. Umjesto toga, naučio ga je ono što je znao: da je biti muškarac značilo i podnositi žrtve i činiti sve što je u vašoj moći kako biste se pobrinuli za svoju obitelj. Ako se radi o poslu ili sportu, politici ili ženama, muškarci će bez problema reći otvoreno i bez ustručavanja šta misle, stava je Baldoni, ali ako se radi o ljudskim, dakle i muškim, nesigurnostima ili borbama, strahu od neuspjeha, gotovo da se paraliziraju. Barem je to bio slučaj s njim. Pokušava se oslobađati takvog ponašanja kroz iskustva koja ga čine ranjivim. Pa tako, ako se nečega u svom životu srami, vježba kako se upustiti ravno u to, ma koliko to bilo strašno, a ponekad to čini čak i javno. Na taj način, oduzimao bi tomu moć i njegova otkrivena ranjivost bila bi poticajna i za druge muškarce da učine isto.

Primjera radi, nedavno sam se borio s nečim o čemu sam znao da moram razgovarati sa svojim muškim prijateljima, ali toliko me paralizirao strah da će me osuđivati i doživljavati kao slabića, te da ću izgubiti svoj položaj vođe, da sam znao da ih moram odvesti na trodnevni muški izlet samo da otvorim dušu. I znate što? Tek sam potkraj trećeg dana konačno smogao hrabrosti razgovarati s njima o tome što sam proživljavao. No, jednom kad jesam, zbilo se nešto divno. Shvatio sam da nisam sâm, jer i moje je dečke to isto mučilo. I čim sam smogao snage i hrabrosti da podijelim svoj sram, on je nestao. S vremenom sam naučio da si, ako želim vježbati ranjivost, moram izgraditi sustav odgovornosti. Kao glumac bio sam blagoslovljen. Izgradio sam si divnu bazu obožavatelja, koji su doista dragi i aktivni i odlučio sam svoju društvenu platformu iskoristiti kao neku vrstu trojanskog konja u kojem mogu svakodnevno vježbati autentičnost i ranjivost. Reakcije su bile nevjerovatne. Pune odobravanja, topline. Svakodnevno primam na tone ljubavi, publiciteta i pozitivnih poruka. No, sve to dolazi iz jedne demografske skupine: žene.

(J. B.)

Baldoni se zapitao zašto ga prate samo žene, a izbjegavaju muškarci i zbog čega među muškarcima ne može ostvariti ni približno veliku popularnost kao među ženama, osobito na društvenim mrežama.

Objavivši na društvenim mrežama fotografiju na kojoj pokazuje emocionalnu bliskost sa svojom suprugom, dobio je niz pozitivnih komentara – uglavnom od žena – a prelistavajući komentare naišao je i na jedan na kojem se odlučio zaustaviti jer ga je potaknuo da promisli fenomen muškog bijega od emocionalnosti, naročito javnog iskazivanja ljubavi. Naišao je na komentar jedne od pratiteljki koja je označila svog partnera, a na što je on odgovorio: “Molim te, prestani me označavati na gay sranjima.”

Bio je to samo javno artikuliran bijes jednog tradicionalnog muškarca od prikaza muškarca koji ne krije svoje emocije. I to ga je, prema heteronormativnoj viziji muškosti, učinilo po automatizmu gay muškarcem, kao da vas činjenica da ste gay čini manje muškarcem. Baldoni je na taj komentar odlučio odgovoriti ogorčenom muškarcu, ali privatnom porukom. Vrlo ljubazno, napisao je da ga zanima, budući da istražuje maskulinitet, na koji način se njegova ljubav prema supruzi može kvalificirati kao *gay sranje*. Očekivao je napad, no, on se ispričao. Rekao mu je da se, dok je odrastao, na javne izljeve nježnosti nije gledalo blagonaklono. Rekao je da se bori sa svojim egom te koliko voli svoju djevojku i koliko je zahvalan na njezinoj strpljivosti. A nekoliko tjedana kasnije, ponovno mu je pisao. Ovoga je puta poslao fotografiju, sebe, na koljenu, kako prosi svoju djevojku. S porukom – “Hvala ti.”

Unatoč činjenici da tek uzgredno u nekoliko navrata društveno definiranu muškost označava toksičnom, Baldoni se više fokusira na podijeljenost između vlastitog subjektiviteta i socijalnih očekivanja od muškarca. Ipak, svoje javno izlaganje bazira upravo na kritici toksične muškosti. Zbog čega je važno da odmak od maskulinog normativa u javnom istupu pravi baš prepoznatljivi

muškarac, popularan u filmskoj produkciji? Široka je, rekao bih, argumentativna lepeza kojom bi se afirmirala tvrdnja da je kontrananaracija o maskulinitetu uvjerljivija i plodonosnija ukoliko je zagovara zvučno i poznato ime u javnom prostoru. Prednost takvog javnog istupa u prvom se redu ogleda u utjecaju koji u društvu ima osoba poput Baldonija, i to ne samo u američkom društvu. Budući da je riječ o globalno poznatom filmskom glumcu, njegov odjek nije kulturno omeđen unutar granica jednog društva ili jedne države, već ima potencijal pretakanja i zauzimanja globalnog prostora. Njegov društveni angažman počinje javnim istupom 2017. godine, ali se na tome ne završava. Baldoni je iste godine pokrenuo web-seriju "Man Enough" (Dovoljno muško) kako bi muškarce u svojoj blizini (kolege, prijatelje, suradnike) testirao i razgovarao s njima o temama koje jednog muškarca čine "dovoljno muškarcem". Serija je zapravo koncipirana kao okrugli stol za kojim se vode ozbiljne rasprave, često i pokajnički intonirane, a u kojima se kritički "pretresaju" muške privilegije. Ovaj Baldonijev projekat remetilački je društveni pokret potaknut, kako se navodi na internetskoj platformi, serijom razgovora za večerom kojima se istražuje srce tradicionalne muškosti u Sjedinjenim Američkim Državama. "Dovoljno muško" jedinstven je prostor u kojem se muškarci, bez obzira na rasu, vjerovanje, seksualnu orijentaciju i identitet, politički stav ili društveno-ekonomski status mogu okupiti kako bi slobodno izrazili svoje misli i osjećaje. U opisu projekta pozivaju se svi muškarci da preispitaju nepisana pravila tradicionalne muškosti koja su nas natjerala da se razdvojimo jedni od drugih, i koja su stvorila temelj muškog nasilja nad ženama.

U razgovoru *Men Need to Recognize the Power of Their Feminine Qualities* (Muškarci trebaju prepoznati snagu svojih femininih kvaliteta) sa Kaylom Webley Adler (Marie Claire, 2017) Justin Baldoni otkriva da je projekat *Men Enough* inspiriran njegovom borbom s vlastitim identitetom muškarca – njegovom bitkom protiv onoga što je društvena zadatost i što je društvo za njega kao muškarca namijenilo da bude.

Kao društvo imamo problem s muškošću jer, ako ovaj izraz potražite u rječniku, definiran je opisom poput snage, izdržljivosti i sile. Međutim, kada pogledate "ženstveno" u rječniku, izraz je opisan kao ono što je nježno i lijepo. Stavili smo jedni druge u ove (normativne) okvire i ako izađete iz bilo kojeg, onda ste već čudna anomalija: ako ste žena i imate tradicionalno muške kvalitete, onda ste kučka, zar ne? Ako ste muškarac i imate tradicionalno ženske kvalitete, onda ste gay, zar ne? (...) Istina je da se muškarci plaše otvaranja jedni drugima jer se bojimo da ne budemo osramoćeni. Bojimo se da će drugi muškarci iskoristiti naše slabosti protiv nas. Ja želim da muškarci uđu duboko u sebe i prepoznaju snagu koja postoji u njihovim femininim/ženskim kvalitetama. Tokom svog braka otkrio sam da često prekidam vlastitu suprugu. U javnosti, kad počne govoriti, završavao bih njezinu rečenicu umjesto nje, a da nisam znao ni razloge zašto to činim. Morala mi je više puta reći: *Dušo, ponovo si uskočio i dovršio ono što sam htjela reći*. A ja to nisam ni shvatio. To znači da sam podsvjesno smatrao da je moj glas važniji od njenog. Moram biti dovoljno muško da znam šutjeti i da slušam. To je primjer kako muškarci mogu početi gledati u sebe i reći: *Možda bi me više učinilo muškarcem da prihvatim povratne informacije od žene i prilagodim svoje ponašanje. Možda bi me više činilo muškarcem da ustanem i kažem: Ne znam odgovor*.

(v. Baldoni, Marie Claire, 2017)

Rečenicom iz svog nastupa 2017. godine da "kao da te činjenica da si gay čini manje muškarcem" Justin Baldoni jasno se određuje s onu stranu heteronormativnosti, čime otvara prostor za bivanje muškarcem izvan kategorija opće-prihvaćene heteroseksualnosti unutar koje je na ličnom nivou i sam. Pritom, vlastitu poziciju odbija normirati kao jedinu ispravnu, normalnu, prihvatljivu.

ROD I NADZIRANJE

MNOGI već veoma dobro razumijevaju razliku između spola i roda, ali mnogi također još uvijek pokazuju elementarno neznanje. Često je u ovakvim situacijama, kada se publiciraju radovi i knjige o temama iz rodnih studija, izazov pred autorom ili autoricom baš taj – da li pisati na način kao da su elementarni pojmovi već usvojeni kod potencijalnih čitateljica i čitatelja, ili pisati što je moguće jednostavnije i sa što je moguće više obrazloženja, a sve kako bi šetnja po tekstu bila što lagodnija. Kako je namjera ove publikacije doprijeti do većeg broja čitatelja i čitateljica, ne zbog slave, već zbog njezine korektivne svrhe u društvu, u ovom ću poglavlju podsjetiti na ključne pojmove koje ćemo koristiti.

Prije nego li postavimo pitanje o tome šta bi bilo rodno nadziranje i zašto mu je mjesto u ovoj publikaciji, zapitajmo se šta je to rod. Upućujem na recentnu knjigu *Sociologija roda – feministička kritika* koju je profesorica rodnih studija Zilka Spahić Šiljak (2019) objavila kao rezultat dugogodišnjeg predavačkog, istraživačkog i aktivističkog iskustva bavljenja temama roda, kulture i identiteta u Bosni i Hercegovini i Sjedinjenim Američkim Državama.⁵ Spol i rod su, kako naglašava Spahić Šiljak (2019: 21), dva koncepta koji se najčešće koriste kao sinonimi, iako to nisu: “načini na koji se razumijevaju

5 Njezina knjiga pisana je s namjerom da se prvenstveno koristi kao udžbenik u oblastima rodnih studija, ženskih studija, kulturalnih studija, antropologije, etnologije, povijesti, ljudskih prava i sociologije. Dr. sc. Spahić Šiljak posebnu je pozornost posvetila propitivanju društvenih normi koje utječu na naše razumijevanje muškosti i ženskosti i kreiranje društveno prihvatljivih identiteta i praksi. Kako autorica navodi, u svakom poglavlju elaboriraju se pitanja rodne asimetrije i neravnopravnosti koja je prisutna u većini društava danas na što pak utječe niz društvenih, političkih, ekonomskih i kulturoloških faktora.

i koriste ovi pojmovi, ali i drugi kao što su rodni identiteti, interspolnost i seksualna orijentacija u javnom diskursu su često podložni iskrivljenim ili pežorativnim objašnjenjima i etiketama". Pozivajući se na Lindu Lindsey, autorica *Sociologije roda* bilježi da je spol ono što nas čini biološki muškarcem ili ženom, dok je rod ono što određuje muškost ili ženskost u određenom kontekstu. Prema Lindsey, "spol je zadat status jer se osoba rađa s njim, ali rod je stečeni status jer se mora naučiti" (usp. Spahić-Šiljak, 2019: 229). U knjizi *Masculinities* R. Connell rod shvata kao način na koji se uređuju društvene prakse. Svakodnevno upravljanje životom je organizirano u odnosu na reproduktivnu arenu, definiranu tjelesnim strukturama i procesom ljudske reprodukcije (v. 2005: 72). Time ističe da se radi o historijskom procesu, a ne fiksnom setu bioloških odrednica. Dovodeći svoj argument do kraja, maskulinitete i feminitete shvata kao rodne projekte ili konfiguracije rodnih praksi kroz vrijeme.

Rod je društvena praksa koja se konstantno referira na tijela i ono što tijela čine, to nije društvena praksa koja je svedena na tijelo. Uistinu, redukcionizam predstavlja egzaktnu oprečnost stvarnoj situaciji. Rod postoji tačno u onoj mjeri u kojoj biologija ne određuje ono društveno. To obilježava jednu od onih tačaka tranzicije gdje historijski proces zamjenjuje biološku evoluciju kao oblik promjene. Rod je skandal, uvreda, sa stajališta esencijalizma. Sociobiolozi uporno pokušavaju da ga ukinu, dokazujući da su ljudski društveni aranžmani refleksi evolucijskih imperativa. Društvene prakse su kreativne i inventivne, ali ne nedovršene. Reagiraju na određene situacije i generišu se unutar jasnih struktura društvenih odnosa. Rodni odnosi, odnosi među ljudima i grupama organiziranim kroz reproduktivnu arenu, sačinjavaju jednu glavnu strukturu svih dokumentiranih društava.

(Connell, 2005: 73)

ULOGI I NORME

TOKSIČNU muškost možemo djelimično razumjeti i kao stečeni koktel identitetskih karakteristika u određenoj kulturi, prema kojima se muškarac (biološka kategorija) formira u sociološku kategoriju muškosti, odnosno maskuliniteta kroz usvojene obrasce dominacije i hegemonijalnosti.

Kada je u pitanju terminologija, sociolozi koriste kategoriju rodne, a ne spolne uloge jer u sociologiji istražuju očekivana ponašanja žene i muškarca u određenom sociokulturnom kontekstu. Rodne uloge se uče procesima socijalizacije i utvrđuju tokom cijelog života tako što se u patrijarhalnim društvima od žena i muškaraca traži da se drže zadatih rodni uloga. Rodni identitet je osjećaj pripadnosti ženskom ili muškom rodu i može se poklapati sa spolnim identitetom, ali i ne mora jer pored binarnih rodni uloga koje se izvode iz spola, postoje i drugi rodni identiteti koji se ne mogu tako jasno izvesti iz spola, odnosno koji se ne poklapaju sa biološkim spolom.

(usp. Spahić Šiljak, 2019: 22-23)

Prema ključnim teorijskim pretpostavkama koje je ponudio Saša Gavrić (2020), rod određuje uloge i odgovornosti koje žene i muškarci, djevojčice i dječaci imaju u datom kontekstu i kulturi: uloge u kući/domaćinstvu, školi, na radnom mjestu, u zajednici, u političkoj organizaciji, u vlasti. Gavrić nadalje bilježi:

Takve uloge i odgovornosti variraju u odnosu na rod. U mnogim kontekstima od žena se očekuje da se primarno staraju za porodicu

i djecu, a muškarci su pretežno u javnoj sferi i na tržištu rada. Međutim, u nekim kulturama muškarci preuzimaju sve više odgovornosti u privatnoj sferi, a žene to isto rade u javnoj sferi. Rodna analiza mora naglasiti razlike u ulogama i odgovornostima kako bi se razumjela interakcija muškaraca i žena, dječaka i djevojčica, šta oni rade, šta mogu učiniti i šta se od njih očekuje.

Srdan Dušanić (2012) naglašava kako su društvena očekivanja i uloge dodijeljene određenom rodu obično drugačije od očekivanja koja postoje prema drugom rodu. U današnjem društvu koje je dominantno patrijarhalno i tradicionalno, Dušanić napominje da ove norme podrazumijevaju shvatanja da bi muškarci trebali npr. da budu hrabri, čvrsti, izdržljivi, spremni na rizik, da mogu da izdržavaju porodicu, da imaju mnogo seksualnih partnera kako bi dokazali da su oni "pravi muškarci" itd. Naspram takvih očekivanja, od ženskog roda se najčešće očekuje nježnost, ranjivost, osjećajnost, povučenost, veća orijentisanost prema djeci, porodici, kućnim poslovima itd. Pri analizi rodni normi i rodno tipičnih ponašanja važno je istražiti načine na koje žene i muškarci nauče različita ponašanja vezana za rod.

Prema teorijama koje naglašavaju socijalne utjecaje (Dušanić 2012: 17-18), rod se formira kroz proces socijalizacije kada osoba stiče relevantne i društveno poželjne oblike ponašanja. Kroz socijalizaciju se, kako navodi, upotrebljavaju suptilni oblici moći i kontrole kako bi ljudi naučili željeti one stvari koje su u interesu dominantne grupe u društvu. Odnosno, kako kaže Spahić-Šiljak (2019), djeca uče kroz pozitivne i negativne poticaje, nagrade i kazne za ponašanja koja se smatraju odgovarajućim i ponašanja koja su društveno neprihvatljiva: "Istraživanja su pokazala razlike u socijalizaciji i očekivanjima od muške i ženske djece. Sociolozi to definiraju kao 'rodno-upisano ponašanje' jer se dječaci i djevojčice vrlo rano nauče da će za isto ponašanje dobiti različit tretman" (30). U tom smislu, "dječacima se govori

da ne izražavaju emocije jer se to smatra ženskom rodnom normom, pa bi dječak koji plače egzibirao, uvjetno kazano, ženske osobine i tako pokazao da ne slijedi društveno pravilo prema kojem muškarci ne plaču, barem ne u javnosti. Djevojčice su, s druge strane, ohrabrene da iskazuju emocije, ali se kasnije emotivno ponašanje vrednuje kao nedostatak za obavljanje određenih poslova, posebno onih koji zahtijevaju liderstvo i veliku odgovornost" (ibidem).

Djevojčice i dječaci opažaju modele istog roda iz svoje okoline, kao što su roditelji, učitelji i učiteljice, vršnjaci i slavne osobe, te tako uče tradicionalno orodnjena ponašanja. Dušanić daje primjere kako "roditelji drugačije uređuju sobu za djevojčice, a drugačije za dječake, te im kupuju drugačije igračke; dječacima autiće, sportsku opremu, mehaničke igračke i igračke u obliku oružja, a djevojčicama lutke, kuće za lutke i pribor za domaćinstvo." (2012: 18).

Roditelji se takođe različito ponašaju prema kćerima i sinovima. Očevi se grublje i aktivnije igraju sa sinovima u ranom djetinjstvu nego s kćerima, a oba roditelja više potiču kćeri nego sinove da im pomažu u kućnim poslovima (Hustion, 1983, prema Zanden i James, 1990). Pored roditelja treba napomenuti da značajan uticaj na razvoj rod-nog identiteta rod-nih normi imaju i škola, te mediji.

(2012: 18).

Na tragu navedenog, važno je istaći i to kako je u primarnoj socijalizaciji za formiranje rod-nih identiteta važna emocionalna, kognitivna i društvena dimenzija, što opisuje Zilka Spahić Šiljak (2019: 73) podsjećajući da su istraživačice i istraživači pokazali da roditelji posve drugačije komuniciraju sa djevojčicama nego sa dječacima te da su djeca s kojima su majke više razgovarale o emocijama kasnije bolje razumijevala emocije drugih, a u većini

slučajeva su to bile djevojčice. Djevojčice se, kako se navodi, socijaliziraju da više izražavaju emocije i budu senzibilnije na emocije drugih.

Connell (76) u raspravu o rodu uvodi i klasu napominjući:

Kako bismo razumjeli rod, onda moramo neprestano ići dalje od roda. Isto vrijedi i obratno. Ne možemo razumjeti klasu, rasu ili globalnu nejednakost bez konstantnog upućivanja na rod. Rodni odnosi su glavna komponenta društvene strukture kao cjeline, a rodna politika je među glavnim odrednicama naše kolektivne sudbine.

NADZIRANJE

U RECENTNIM inozemnim publikacijama često se pojavljuje pojam *gender policing*, koji ovdje prevodim kao *rodno nadziranje*. Naime, to predstavlja (samo)regulacijski mehanizam kojem je okidač primjećivanje neuobičajenog rodnoidentitetskog performativa, nakon čega slijedi sankcija ili primoravanje subjekta na valjan rodni izraz.⁶ Rodno nadziranje zapravo je primjer društvenog nametanja, kasnije i provođenja normativnih rodni izraza pojedincu za kojeg se smatra da ne ispoljava na odgovarajući način svoj spolni identitet, koji mu pripada po rođenju. Politika rodnog nadziranja služi za obeshrabrivanje, obezvredjivanje i delegitimizaciju rodni izraza, osobito onih utjelovljenih, koji odstupaju od normativne koncepcije roda, čime se ojačava rodna dihotomija muško/žensko. Uobičajeno je i, nažalost, gotovo općeprihvaćeno da se normativne rodne izvedbe, odnosno performativi roda, potiču i nagrađuju, dok se nenormativne, neukalupljene izvedbe obeshrabruju kažnjavanjem ili općenito negativnim reakcijama. Sankcije primijećenog rodnog odstupanja, prilikom rodnog nadziranja, prema nenormativnim izvedbama variraju – od relativno obeshrabrujućih komentara do brutalnog nasilja.⁷

6 Za udomaćivanje termina *gender policing* u lokalni jezik zaslužna je moja kolegica, profesorica engleskog jezika Lejla Mujagić koja mi je sugerirala da *gender policing* koristim kao rodno (normativno) nadziranje, rodno (normativnu) kontrolu ili rodno (normativno) nametanje – termine koji u slobodnom prijevodu ne bi previše odstupali od originalne verzije.

7 Prethodna istraživanja ukazuju na jasnu vezu između rodne atipičnosti i simptoma depresije. Jewell i Brown (*Relations Among Gender Typicality, Peer Relations, and Mental Health During Early Adolescence*, 2014) objavili su nalaze koji pokazuju da oni studenti s niskom tipičnošću (i koje su vršnjaci označili kao takve) doživljavaju visok stepen iskorištavanja/diskriminacije. Ovi rodno atipični studenti će također malo vjerovatno doživjeti visok društveni status ili privući simpatije. To se posebno odnosi na dječake; dok su djevojčice više izložene

Heteronormativnost Evropski institut za rodnu ravnopravnost (engl. European Institute for Gender Equality) određuje kao izraz za uvjerenje i praksu kojom se heteroseksualnost smatra suvislom, prirodnom i privilegiranom normom. Heteronormativnost uključuje pretpostavku da su svi “prirodno” heteroseksualni i da je heteroseksualnost ideal, superioran homoseksualnosti ili biseksualnosti: “heteronormativnost također uključuje privilegiranje normativnog izražavanja roda – ono što je nužno ili nametnuto pojedincima/kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao ‘pravog muškarca’ ili ‘pravu ženu’, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija” (Spahić i Gavrić, 2012: 266). Queer teoretičari i teoretičarke kritički proučavaju heteronormativnost, ali se ne bave samo temama iz domena homoseksualnih identiteta, već svime što nije unutar okvira društveno prihvatljivog i poželjnog (Halperin, 2007; Willchens, 2014). Na tragu zaključka Zilke Spahić Šiljak, queer teorija se odnosi na kritiku ustaljenih kategorija identiteta i kulturoloških pogleda na ono što je prihvatljivo i ono što nije. Ova teorija u suvremenom kontekstu dovodi u pitanje sve ono što se u nekoj kulturi definira kao normalno ili odbacuje kao nenormalno. Spahić Šiljak

iskorištavanju/diskriminaciji u odnosima, dječaci su daleko više izloženi onom fizičkom. Kreiger i Krochenderfer-Ladd pak (2013) ukazuju na povezanost između ženstvenog ponašanja kod muških osoba i diskriminacije. Oni su također došli do nalaza istraživanja koji ukazuju na to da su rodna ponašanja povezana s iskorištavanjem/diskriminacijom/viktimizacijom – gdje, kako su pokazali podaci primijenjeni na vlastitom iskustvu, muške karakteristike vode ka boljoj prihvaćenosti među vršnjacima, a ženske karakteristike ka manjoj prihvaćenosti.

smatra da "naše identitete oblikuju različiti društveni faktori, i etiketirati i limitirati nekoga samo na temelju jednog faktora je neprihvatljivo (...) jer postoje različiti načini bivanja muškarcem, ženom, homoseksualcem, lezbejkom, transrodnom osobom i drugo. Nadalje, queer teoretičari identitete doživljavaju kao fluidne i promjenjive, ovisno o kontekstu i situaciji u kojoj se osoba nalazi. Fluidnost, pak, ne znači samo tranziciju od jednog spola do drugog, već odbijanje bilo kojeg stabilnog identiteta" (2019: 40).

POSLEDICE TOKSIČNE MUŠKOSTI

POSLJEDICE toksičnog maskuliniteta, evidentno, nisu samo sociološke, već i psihološke – kako po maskulinog subjekta, tako i po objekta performativa maskuline agresije, ali ne samo agresije već – kako smo vidjeli u prethodnim poglavljima – i niza drugih štetnih karakternih svojstava društveno konstruirane muškosti bazirane na toksičnim ili hegemonijalnim normativima ponašanja. Renomirana Američka psihološka asocijacija (APA) izdala je 2018. godine smjernice ili uputstva za psihološku praksu u radu s dječacima i muškarcima, svjesni da na svijetu ne postoji samo jedna slika “pravog muškarca”, kako se to nerijetko pokušava dogmatski nametnuti. U smjernicama uvodno navode kako se dječaci i muškarci razlikuju u odnosu na rasu, etničku pripadnost, kulturu, migracijski status, dob, socioekonomski status, seksualnu orijentaciju, rodni identitet i religijsku pripadnost. Svaki od ovih društvenih identiteta doprinosi na jedinstven i unakrsni način tome kako muškarci doživljavaju i performiraju svoju muškost, što dalje doprinosi relacijskim, psihološkim i bihevioralnim zdravstvenim ishodima, kako u pozitivnom tako i u negativnom smislu (v. Arellano-Morales, Liang, Ruiz, & Rios-Oropeza, 2015; Kiselica, Benton-Wright, & Englar-Carlson, 2016).

Iako su dječaci i muškarci, kao grupa, skloni tome da se drže rodno zasnovanih privilegija i moći, oni također nesrazmjerno više primaju grubo discipliniranje (npr. suspendiranje i izbacivanje), imaju veće izazove u školi (npr. izbacivanje iz srednje škole, pogotovo među Afroamerikancima i latino-američkim dječacima), zdravstvene probleme fizičke prirode (npr. kardiovaskularni problemi), zdravstvene probleme mentalne prirode (npr. izvršavanje

samoubistva), zabrinutosti u pogledu javnog zdravlja (npr. nasilje, ovisnost, rana smrtnost), te širok spektar drugih problema koji se odnose na kvalitet života (npr. problemi u vezama, obiteljsko blagostanje; za sveobuhvatne osvrt pogledati Levant & Richmond, 2007; Moore & Stuart, 2005; O'Neil, 2015). Štaviše, mnogi muškarci ne traže pomoć onda kad je trebaju, ili imaju različite poteškoće pri prihvatanju rodno osjetljivog psihološkog tretmana (Mahalik, Good, Tager, Levant, & Mackowiak, 2012). Stoga je APA razvila smjernice za psihologinje i psihologe koji rade sa specifičnim grupama stanovništva kao što su homoseksualne i biseksualne osobe, osobe iz rasnih i etničkih manjina, starije odrasle osobe, transrodne i rodno neutralne osobe te djevojčice i žene. Američka psihološka asocijacija je također razvila smjernice za psihološku praksu u sistemima zdravstvene zaštite, forenzičkoj psihologiji i psihološkoj evaluaciji pitanja zaštite djece.

Ove smjernice služe kako bi se:

- poboljšalo pružanje usluga stanovništvu;
- stimulirale inicijative za izradu javnih politika;
- pružilo profesionalno upravljanje na osnovu napretka u tom polju.

Među smjernicama Američke psihološke asocijacije na koje se pozivam u ovom poglavlju, istaknut ću one u kojima se navodi to kako psiholozi trebaju shvatiti da se muškosti grade na temelju društvenih, kulturoloških i kontekstualnih normi, te kako dječaci i muškarci tijekom svog životnog vijeka ujedinjuju višestruke aspekte u svoje društvene identitete. Klinička ljekarska svijest o stereotipima i predrasudama naspram dječaka i muškaraca jeste dimenzija njihove interdisciplinarne i multikulturalne kompetentnosti (Liu, 2005.; Mahalik, 2012). Za razumijevanje društveno konstruirane prirode muškosti i problema kako ona kao takva utječe na dječake i muškarce, kao i na psihologe, također je bitna kompetencija (Levant & Silverstein, 2005.; Liu,

2005.; Mellinger & Liu, 2006.; Sue & Sue, 2012). Prednost se daje terminu *muškosti* (*masculinities*, množina) umjesto *muškost* (jedinina), kako bi se prepoznala različita poimanja rodničkih uloga povezanih sa sjecištem višestrukih identiteta (npr. muškosti u ruralnoj klasi, radničkoj klasi, kod odraslih, bijelaca mogu imati drugačiji oblik od onih urbanih, tinejdžerskih, meksičkoameričkih; Kimmel & Messner, 2012). Određeni oblici muškosti su više društveno centralni i povezani s autoritetom, društvenom moći i utjecajem. U zapadnjačkoj kulturi, dominantni ideal muškosti se premjestio s višeg, aristokratskog nivoa na jedan surov, samodostatan ideal (Kimmel, 2012). Stoga, tradicionalna ideologija muškosti⁸ može se posmatrati kao dominantan ('hegemonistički') oblik muškosti, koji snažno utječe na ono šta će članovi jedne kulture uzeti kao normativ.

Propisi i zabrane ponašanja, bilo da su u skladu ili su kontradiktorni dominantnom idealu muškosti, nisu linearni, uniformirani ili bez otpora (Pleck, 1995). Mnogi muškarci se socijaliziraju uz pomoć prijatelja, primjerice imitirajući njihova ponašanja i interese; porodice, tako što imitiraju ponašanja roditelja, braće i sestara; vršnjaka, ispunjavajući norme društvene grupe da bi izbjegli odbacivanje; kao i društva, slijedeći medijske prikaze kako bi prisvojili tradicionalne ideale muškosti, ponašanja i stavove. Ipak, za neke muškarce ova dominantna ideologija muškosti znači svojevrstan konflikt. Na primjer, dominantna muškost se historijski zasnivala na isključivanju muškaraca koji nisu bijelci, heteroseksualni, cisrodne osobe,⁹ sposobni i privilegirani. Štaviše,

8 U APA-inim smjernicama navodi se da ideologija muškosti označava set opisnih, propisanih i zabranjenih spoznaja o dječacima i muškarcima (Levant & Richmond, 2007.; Pleck, Sonenstein & Ku, 1994.). Iako postoje razlike u ideologijama muškosti, postoji uvriježeni standard koji vlada velikim dijelom populacije, a uključuje: antiženstvenost, dostignuća, izbjegavanje prikazivanja slabosti, kao i avanturizam, rizik i nasilje. Sve ovo kolektivno se odnosi na tradicionalnu ideologiju muškosti (Levant & Richmond, 2007). Osim toga, potvrđivanjem pluraliteta i društvene konstruktivističke perspektive muškosti, termin muškosti (*maculinities*, množina) koristi se sve učestalije.

9 Cisrodnost se upotrebljava kada se govori o osobama čiji spol po rođenju odgovara

idealna dominantna muškost je generalno nedostižna za većinu muškaraca (Pleck, 1995). Oni muškarci koji se izdvoje iz ovog suženog izbora koncepcije muškosti u bilo kojoj dimenziji različitosti (npr. rasa, seksualna orijentacija, rod, identitet ili rodno izražavanje) mogli bi se naći u dilemi između prihvatanja dominantnih ideala koji ih isključuju ili da budu kategorizirani ili marginalizirani.

U pokušaju da razumijemo kompleksnu ulogu muškosti u životima dječaka i muškaraca, od ključne je važnosti znati da je rod nebinarni koncept koji se razlikuje, iako u međusobnom odnosu, od seksualne orijentacije (APA, 2015a). Heteronormativne pretpostavke često pogrešno spajaju seksualni i identitet muškosti kod muškaraca (Shields, 2008), te zanemaruju seksualnu privlačnost i rodne uloge onih koji se identificiraju kao seksualna manjina, transrodne ili rodno neutralne osobe (APA 2015a; Nagoshi, Brzuzy, & Terrell, 2012). Izraz romantične ili seksualne privlačnosti može dovesti homoseksualne, biseksualne, transrodne i rodno neutralne osobe u konflikt vezan za rodne uloge što je, jednim dijelom, plod kršenja heteronormativnih ideala rodne uloge, i potencijalno otuđiti muškarce koji su manjina u seksualnom i rodnom smislu od kompletnog muškog identiteta (Wester & Vogel, 2012). To dalje vodi do osjećaja pritiska da se prihvate dominantne muške uloge

njihovom rodnom identitetu (Green, 2006.; Serano, 2006). Ove smjernice se bave konfliktom koji cisrodne, transrodne i rodno neutralne osobe mogu iskusiti kao posljedicu društvenih očekivanja koja se tiču njihovih uloga (Butler, 1990). Termin "cisrodnost", proširen u engleskom jeziku, uvršten je u Oxfordov rječnik engleskog jezika, što znači da i ljudi koji se identificiraju s rodom koji stoji u njihovu rodnu listu sad imaju službenu definiciju, a ne samo oni koji se ne identificiraju tako. Potvrdivši da se jezik roda mijenja i da je riječ ušla u svakodnevni govor, rječnik definira "cisrodnost" kao termin koji "označava osobu čiji osjećaj osobnog identiteta odgovara spolu i rodu dodijeljenima pri rođenju". Aktivisti i aktivistice tvrde kako sastavljačima rječnika to možda može biti samo nova riječ, ali osobama koje su svoje živote provele boreći se za jednak tretman transrodnih osoba, ovo predstavlja više od toga. Organizacije za prava transrodnih osoba pozdravile su uključivanje riječi "cisrodnost" u Oxfordov rječnik, tvrdeći da to pokazuje kako pitanja rodnog identiteta sad postaju dio šire javne svijesti.

kako bi se smanjio osjećaj manjinskog stresa (APA, 2015). Osim toga, neki pojedinci pripadnici seksualne ili rodne manjine ne žele etiketirati svoj rodni identitet i ne smatraju da su muška ponašanja osnovna komponenta muškog rodnog identiteta (Bockting, Benner, & Coleman, 2009). Za ove pojedince, muškost se može koncipirati kao set karakteristika koje spadaju u jedan spektar i ispoljavaju se drugačije od jednog do drugog slučaja, variraju tijekom razvoja identiteta, ili mogu ovisiti o vanjskom kontekstu.

Iako su kulturološki i društveni pritisci za podržavanjem, slijeđenjem ili izvršavanjem dominantne muškosti značajni, muškarci i dalje imaju slobodu opredjeljenja i mogu se odmaknuti od dominantnih ideala. Muškarci koji ne ispunjavaju dominantna očekivanja često stvaraju svoje vlastite krugove unutar kojih razvijaju kulturološke standarde, norme i vrijednosti koje mogu odstupati od dominantne muškosti. Na primjer, u rasnim i etničkim, mladalačkim ili homoseksualnim krugovima, dječaci i muškarci mogu razviti neku vrstu otpora i stavove koji propituju očekivanja dominantne muškosti, kao što je *cool poza* afroameričkih muškaraca (Major & Billson, 1993) ili uključivanje tipa ponašanja po uzoru na Johna Henryja (npr. naporan rad) utvrđenog kod odraslih afroameričkih muškaraca (Matthews, Hammond, Nuru-Jeter, Cole-Lewis & Melvin, 2013). Iako takve prilagodbe pobijaju hegemonističku muškost, one često nose sa sobom značajnije probleme. Na primjer, usprkos dokazima koji ukazuju na to da se afroamerički muškarci upuštaju u vrstu ponašanja po uzoru na Johna Henryja¹⁰ (Matthews i dr.,

10 Ovaj tip ponašanja (engl. 'John Henryism') u stručnu literaturu uveo je Sherman James, definirajući ga kao 'snažnu bihevioralnu predispoziciju za aktivno suočavanje sa psihosocijalnim stresorima iz okoline' (James i dr., 1983). James i suradnici pojašnjavaju da kod osoba bez dostatnih socioekonomskih resursa konstantna borba sa ustrajnim psihosocijalnim i drugim stresorima iz okruženja može povećati rizik od negativnih zdravstvenih ishoda. Ovo stanje je nazvao 'John Henryism' inspiriran legendom o afroameričkom narodnom heroju Johnu Henryju, neobrazovanom nosaču čelika koji je „odmjerio snage” s mašinom na parni pogon, što je kako zbog zdravstvenih tako i mentalnih posljedica rezultiralo njegovom smrću (Encyclopedia.com).

2013), dugoročne posljedice mogu biti štetne po njihovo zdravlje i blagostanje. Dalje, usprkos pozitivnom ponašanju dječaka i muškaraca iz etničkih manjina, oni i dalje mogu biti kategorizirani i etiketirani od edukatora, profesionalaca u polju provođenja zakona i mentalnog zdravlja kao agresivni i s prenatlaženom muškošću. Na primjer, Goff, Jackson, Di Leone, Culotta, i DiTomasso (2014) prikazali su kako se afroamerički dječaci mnogo vjerojatnije percipiraju kao stariji, manje nevini, više odgovorni za svoja djela, kao i prikladnije mete policijskog nasilja. Stoga, dok mnogi muškarci doživljavaju pritiske ispunjavanja hegemonističke muškošću, neki muškarci, posebno oni iz marginaliziranih grupa, mogu biti meta rodno zasnovanih, rasnih, heteroseksističkih stereotipa (Vaughns & Spielberg, 2014).

Psiholozi se podstiču da prošire svoje znanje o raznolikosti u različitim muškostima te da pomažu dječacima i muškarcima, kao i onima s kojima su u kontaktu – primjerice roditelji, učitelji/ce, treneri/ce, vjerski lideri i druge javne ličnosti; da postanu svjesni kako se muškost definira u kontekstu njihovih životnih okolnosti. Psiholozi teže tome da pomognu dječacima i muškarcima tijekom života da upravljaju ograničavajućim definicijama muškošću i kreiraju svoje vlastite koncepte toga šta znači biti muškarac, iako bi trebalo biti naglašeno da izraz rodni normi muškošću ne mora biti tako bitan za one s identitetom muškog roda. Za druge, muškost može funkcionirati kao sredstvo izbjegavanja daljih marginalizacija. Klinički radnici mogu istraživati važnost i percepcije muškošću u manjinskim populacijama kako bi bolje razumjeli izražavanje roda kroz razne unakrsne identitete. Također, psiholozi mogu upotrijebiti dostupne instrumente ocjenjivanja kako bi pomogli dječacima i muškarcima da otkriju benefite i cijenu svog rodno društvenog učenja.

(APA)

Jedno od ključnih argumentativnih žarišta APA-inih smjernica je podatak da postoje višestruke dimenzije identiteta. One uključuju dob, etničku pripadnost, rod, rasu, seksualnu orijentaciju, socioekonomski status, imigracijski status i sposobnost, a svaka doprinosi dječaćkom osnovnom osjećaju sebe kao bića i utječe na ponašanje tijekom njegovog odrastanja. Rod je jedna od najosnovnijih dimenzija (za osvrt pogledati Banaji & Prentice, 1994). Razvoj rodnog identiteta započinje prije rođenja, oblikovan očekivanjima roditelja i drugih bitnih odraslih osoba o tome kako bi se prema dječaku trebalo postupati i kako bi se on trebao ponašati. Dječaci i djevojčice se počinju razlikovati kao muške i ženske osobe tijekom ranog djetinjstva (Banaji & Prentice, 1994) i uveliko dodjeljuju određena značenja tome što su muškog roda na osnovu iskustava o rodnoj socijalizaciji (David, 2006). S vremenom, rodni identitet dječaka se kristalizira i ima veći utjecaj na njegovo ponašanje. Do perioda kad dostigne odraslu dob, muškarac će težiti tome da pokazuje ponašanja propisana njegovom etničkom pripadnošću, kulturom i drugim konstrukcijama muškosti.

Nekonzistentne i kontradiktorne poruke mogu zakomplicirati proces formiranja identiteta za dječake i muškarce u nekim populacijama (Wilson, 2006). Primjerice, dječaci i muškarci s rasnim ili etnički manjinskim porijeklom kao i oni homoseksualni, biseksualni, transrodni ili s intelektualnim, psihičkim ili fizičkim invaliditetom mogu postati meta raznih oblika predrasuda i mikro-agresije (Abbot, Jepson, & Hastle, 2016.; Nadal, 2008) i često proživljavati konflikte između dominantnih i manjinskih pogleda na muškost. Dječaci sa ženskim identitetima ili izrazima mogu se suočiti sa negativnim reakcijama nenormativne rodne ekspresije, uključujući emocionalnu ekspresiju kao što je pasivnost ili plakanje (Kane, 2006). Istraživači su pokazali da što više dječaci krše norme muškosti, to više verbalnog i fizičkog zlostavljanja mogu iskusiti od svojih vršnjaka. Ovakva iskustva mogu dovesti do problema s mentalnim zdravljem, uključujući simptome depresije (Dank, Lachman, Zweig, & Yahner, 2014), samoozljeđivanje (Dickey, Reisner, & Juntunen, 2015) i suicidalnost

(Clements-Nolle, Marx, & Katz, 2006). Štaviše, rodno nadziranje (gender policing) nad dječacima od strane njihovih odgajatelja može biti neefikasno i emotivno štetno za djecu, te kreirati napetosti u odnosima (Hill & Menvielle, 2009). Ipak, tijekom djetinjstva, dječaci mogu odabrati da radije slijede ove norme nego da se suoče sa neodobravanjem. Dalje, Liu i Concepcion (2010) argumentiraju kako neki azijskoamerički dječaci i muškarci podliježu pritisku slijedeći hegemonističku muškost koja ne predstavlja njihove preferirane identitete. U drugim situacijama, afroamerički dječaci i muškarci koji osjećaju da se ne mogu pokoriti standardima hegemonističke muškosti kreiraju svoje vlastite standarde, koji mogu prerasti u banditsko ponašanje, *cool* poziranje i jedinstvene načine oblačenja (Liang & Molenaar, & Heard, 2016.; Majors & Billson, 1993). Dječaci i muškarci koji su izbjeglice i imigranti često imaju drugačija iskustva od onih rođenih u SAD-u zato što je njihov razvoj oblikovan traumatičnim iskustvima (Brabeck, Lykes, & Hunter, 2014). Štaviše, bolna iskustva povezana s prepoznavanjem sebe kao mete rasizma i nejednakosti mogu dovesti neke manjinske muškarce do toga da izbjegavaju identificiranje sa svojim kulturnim nasljeđem, što je povezano i s lošim psihološkim i fizičkim zdravstvenim ishodima. Na primjer, istraživanja su pokazala da odrasli afroamerički muškarci (...) imaju veći rizik od visokog krvnog tlaka, raka prostate, kardiovaskularnih bolesti i srčanog udara (Hammond, 2012.; Hammond i dr., 2016). Uistinu, veza između rasne diskriminacije i simptoma depresije najbolje se objašnjava bijelim, eurocentričnim muškim idealima restriktivne emocionalnosti i samodostatnosti. Što se tiče azijskoameričkih muškaraca, ustanovljeno je da ih mnogi stereotipi opisuju kao feminizirane, slabe ili nemuževne (Wong, Horn, & Chen, 2013.; Wong, Owen, Tran, Collins, & Higgins, 2012). Ovakav rodni rasizam može ostaviti jedinstven efekat na to kako azijski muškarci vide sebe. Na primjer, na uzorku azijskoameričkih muškaraca istraživači su utvrdili kako neprestani stres, povezan s rasizmom, i želja da izgledaju više "američki" prelazi u jedinstveno odstupanje kroz neprikladni nagon za mišićavim stavom, koji nadilazi samosvijest o sportsko-muskularnom idealu (Cheng, McDermott,

Wong, & La, 2016). Kako su istraživanja utvrdila, velika većina maloljetnika bez pratnje, sa imigracijskim statusom, koje privodi policijska patrola su muškarci (Byne & Miller, 2012). Mladići uglavnom bježe od nepopustljivog i rastućeg nasilja u zemljama porijekla (Carlson & Gallagher, 2015), a ova iskustva često mijenjaju emocionalnu, bihevioralnu i relacijsku dinamiku tih pojedinaca i njihovih porodica. Dječaci i muškarci koji su pripadnici više od jedne manjinske grupe mogu imati daleko teža iskustva u pokušaju da riješe konflikte vezane za svoj identitet. Na primjer, homoseksualni dječaci i crnici mogu iskusiti rasizam unutar LGBT zajednice, u isto vrijeme suočavajući se sa homofobijom/heteroseksizmom u svojoj rasnoj/etničkoj zajednici, te mogu izabrati da uključuju i isključuju pojedine aspekte svojih identiteta krećući se između različitih kulturoloških konteksta (Nadal, 2008). Slično tome, multi-etnički i multirasni dječaci i muškarci mogu osjećati pritisak svojih porodica da prihvate jedan dio svojih identiteta dok se u isto vrijeme suočavaju sa zahtjevima vršnjaka da naglase druge dijelove. Ovakva kolebanja mogu dovesti do konfuzije identiteta i doprinijeti razvoju mentalnih zdravstvenih problema. Kako muškarci odrastaju, zauzimaju drugačije uloge i izazove koji ih često prisiljavaju na preispitivanje rodni očekivanja.

Uzimajući u obzir da se rodne uloge mogu mijenjati do penzionisanja, porodične uloge do statusa djeda ili bake, ili gubitka bračnog partnera, da zdravstveni problemi obično rastu, iz toga mogu uslijediti unutrašnji konflikti, pogotovo kod muškaraca koji temelje svoje identitete na tome što su oni ti koji osiguravaju financijsku podršku, posjeduju fizičku snagu i izdržljivost, ili dobro funkcioniraju u seksualnom smislu (Kilmartin & Smiler, 2015). Štaviše, promjene identiteta podstaknute starenjem mogu uzajamno djelovati s bilo kojim od prethodno spomenutih izvora identiteta kao što je rasa, etnička pripadnost i seksualna orijentacija (Vacha & Haase i dr., 2010). Druga iskustva uobičajena za mnoge muškarce tijekom

životnog vijeka, kao što je služba u vojsci, mogu značajno utjecati na identitete muškaraca od mladosti do starije dobi (Leppma i dr., 2016). Zaista, iskustvo starijeg muškarca u vojnoj službi i bitkama može biti relevantno za njegovo sveukupno blagostanje, ali isto tako imati negativan učinak na promjene vezane za zdravlje srca koje dolaze sa starošću (Wilmoth, London, & Parker, 2010). Slično tome, tranzicija u penzionisanje može biti izuzetno bitna za starije odrasle osobe koje se snažno identificiraju sa svojom profesijom i karijerom. Uistinu, penzionisanje (i druge promjene u poslu) mogu se povezati s gubitkom moći i/ili privilegijom. Na primjer, istraživanje pokazuje visok rizik obolijevanja i smrtnosti u periodu nakon penzionisanja, uključujući i samoubistvo, te se ističu koristi preventivnog djelovanja kod nekih muškaraca koji se suočavaju s penzionisanjem.

(APA)

Osobe iz seksualnih i rodnihi manjina koje slijede surove ideologije muškosti mogu imati više poteškoća tijekom prelaska u stariju dob, budući da širok spektar faktora utječe na socijalizirane rodne uloge u ovoj razvojnoj fazi. Na primjer, kada starije osobe koje su seksualna i rodna manjina nisu više dio radne snage, suočavaju se s velikom brigom oko neovisnosti i finansijskih resursa (Dickey & Bower, 2017.; Witten & Eyler, 2015), i vrlo će vjerovatno prije nego cisrodni i heteroseksualni muškarci živjeti sami i žaliti se na nedostatak društvene podrške (Witten & Eyler, 2015). I konačno, slijeđenje normi surove muškosti kod homoseksualnih, biseksualnih, transrodnih i rodno neutralnih muškaraca tijekom starenja povezuje se s većom učestalošću samodestruktivnih ponašanja (npr. upotreba droge, seks bez zaštite), fizičkih i mentalnih zdravstvenih problema (npr. depresija, samoubistvo, zanemarivanje medicinskih potreba) i strahova od nemogućnosti izražavanja muškog identiteta zbog demencije ili pogrešnog određivanja roda nakon smrti (Courtenay, 2000.; Oliffe, 2007.; Porter i drugi, 2016.; Sanchez, 2016.; Westwood & Price, 2016).

KRITIČKE REAKCIJE

NAKON što je Američka psihološka asocijacija objavila smjernice djelimično opisane u prethodnom poglavlju, uslijedile su reakcije širom svijeta. Kritičke refleksije varirale su od onih koje kritiku toksične muškosti temeljenu na iscrpnim analizama vide kao afirmaciju tzv. beta muževnosti, pa sve do onih radikalnijih u kojima se tvrdi kako je svjetska ljevica proglasila rat muškarcima i artikulirala antimušku propagandu. Svjetskom talasu konzervativnog (ne)razumijevanja kritike toksičnog maskuliniteta, čiji su sljedbenici skloni osjećaju superiornosti, pridružio se Ben Shapiro¹¹ nizom javnih istupa, među kojima je i na internetu dostupan osvrt *Kad znanstveni stručnjaci napuste znanost u korist politike* (The scientific experts who hate science). Shapiro, između ostalog, piše:

Najnoviji primjer političkog plaćeništva Američke psihološke asocijacije odnosi se na temu “tradicionalne muškosti”. U svom časopisu, APA je objavila da su izdali nove smjernice kako bi “pomogli psiholozima u radu s muškarcima i dječacima”. Te smjernice sugeriraju da “40 godina istraživanja” pokazuje da je “tradicionalna muškost psihološki štetna i da socijaliziranje dječaka da potiskuju svoje emocije uzrokuje štetu koja odjekuje i iznutra i izvana.” APA objašnjava da je “tradicionalna muškost – obilježena stoicizmom, kompetitivnošću, dominacijom i agresivnošću – u cijelosti, štetna.

11 Ben Shapiro je kontroverzni i konzervativni novinar, često govori na univerzitetskim kampusima širom SAD-a, u pravilu predstavljajući svoje konzervativne stavove o kontroverznijim temama. On je, prema internetskim podacima, govorio na 37 kampusa od početka 2016. do kraja 2017. godine. Njegovi su stavovi kontroverzni po pitanjima muslimana, LGBT osoba, prava na abortus i niza drugih tema.

Muškarci socijalizirani na taj način manje su skloni sudjelovanju u zdravom ponašanju.“ (...) APA se nasukala na plićacima politike. I nema razloga da poštteni ljudi uzmu njezine antiznanstvene izjave ozbiljno samo zato što se maskiraju kao znanstvenici, dok istodobno ignoriraju činjenice u korist političke korektnosti.

Osim Shapira, na smjernice se obrušio i Jordan B. Peterson, klinički psiholog i profesor psihologije na Univerzitetu u Torontu. Peterson je na internetskoj stranici www.jordanbpeterson.com objavio *Komentar na APA-ine smjernice za postupanje sa dječacima i muškarcima* (engl. Comment on the APA Guidelines for the Treatment of Boys and Men). On prigovara što u smjernicama nema autorskih naznaka o tome kako ovi koncepti i definicije čine aksiome, kako on to vidi, prvenstveno političkog gledišta. Na primjer, tvrdi, među psiholozima nema konsenzusa oko definicije, a kamoli postojanja “ideologije muškosti”. Peterson piše da je dokument koji je izradila Američka psihološka asocijacija, s namjerom da pruži smjernice za psihološki tretman dječaka i muškaraca, neiskren. Osim toga, prigovara i na znanstvenost:

(...) etički je [dokument] vrijedan prijekora. Vjerujem da su ljudi koji su napisali smjernice loše informirani, ideološki opsjednuti, moralno slabi i zlonamjerni u svojoj prevelikoj ogorčenosti. Neugodno mi je i sram me je što govore u ime moje profesije i želio bih se izviniti javnosti što nisam ranije bio dovoljno budan i ogorčen da učinim nešto više da se nešto takvo ne dogodi.

Autor Sam de Boise piše da su reakcije protiv APA-inih smjernica zapravo bile posve predvidljive, očekivane. One su vrlo često usmjerene na pojmove za kritičku analizu, kao što je primjerice sintagma “ideologija muškosti”. Antifeministički kritičari, o kojima de Boise piše, često povezuju “toksičnu muškost” s nekim povijesno nepromjenjivim osjećajem da je feminizam ujednačen,

monolitan i da je "singularan", te da je to pokret koji instinktivno prezire muškarce, što – ako se povijesno i analitički uđe u dubinu pokreta – nema utemeljenja. Kao i kod većine antifeminističkih reakcija (Faludi, 1992), ideja da se muškarci suočavaju s nekom vrstom egzistencijalne prijetnje nije nova, ali ima obnovljeni značaj s obzirom na trenutni globalni populistički trenutak s kojim se suočavamo. Sam de Boise postavlja pitanje kako izaći na kraj s popularnim diskursom o "ratu protiv muškaraca i protiv muškosti" koji se širi svijetom. To je, naime, presudan izazov za feminističke znanstvenice/ke, a posebno one koji se bave proučavanjem muškosti/maskuliniteta. U tom smislu, primjećuje se, važno je razmišljati i o tome kako se i zašto koncepti koje koristimo potencijalno koriste i/ili zloupotrebljavaju u antifeminističke svrhe.

Ipak, artikulirajući svoju kritiku kroz konstruiranje koncepta muškaraca kao žrtava, antifeministički i desničarski aktivisti često ignoriraju činjenicu da su muškarci baš oni koji druge muškarce šalju u rat, ubijaju i zatvaraju; kvantitativno je vjerojatnije da će biti upleteni i u trgovinu drogom, kao i u "ratu" protiv nje na svim nivoima, i prekomjerno su predstavljeni kao rukovodioci u istim industrijama koje podstiču ovisnost o narkoticima. Ovdje postoji namjerna nespremnost da se pomire jednako istiniti pojmovi da bi neke grupe muškaraca mogle vjerovatnije biti počinitelji strukturnog i međuljudskog nasilja, dok će druge vjerovatnije biti pogođene istim nasiljem. (...) U feminističkim istraživanjima potrebno je ozbiljno shvatiti pitanja s kojima se muškarci suočavaju u borbi protiv maskulinističkog ekstremizma.¹²

12 "Uvodnik: je li muškost toksična?" (engl. Editorial: is masculinity toxic?) autorski je tekst Sama de Boisea objavljen 2019. godine u Normi, međunarodnom znanstvenom časopisu za studije muškosti. On piše da slično kao i „hegemonistička muškost“ (Connell) ranije, „toksična“ i „tradicionalna muškost“ na terminološkoj i konceptualnoj razini pokušavaju imenovati probleme ponašanja, a ne svojstvene identitete; naglasak staviti na djela, a ne na pojedince.

R. Connell (v. *Dodatak*) smatra da slični prigovori dolaze od srditih muškaraca još otkad su žene zahtijevale jednakost – “Ista vrsta prigovora dolazi od bogatih otkad radnici zahtijevaju radnička prava. Kada je neka potlačena grupa izrevoltirana, optužuju je da gazi kulturu, religiju, prirodu i prava privilegiranih. Tako da nema ništa novo u toj retorici. I nema ničega novoga u tome što je neka privilegirana grupa oduševljena medijskom ličnošću koja podržava njihove privilegije i pretvara se da su privilegirane sada potlačene grupe” (2020).

KRITIKE SA BALKANA

NA talasima konzervativnih, nerijetko rigidno desničarskih, pokušaja degradiranja afirmacije rodne ravnopravnosti i nastojanja da se uspostavi balans između normativnih i nenormativnih rodnih identiteta, negativne kritike na račun smjernica koje potiču na senzibilizaciju muškaraca i dječaka nisu zaobišle ni Balkan. Zabilježene su u manjoj mjeri nego drugdje u svijetu, a razlog za to je vrlo vjerovatno nedostatak medijske pažnje. Stoga ću u ovom dijelu prikazati neke od negativno intoniranih konzervativnih reakcija, koje graniče sa desničarskim ideologijama. Ovdje to prikazujem kako bi se kreirali uslovi za bolji uvid u stanje na terenu. Primjerice, psihoterapeut i publicista Zoran Milivojević u *Politici* (2019) piše kritiku na račun smjernica američke psihološke asocijacije insinuirajući da je APA proglasila muževnost patološkom pojavom; da je takva dijagnoza postala opća stvar te da sve to spada u ideološki rat koji je dio radikalnog feminističkog nauka. Milivojević navodi da izdržljivost, fizička snaga, atletska građa, hrabrost i preuzimanje rizika, emocionalna suzdržanost, sklonost uzbuđenjima, takmičarski duh, uspjeh i postignuće i agresivnost postaju negativne crte ličnosti, podložne psihološkom tretmanu: "(...) u svom pokušaju da zasnuju 'rodno senzitivni pristup' psihološkim i emocionalnim problemima muškaraca, autori su se oslonili na nenaučnu rodnu ideologiju čiji je temelj razlikovanje spola od 'roda'. Iz tog razloga ovaj 'vodič' vrvi od ideoloških pojmova kao što su 'muška privilegija', 'seksizam', 'patrijarhat', 'napetost rodne uloge', 'tradicionalna muška ideologija' itd."

Slično kao i Shapiro i Peterson, i Milivojević tvrdi:

Između redova ovog “vodiča” mogu se pronaći odjeci radikalno feminističkog učenja o “toksičnoj muževnosti”. Posljednjih decenija se kroz medijske sadržaje karikiraju i izvrgavaju ruglu takozvani mačo-muškarci ili alfa-muškarci, da bi tek u učenju o “toksičnoj muževnosti” ovi nazivi kojima se označavaju dominantni muškarci postali prave dijagnoze. Nasuprot tome, medijski se promoviše i nudi kao uzor nedominantan, podredljiv i saradljiv beta-muškarac. (...) Dok se u prirodnim naukama opisuje stvarnost onakva kakva jeste, u društvenim naukama, u koje spada i psihologija, zastupaju se ideje kakva stvarnost treba da bude. Zbog toga su ove nauke podložne ideološkim uticajima i političkim akcijama. Autori opisanog vodiča jasno napadaju ono što oni vide kao “tradicionalnu mušku ideologiju” i “patrijarhat”, ali verovatno nisu svesni da to čine zastupajući suprotnu radikalno feminističku ideologiju i “matrijarhat”.¹³

Ovaj balkanski kritičar javno tvrdi da će zbog ideja iznijetih u vodiču ubuduće biti poželjno da prije nego što “muškarac ode kod psihologa ili mu roditelji pošalju svog sina, da saznaju ideološke stavove datog psihologa. Sa veoma sličnom argumentacijom ovih ‘psiho-ideologa’ možemo zastupati ideju da je testosteron koji zapljuskuje muške mozgove, povećavajući mušku seksualnost i agresivnost, odgovoran za silovanja i svakoliko nasilje, tako

13 Milivojević spominje tzv. “nenaučnu rodnu ideologiju”. Naime, kako zapažaju znanstvenice Jadranka Brnić i Jadranka Rebeka Anić, “(...) crkvenim se krugovima sintagma ‘rodna ideologija’, koju se pripisuje marksističkim ideolozima, u kontekstu ideološke podjele i homogenizacije društva čini prikladnijom od pojma ‘rodni teorija’” (2015: 197). Kada je riječ o bivšem jugoslavenskom prostoru, sintagma je najproširenija u Hrvatskoj gdje je primijećen snažan utjecaj Katoličke crkve na oblikovanje javne svijesti. Autorice Brnić i Anić ističu kako na tamošnju raspravu o rodu i tzv. rodnoj ideologiji nisu uspjeli utjecati ni ozbiljni teološki radovi objavljeni u inozemstvu. Kritički teološki glasovi u Hrvatskoj brzo su bivali ušutkivani i čak kažnjavani: “dovođenje u pitanje pojma ‘rodna ideologija’ doživljavalo se kao izdaja crkvenih i nacionalnih interesa.” U radu autorice ističu “nastojanje biskupa da mlade vjernike kršćanskim navještajem ‘zaštite’ od mentaliteta i duha ‘rodne ideologije’” (ibidem). Brnić i Anić su, između ostaloga, kršćanske teologinje.

da je opravdano sve muškarce kastrirati kako bismo stvorili bolje društvo” (Milivojević, 2019).

Aleksandar Baucal, profesor psihologije, i Adriana Zaharijević, feministička teoretičarka, napisali su i objavili na Pešcaniku (2019) odgovor na Milivojevićeve primjedbe. S pravom smatraju kako autor u tekstu iznosi svoja uvjerenja “o tome šta su po svojoj prirodi muškarci i žene, šta znači biti muškarac i žena, koje osobine treba da ima pravi (i zdravi?) muškarac i prava (i zdrava?) žena i na kojim osnovama muškarci i žene treba da zasnivaju svoje odnose”. Iako mu to možda nije bila namjera, ovim tekstom nameće jednu ideologiju i prikazuje je kao jedinu ispravnu i istinitu.

U Milivojevićevoj interpretaciji *Vodič za psihološku praksu za rad s dečacima i muškarcima* tvrdi da je “muževnost negativna osobina, da od nje odrasle muškarce treba lečiti, a na dečake treba preventivno delovati kako bi izrasli u ‘nove muškarce’”. Autor, takođe, tvrdi da *Vodič* nameće sliku novog muškarca koji treba da bude podređljiv i saradljiv. I pošto je pogrešno prikazao sadržaj *Vodiča*, autor s njim ulazi u svađu, tvrdeći da bi primena ovih stavova vodila napuštanju osnovne funkcionalnosti polnih uloga: odustajanju od “prirodne” komplementarnosti i sputavanju muškaraca i žena da izraze potrebu za drugim polom. Da li je Američka asocijacija psihologa od muškosti načinila ružnu reč i da li nam se to zbilja smeši budućnost u kojoj izdržljivi, hrabri, agresivni i takmičarski muškarci odlaze na kauč da bi ih sprovednici radikalno-feminističkih sila pretvorili u podređljive beta-muškarce?

Vodič za psihološku praksu za rad s dečacima i muškarcima, kako napominju Zaharijević i Baucal, neobavezujuće je uputstvo, napisano na osnovu sinteze brojnih znanstvenih saznanja, koje informira psihologe da su dečaci

i muškarci veoma heterogena grupa ljudi koji na različite načine mogu da razumiju, dožive i praktikuju svoju muškost. U njemu se u suštini ističe da postoje dječaci i muškarci koji mogu imati specifične psihološke teškoće zato što žive modele muškosti koji su im nametnuti i koji ih sputavaju da vode slobodan, autentičan i zdrav život.

U tom smislu, autori *Vodiča* pominju "ideologiju muškosti" koja od svakog "pravog i zdravog" muškarca zahteva niz osobina, poput onih koje Milivojević u svom tekstu i navodi. *Vodič*, dakle, nipošto ne tvrdi da je "tradicionalni" model muškosti sam po sebi toksičan i patološki: nema ničeg nužno lošeg u usmerenosti na postignuće i uspeh, sklonosti avanturi i rizicima, izdržljivosti, fizičkoj snazi, hrabrosti, emocionalnoj uzdržanosti – bez obzira na to da li ste rođeni kao muškarac ili žena. No, kada je to jedina društvena norma u odnosu na koju se muškost svakog dečaka i muškarca meri, ona uistinu može postati toksična ne samo po zdravlje pojedinih dečaka i muškaraca, već i po zajednicu u kojoj žive.

Upravo je na to, tvrde Baucal i Zaharijević, usmjeren *Vodič* koji psiholozima daje smjernice za rad s dječacima i muškarcima koji, odgoju i drugim oblicima socijalizacije uprkos, ne nalaze svoju svrhu u takmičenju, koji se ne iskazuju na asertivan, grub ili uzdržan način, koji nisu skloni riziku, ne teže nedostižnim uspjesima, žele da iskazuju emocije, ne teže fizičkoj snazi i u njoj ne vide dokaz svojih kvaliteta: "vodič eksplicira ideju da u takvim slučajevima nije reč o kukavicama, slabićima, neambicioznim kastratima, a to pak ne znači da je njegov cilj proizvodnja beta-mužjaka sa skrivenom agendom da svetom zavladaju feministi (ženski i muški)". *Vodič* je, prema zapažanju autorice i autora, baziran na pretpostavci da svi oni dječaci i muškarci, makar bili manjina, koji ne dosežu do norme mitskog muškarca, imaju pravo na psihološko zdravlje i adekvatnu psihološku uslugu. Prema tome, *Vodič*

za psihološku praksu za rad s dječacima i muškarcima kaže jednu prostu istinu: ne postoji samo jedna "muškost". Maskuliniteti su razni. To ne znači da svijetom hodaju alfe, bete i game, već da nema samo jednog pozitivnog sklopa svojstava koji odlikuje muškost. To, kažu Zaharijević i Baucal, također podrazumijeva otvaranje mogućnosti za različite načine na koje osoba, kojeg god spola, stiče i održava samopouzdanje i psihičko zdravlje – a ne jedan koji treba da isključi i obezvrijedi sve druge: "Čini se otuda da je Zoran Milivojević pogrešno interpretirao Vodič pripisavši mu nameru koje u njemu nema: da se jedan model muškosti, prema Milivojeviću jedini ispravan, zameni drugim, koji je pak u svemu pogrešan. U želji da što uspješnije sprovede ovaj retorički obrt, Milivojević u svom tekstu protivreči sebi kada kaže da je 'tačno da tokom vaspitanja i socijalizacije zajednica utiče da se prihvatanjem polnih uloga kod dečaka i devojčica razviju jedne osobine, a da se obeshrabri razvoj drugih osobina njihovih ličnosti'".

Potom zaključuju:

Ako se pođe od ideje da na definisanje naših uloga utiče zajednica, onda se automatski diskvalifikuje teza da one izrastaju iz naših biologija i da spadaju u domen univerzalnih i prirodnih istina, kakva je na primer gravitacija. Rodne uloge su, i tu se s Milivojevićem slažemo, rezultat dogovora unutar zajednice o kojem se uvek može ponovno pregovarati, dogovarati i koji se može menjati. To je ono što uostalom ovaj Vodič i čini. Priznanje da postoje različiti oblici nošenja sa svojom rodnom ulogom nije uvreda za muškost, već mogućnost redefinisanja sistema normi koji za razna ljudska bića ne proizvodi sreću, psihičko zdravlje i harmonične odnose sa sobom i svetom.¹⁴

14 Treba, pišu autor i autorica, ukazati i na jednu za tekst sporednu činjenicu: "Autor greši i u bazičnom razumevanju prirodnih i društvenih nauka. Na jednom mestu on kaže: „Dok se u prirodnim naukama opisuje stvarnost onakva kakva jeste, u društvenim naukama, u koje

Wiliam Naphy objavio je 2006. godine važnu knjigu "Born to be gay. History of Homosexuality", koju je u izdanju Sarajevskog otvorenog centra 2012./2014. godine prevela Arijana Aganović. U prevodu "Born to be gay. Historija homoseksualnosti", možete saznati, primjerice, da je tokom historije, širom planete, homoseksualnost (istospolna privlačnost i djela) bila karakteristika ljudskog života: "(...) u tom smislu ne može se nazvati neprirodnom ili abnormalnom. Zsigurno, homoseksualnost je sada, kao i ranije, bila manje uobičajena nego heteroseksualnost (privlačnost spram suprotnog spola i seksualni činovi sa pripadnicima suprotnog spola). Međutim, homoseksualnost je prilično stvarna karakteristika ljudske vrste u cjelini. Prisustvo gej ljudi je, drugim riječima, prirodni dio čovječanstva – to je normalna karakteristika ljudskog stanja. Mnoga društva su tokom historije čovječanstva prihvaćala homoseksualnost sa različitim stepenima tolerancije, premda sa sličnim varirajućim stepenima neodobravanja"

spada i psihologija, zastupaju se ideje kakva stvarnost treba da bude. Zbog toga su ove nauke podložne ideološkim uticajima i političkim akcijama'. Prva greška autora se odnosi na definiciju društvenih nauka. Društveno-humanističke nauke (ovde ćemo proširiti našu tvrdnju i na humanističke nauke) ne govore o tome kakav svet treba da bude, već se bave opisivanjem, razumevanjem i tumačenjem društvenih procesa kao što je, na primer, proces formiranja polnog ili rodnog identiteta. Drugo, autor pogrešno smatra da su samo društvene nauke podložne ideološkim i političkim uticajima. Naime, sve nauke, kao i svaka druga ljudska praksa, podložne su ideološkoj i političkoj upotrebi i zloupotrebi i to su upravo društveno-humanističke nauke jasno pokazale. Konačno, neke od najvećih zloupotreba nauke u istoriji bile su povezane sa zloupotrebom prirodnih nauka (na primer rasistički pokret u Americi koji je, na temelju 'nauke', doveo do masovne sterilizacije pripadnika Afro-američke zajednice, ili masovna istrebljena u nacističkoj Nemačkoj koja su bila pravdana navodnim saznanjima iz prirodnih nauka)." (Peščanik, 2019).

(2014: 319). Prema "Pojmovniku LGBT kulture" – "Danas u svijetu postoje brojni programi gej, lezbejskih i queer studija, koje (pre)ispituju različite diskurse o seksualnosti, van okvira heteronormativnosti. Literatura na ovu temu je više nego obimna – Audre Lorde, Adrienne Rich, Gayle Rubin, Joan Nestle kada je u pitanju lezbejski politički pokret i identitet, John D'Emilio, Anna-marie Jagose i Diana Fuss čija se djela bave historijom i razvojem gej i lezbejskog, te queer političkog organiziranja, nezaobilazni Michel Foucault i Judith Butler, kada je riječ o queer teoriji" (2012: 159).

ISTRAŽIVANJA MUŠKOSTI U BIH

KLUČNA istraživanja na temu maskuliniteta u Bosni i Hercegovini i na Balkanu sprovedi su Anne Eckman i dr. (2007), Mirna Dabić (2011), Srđan Dušanić (2012), Jozo Blažević, Feđa Bobić, Saša Gavrić i Jasmina Čaušević (2013), Gary Barker i Piotr Pawlak (2014), Srđan Puhalo i Jelena Milinović (2016), u Srbiji Marina Hughson (2017; 2018), u Hrvatskoj Nataša Bijelić (2011). U ovom poglavlju predstaviti ću neke od najznačajnijih nalaza ovih publikacija, kao i osnovne probleme koje u društvo unose dominantni oblici maskuliniteta: šta je njihova karakteristika u Bosni i Hercegovini? Kakve stavove muškarci imaju o rodnoj ravnopravnosti? Jesu li rat i nacionalističko postratno razdoblje doprinijeli konstrukciji maskuliniteta?

Naime, u **istraživanju dimenzija maskuliniteta i nasilja** iz 2007.¹⁵ godine, koje je sprovedeno na bazi metodologije PLA,¹⁶ ustanovljen je bogat set zaključaka koji opisuju specifičnu konstrukciju hegemonističkog maskuliniteta (Connell) koji mladići¹⁷ na Balkanu doživljavaju, i kako se to odražava

15 Istraživanje provedeno u okviru Zapadnobalkanske inicijative za prevenciju nasilja zasnovanog na rodu/spolu.

16 Prema Robertu Chambersu, PLA je skup pristupa, metodologija i načina ponašanja, koja pojedincu i grupi omogućava da izraze i analiziraju vlastite živote, životne uvjete, šire i uže okruženje i stimuliše ih da planiraju, nadgledaju i ocjenjuju preduzete aktivnosti. Participativne metodologije su nastale kao proizvod dugoročne interakcije između istraživača, naučnika, predstavnika vlasti, nevladinog sektora i lokalnog stanovništva. Razvoj participativnih metodologija povezuje se sa 70-im godinama prošloga vijeka i najprije je podstakao nevladin sektor koji je djelovao u zemljama trećeg svijeta.

17 Kad je riječ o profilu ispitanika, navodi se da su podaci prikupljeni od grupa koje je sačinjavalo devet do petnaest mladića u svakom od pet različitih gradova u BiH, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji. Učesnici petodnevnog PLA istraživanja su bili srednjoškolci od 15 do 19 godina. Većina učesnika su urbana omladina koja živi u gradovima u kojima je PLA istraživanje sprovedeno.

na njihove veze sa ženama i na rodno zasnovano nasilje. Tu se navodi da su mladići u većini balkanskih gradova (u kojima je rađeno istraživanje) istakli dom i školu kao dva društvena mjesta koja najčešće utječu na konstruiranje maskuliniteta na Balkanu: "u okviru ovih mjesta, roditelji, braća i sestre čvrsto su vezani za dom, dok su grupe vršnjaka poput prijatelja, društva ili 'raje' čvrsto vezani za školu gdje mladići uče o društvenim pravilima ponašanja" (2007: 22). Istraživanje Anne Eckman i drugih pokazalo je i to da su mladići uočili kako je presudno u ocjenjivanju idealnog muškarca i definisanju maskuliniteta ne ponašati se poput žene ili biti viđen kao žena.¹⁸

U nekoliko navrata tokom petodnevnih vježbi, mladićima je postavljeno pitanje o njihovim stavovima prema vezama istog pola. U svim grupama, otprilike polovina mladića izrazila je negativne stavove: od nelagodnosti, do snažnih osjećanja gađenja i nasilja. Nekoliko mladića, sa negativnim reakcijama, izrazilo je da osoba ne može biti i muškarac i homoseksualac. Nekoliko mladića direktno je izrazilo podršku za prava pojedinca da bude homoseksualac, govoreći, na primjer, "za mene je to normalna osoba, samo sa drugačijom polnom orijentacijom" (Banja Luka). U gradovima većina mladića, koji su izrazili podršku za veze istog pola, smatrali su da ako se za nekog s kim su bili prijatelji dugo vremena "otkrije da je homoseksualac", ostali bi prijatelji.

(2007: 19-20)

Kada je riječ o konkretnom istraživanju iz 2007. godine, ističem i podatak da su mladići potencirali kako bi "bilo veoma važno da njihovi prijatelji

18 U različitim gradovima mladići su radili 3D modele tipičnih muškaraca u njihovim zajednicama koji sadrže malo referenci na društvenu interakciju ili veze sa ženama za definisanje maskuliniteta, uz izuzetak modela koji oslikavaju penise kao znak muškarčeve spremnosti za spolne odnose u svako vrijeme. U Zagrebu, kada su pitali mladiće gdje su djevojke, vezano za modele tipičnih muškaraca smještenih ispred televizora, mladići su rekli da su one "u kuhinji". (19)

ne pokazuju nikakve znakove feminiziranosti i da ne 'pokušavaju ništa' sa njima. Mladići su, također, izrazili zabrinutost da bi druženje sa nekim ko je očigledno homoseksualac (kroz znakove feminiziranosti) moglo prouzrokovati da i taj mladić također bude viđen kao homoseksualac i da je veoma važno da se to izbjegne" (20). Istraživačice i istraživači utvrdili su da su se ipak pojedini stavovi mladića mijenjali tokom istraživanja: "Oni koji su prvobitno izrazili snažnu negativnu reakciju prema (...) manjinama, do posljednjeg dana zajedničkog učenja i djelovanja, rekli su da se osjećaju 'malo više' tolerantniji." Od mladića se tražilo da opišu kako njihove vršnjakinje provode vrijeme i da navedu razlike između sebe i svojih vršnjakinja. Na osnovu odgovora zaključuju da "u njihovim prvim zapažanjima, naročito onim zajedničkim pri sastavljanju 24-satnog rasporeda za djevojke, opisi djevojačkih aktivnosti i prioriteta koje su mladići naveli naglašavaju stereotipna shvatanja ženske prirode (...). U pet gradova, mladići su jednoobrazno imenovali dvije glavne ženske aktivnosti: tračanje i korištenje šminke" (25).

Mladići u svih pet gradova takođe su naglasili aktivnosti vezane za stereotipna shvatanja ženskih navika tračanja i šminkanja, uključujući telefonske razgovore i provođenje vremena u toaletu, koje oni vide kao izrazito ženske karakteristike. Mladići ovu naviku dugih telefonskih razgovora djevojaka sa svojim prijateljicama vide kao karakterističnu osobinu djevojaka, nasuprot mladićima koji "telefoniraju samo zato što moraju, da urade nešto. Ne zato što to vole." (Banja Luka). Toalet je takođe opisan kao žensko mjesto pomalo misteriozne moći o kome mladići "ne znaju šta one (djevojke) rade unutra," izuzev da je to mjesto na koje djevojke obično odlaze zajedno i gdje provode dosta vremena.

(ibid.)

Studiju **“Muškarci i rodni odnosi u BiH”** 2012. godine objavio je psiholog Srđan Dušanić. U ovoj monografiji predstavlja rezultate svog istraživanja o ključnim temama iz oblasti rodni odnosa u BiH, a ideja je bila da se doprinese razumijevanju socijalizacije muškaraca u Bosni i Hercegovini te odgovori na pitanje na koji način se konstrukcija muškosti odražava na život i ponašanje muškaraca, ali i cijele porodice. Radi se o veoma zahtjevnom istraživanju koje je sprovedeno na reprezentativnom i slučajnom uzorku stanovnika iz 56 općina i gradova u BiH, pa ćemo u ovom poglavlju najviše prostora posvetiti nalazima Dušanićevog istraživanja. Naime, ključni rezultati ukazuju na to da su muškarci tek djelimično uključeni u proces brige oko partnerkine trudnoće i porođaja. A kada je riječ o stavovima prema rodnoj ravnopravnosti, u slučaju bosanskohercegovačkih muškaraca, oni su generalno ispunjeni stereotipima i uvjerenjima o dominantnoj ulozi i poziciji muškarca, ali i djelimičnom otvorenosti prema nasilju protiv žena. Rezultati su pokazali da “oko 52% muškaraca smatra da je najvažnija uloga žene vezana za kućne poslove i brigu o djeci, a 49% smatra da muškarac treba da ima dominantnu ulogu prilikom donošenja najvažnijih odluka. Oko 23% smatra da postoje situacije u kojima žena zaslućuje da bude fizički kaćnjena (istućena). Na osnovu rezultata na GEM skali oko 23% muškaraca spada u grupu sa izrazito neravnopravnim rodni stavovima, 41% umjereno je ravnopravnih, a 36% spada u grupu rodno ravnopravnih” (2012: 8-9). Autor je utvrdio da velika većina muškaraca ispoljava upravo karakteristike hegemonistićkog maskuliniteta:

Oko 73% smatra da muškarac treba da bude ćvrst/jak/postojan, a oko 68% da ugled treba braniti makar i silom. Ovo ukazuje da nasilje moće biti odrećeno percepcijom maskuliniteta i ćeljom da se saćuva i odbrani muška ćast i imidć jakog muškarca. Rezultati o seksualnosti pokazuju da je seksualnost i potentnost vaćan element u ćivotima muškaraca i da moće biti vaćan faktor u strukturi muške slike o sebi. O tome svjedoće podaci da oko 45% smatra da je seks

važniji muškarcima nego ženama, a 50% da su muškarci uvijek spremni na seks. Oko 57% iskazuje znake homofobije. Preko 20% muškaraca smatra da je briga o kontracepciji isključiva obaveza žene.

(Dušanić, 2007: 64-65)

U regionalnom smislu, kada se poredi Bosna i Hercegovina sa Hrvatskom, Dušanić zapaža da "ovdašnji muškarci su, po svim pitanjima, rodno konzervativniji, manje su rodno ravnopravni, privrženiji su hegemonističkom maskulinitetu i posmatranju svijeta kroz prizmu rodni stereotipa" (2007: 67). Autor objašnjava da se na osnovu svih podataka primjećuje kako u stavovima i uvjerenjima muških ispitanika postoje tradicionalna i patrijarhalna uvjerenja o dominantnoj ulozi muškaraca koja se očituju kroz rodnu neravnopravnost, homofobiju te u određenoj mjeri kroz otvorenost prema rodno zasnovanom nasilju i rizičan seks bez zaštite. I u ovom istraživanju preovladavajući stav bosanskohercegovačkih muškaraca prema homoseksualnosti je suprotan suvremenim civiliziranim razmišljanjima i relacijama. Naime, više od "80% ispitanika ističe da ne podržava usvajanje djece od strane homoseksualnih osoba i da bi ih bilo sramota da imaju sina homoseksualca. Oko 71-75% smatra da homoseksualnost nije prirodna i da im je neprijatno u društvu homoseksualnih muškaraca" (69). Nešto su, ističe Dušanić, pozitivniji stavovi prema homoseksualnim brakovima i odobrava ih blizu 44% muških ispitanika.

Što se tiče žena, stavovi prema osobama homoseksualne orijentacije i njihovim pravima su, uglavnom, negativni. Njihovi stavovi su slični stavovima muškaraca mada, u globalu, nešto pozitivniji nego kod muškaraca. Manji procenat žena (59,4%) osjeća se neprijatno u društvu muškaraca. Žene su blago otvorenije od muškaraca prema homoseksualnim brakovima i osjećale bi manji stid ako bi im sin bio homoseksualne orijentacije.

(69)

Dušanić utvrđuje i to da su “patrijarhalne norme generalno široko i duboko ukorijenjene na BiH prostoru, tako da prekrivaju efekat specifičnih faktora koji postaju manje presudni i važni” (95). Ipak, dobijeni podaci o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini su, zapaža autor, najalarmantniji u cijelom istraživanju, a pokazalo se da je “praktično svaka treća ili četvrta žena (...) bila izložena nekoj vrsti fizičkog nasilja. To se odnosi i na najbrutalnije vidove fizičkog nasilja kao što je udaranje šakom, nogom i sl. Imajući u vidu intimnost pitanja, vjerovatno je taj broj i veći. Nasilje nad ženama je složena pojava koja je povezana sa raznim faktorima, psihološkim, socijalnim i situacionim. Nasilje nad ženama može biti određeno raznim životnim navikama i iskustvima, uvriježenim stavovima o rodnom odnosima, ambijentom u kojem živimo, obrazovanjem, te određenim karakteristikama ličnosti” (ibid.: 95). Autor dr. sc. Srđan Dušanić, u zaključnom poglavlju studije, piše kako je potrebno još od ranog uzrasta raditi sa dječacima i mladićima i razvijati njihove zdrave životne stilove.

Uključujući sve relevantne institucije, prije svega obrazovne i zdravstvene, neophodno je kontinuirano organizovati što veći broj dodatnih edukacija i kampanja koje bi afirmisale prosocijalne stavove i ponašanja. Potrebno je redefinisati određena zakonska rješenja i bolje provoditi pozitivne akte koji već postoje. Opšti cilj jeste da se gradi pravednije i prosperitetnije društvo jer, kao što vidimo, bolji socijalni uslovi življenja tiču se faktora stabilnosti, harmonije i boljih odnosa među ljudima.

(99)

Istraživanje koje su sprovedi Srđan Puhalo i Jelena Milinović na području Republike Srpske **“Biti muškarac u Republici Srpskoj: ka solidarnosti i rodnoj ravnopravnosti”** (2016) pokazuje, između ostalog, da je uloga muškaraca u braku, porodici i roditeljstvu pod utjecajem patrijarhalnih

stavova, "odnosno muškarci preuzimaju obaveze koje smatraju 'primjerenim muškarcima', a nedovoljno se angažuju u svakodnevnim poslovima u domaćinstvu i brizi o djeci, starijima i drugim članovima porodice" (2016: 108). Može se zaključiti, tvrde autor i autorica, da je privatna sfera porodice i domaćinstva i dalje dominantno "ženski posao", te da će, usljed otežanih mogućnosti za muškarce u javnoj sferi i na tržištu rada, to još uvijek biti jedino polje u kojem muškarci još uvijek mogu da zadrže dio patrijarhalnih privilegija. Puhalo i Milinović opisuju da je "još uvijek (...) vrlo jak uticaj patrijarhalne ideologije u životima i formiranju stavova muškaraca u Republici Srpskoj, kod muškaraca starije generacije više nego kod mlađih, kod muškaraca sa nižim stepenom obrazovanja više nego kod onih sa višim stepenom obrazovanja, kod muškaraca iz seoskih područja više nego kod muškaraca u urbanim područjima" (107).

Kao i u Dušanićevom istraživanju:

Muškarci uglavnom zapažaju da su kao grupa "moćniji" od žena, te smatraju da je "pravi muškarac" onaj koji je snažan, pošten, vođa, hrabar i dosljedan, stub, glava porodice, oslonac ženi, porodici i prijateljima, koji se stara o materijalnim potrebama i sigurnosti porodice.

Autor i autorica zaključuju da postoje generacijske promjene koje se ogledaju u postepenom prihvatanju "zaposlenosti i ekonomske samostalnosti žena, kao i njihovog većeg učešća i uticaja u donošenju odluka u domaćinstvu", što vodi ka unapređenju ravnopravnosti.

U knjizi **"Žene, religija i politika"**, koja je rezultat opsežnog istraživanja, Zilka Spahić Šiljak izdvojila je duži spisak nadimaka s ciljem ilustriranja percepcije pitanja podjele poslova između muškarca i žene u domaćinstvu u

našem društvu, imajući u vidu da odgovori na pitanje podjele poslova oslikavaju kulturu jednog naroda, čije norme pak definiraju status svake osobe i ne dozvoljavaju tako jednostavno da se izađe iz tih okvira. Mnogi muškarci, prenosi Spahić Šiljak (2007: 206), u razgovorima su priznali da bi oni i češće pomagali ženama, ali je problem u tome što ne žele da ih vide komšije, a pogotovo ne prijatelji i rodbina: "(...) u tome značajnu ulogu imaju majke – koje ne samo da ne odgajaju svoje sinove da rade kućne poslove i time olakšaju i sebi i budućoj snahi, nego podržavaju postojeću podjelu. Vrlo često majka smatra da sin ne bi trebalo da radi kućne poslove sa svojom suprugom; djelimično zbog toga što ih nije radio u njenoj kući, a djelimično zbog toga da se sačuvaju 'autoritet' glave porodice i njegov ugled". Među izdvojenim nadimcima za muškarce koji pomažu ženama (206) navode se: papučar, papak, ženskonja, domaćica, teta, peder, slinac, peško, ženskaroš, šlapa, papan, mlakonja, keceljaš, potrčko, homo papučaris i drugi. Evidentno je, stoga, da nalazi istraživanja Zilke Spahić Šiljak pokazuju kako izlazak iz udobnosti rodne kutije nailazi na svojevrsno kulturološko kažnjavanje, što odražava ranije opisanu politiku rodnog nadziranja: ona, podsjetimo, služi za obeshrabrivanje, obezvjeđivanje i delegitimizaciju rodni izraza koji odstupaju od normativne koncepcije roda, čime se ojačava rodna dihotomija.

Važna knjiga za razumijevanje široke lepeze maskuliniteta, posebno kada je riječ o Bosni i Hercegovini, objavljena je 2013. godine – **"18+. Knjiga o nešto drugačijim muškarcima"**. Knjigu su, u ediciji "Questioning" Sarajevskog otvorenog centra, sa Jasminom Čaušević priredili Jozo Blažević, Feđa Bobić i Saša Gavrić. U *Predgovoru*, tadašnji direktor SOC-a Saša Gavrić ističe kako su se LGBT+ aktivisti i aktivistice kroz rad sa zajednicom mnogo puta uvjerali da su gej, biseksualni i trans* muškarci diskriminirani na razne načine u heteronormativnom društvu, ali da diskriminatorni odnos postoji i unutar same zajednice, što se ogleda u suočavanju određenih grupa muškaraca

sa predrasudama. Gavrić napominje (7) da se biseksualnost¹⁹ često smatra nepostojanom i prelaznom fazom ka homoseksualnosti, a o transrodnosti, transeksualnosti i transvestiji se ponekad govori kroz podsmijeh i prezir i u okviru LGBT zajednice.

Gej, biseksualni i trans* muškarci su najčešće u BiH vidljivi samo u kontekstu nasilja i diskriminacije. Sarajevski otvoreni centar želi da učini vidljivim specifičnosti svake od ovih grupa muškaraca, da ih na taj način osnaži i pruži im prostor da ispričaju svoje priče o identitetima, različitosti, neprihvatanju ili prihvatanju, priče o svojim unutrašnjim svjetovima, maštanjima, žudnji, strahovima, stidu, strasti, slobodi, oprezu, hrabrosti i, konačno, coming outu. Upravo zbog toga je nastala i ova knjiga. **18+. Knjiga o nešto drugačijim muškarcima** predstavlja nastavak našeg nastojanja da dokumentujemo, prikažemo, i što široj javnosti približimo LGBT svakodnevicu. Objavljivanjem knjige **Više od etikete. O ženama koje vole žene** početkom 2013. predstavili smo "žensku" perspektivu, dok je ova knjiga njen "muški" pandan.

19 Biseksualnost je jedna od seksualnih orijentacija, a temelji se na potencijalu osobe da osjeti seksualnu privlačnost te da se uključi u emotivnu ili seksualnu vezu sa ljudima oba spola.

KLUB BUDI MUŠKO

NEZAIBILAZNO je u kontekstu rasprave o muškosti spomenuti aktivistički i dekonstrukcijski doprinos jedne u nizu nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, Asocijacije XY, koja je, u suradnji sa CARE Balkan, 2006. godine realizirala istraživanje s ciljem propitivanja stavova, ponašanja i znanja mladića širom Bosne i Hercegovine, s posebnim usmjerenjem na identifikaciju socijalnih faktora koji utječu ili imaju tendenciju utjecaja na stavove i ponašanje mladića. Na taj način, Asocijacija XY i CARE stekli su uvid u vrlo složene okolnosti u kojima odrastaju mladići. Rizična ponašanja, upotreba psihoaktivnih supstanci, nasilje, gubitak samopouzdanja i samopoštovanja, narušeno mentalno zdravlje, samo su neke od posljedica rigidnih rodnih normativa kojima su izloženi mladi. Feđa Mehmedović²⁰ u razgovoru povodom pisanja ove publikacije naveo je kako je istraživanje iz 2007. pokazalo vezu rodnih stereotipa, rigidnih rodni normi sa pojavom nezdravih i nasilnih obrazaca ponašanja. Istovremeno, nalazi su pokazali da zbog ovih normi mladi imaju veću toleranciju prema određenim oblicima nasilja, pojedine forme nasilja smatraju prihvatljivim, žrtve nasilja zbog rodni normi ne prijavljuju nasilje, žrtva se često posmatra kao krivac za nasilje kojem je izložena. Sve to je bilo povod, navodi Mehmedović, da se razvije program koji će se suprotstaviti negativnim društvenim normama, ali i osnažiti mlade ljude da prepoznaju štetne norme i mijenjaju ih: "to zovemo rodno transformativnim pristupom. No da budem iskren, (...)

20 Lider programa zdravlje i zdravi životni stilovi, odgovoran za razvoj, planiranje i implementaciju obrazovnih programa iz oblasti zdravlja i zdravih životnih stilova. Autor i koautor brojnih edukativnih programa Asocijacije XY namijenjenih zdravstvenim radnicima, nastavnom osoblju, roditeljima i psiholozima. U Asocijaciji XY radi od 2002. godine.

važan motivator jesu i lična iskustva našeg odrastanja, a tokom kojeg su rodni stereotipi na različite načine uticali i na nas, naše uspjehe, naše želje i ono što smo danas, ali i ono što su neki od nas mogli biti. Rodni stereotipi su okovi koji onemogućavaju ljudima da se ostvare u punom svom potencijalu, da budu ono što žele, da slijede svoje snove, da budu jednaki sa drugima" (vidjeti opširnije u razgovoru iz *Dodatka*).

Kako Feđa Mehmedović kaže, pored obrazovne komponente tj. realizacije rodno transformativnog programa u školama, drugi važan aspekt rada ove grupe je kampanja "Budi muško", koja ima za cilj da ojača ključne poruke Inicijative mladića i podstakne promjene na nivou škole i zajednice. Ovu kampanju prate raznovrsni edukativni materijali, društveni mediji i aktivnosti koje organizuju i izvode učenici i učenice, članovi i članice "Budi muško" klubova (BMK): "Budi muško klubovi su suplement obrazovnom procesu baziranom na primjeni Program Y metodologije. Slično školskim sekcijama, kroz ciljane aktivnosti i afirmaciju učešća mladih u Budi muško klubovima, mladi u sigurnom i podržavajućem okruženju imaju više mogućnosti da prakticiraju vještine, pozitivne stavove, vrijednosti i ponašanja, podržani su u odbacivanju rizičnih navika, uz podršku vršnjaka koji su dio istog kluba. Primjenom tehnike pozitivnog vršnjačkog pritiska, mladi lakše usvajaju zdrave životne stilove i odbacuju rizične i potencijalno štetne navike i stavove. U okviru Budi muško klubova, mladi u školama i lokalnim zajednicama provode kampanje bazirane na njihovom direktnom učešću u dizajnu i provedbi. Istraživanja pokazuju da mladi koji učestvuju u aktivnostima Budi muško kluba i provedbi aktivnosti kampanja, lakše i efektivnije usvajaju pozitivne stavove i vrijednosti te je uticaj na njihovo ponašanje veći nego u slučaju mladih koji nisu aktivno učestvovali" (Mehmedović).

Upoznajmo se, ukratko, i sa fundamentalističkim i antifeminističkim stavovima posebno vezanim uz crkvene krugove da je rod šifra za promociju homoseksualnosti. Takvu neutemeljenu i malicioznu argumentaciju analizirala je časna sestra franjevka, teologinja i doktorica rodnih studija, Jadranka Rebeka Anić, koja je kritičko-analitičkoj opservaciji posvetila cijelo jedno poglavlje knjige "Kako razumjeti rod?" (2011). Često se među katoličkim vjeroučiteljima i u katoličkim medijima spominje i tzv. rodna ideologija, sintagma iza koje se krije pokušaj diskreditacije rodnih teoretičara i teoretičarki, čak i suvremenih teologa koji otvaraju bitna pitanja roda i religije. Anić u knjizi navodi dokaze da čak i vrhovna vlast Katoličke crkve "razlikuje rod i seksualnu orijentaciju", pa se postavlja pitanje "kako je došlo do toga da se u katoličkoj literaturi pojam rod pojavio kao šifra za homoseksualnost" (68). Anić navodi da rodni koncept nije usko vezan uz homoseksualni kontekst, nego uz interseksualni, transseksualni i feministički, odakle ga preuzima šira znanstvena zajednica. Postoje i primjeri u homoseksualnom kontekstu, gdje se rod smatra heteroseksualnim konceptom neprimjerenim za izricanje homoseksualnih identiteta. Međutim, dogodio se "pomak od roda kao skupa oznaka, društveno pripisanih vlastitosti, do roda kao analitičke kategorije i kao metakategorije. Kao takav rod transcendiraju svaku teoriju u kojoj se rabi i tako izmiče pripisivanju ideoloških sadržaja. Kategorija roda mnogo više otvara nova područja i stvara

mogućnosti za interdisciplinarna istraživanja u kojima su rod, rasa, klasa i druge kategorije kritički instrument kulturne refleksije i društvene kritike" (2011: 60).

ZAKLJUČAK

DEJA da je muškost jedna i da postoji nedostižni ideal koji utjelovljuju samo rijetki odbačena je u ovoj knjizi kao neosnovana i neznanstvena. Tragom istraživanja na koja se **Kritika toksične muškosti** referira, ustanovljeno je da preovladavajući društveni stavovi o muškosti nisu utemeljeni na znanstvenim i objektivnim kriterijima, jer različita društva na različite načine percipiraju muškost, odnosno maskulinitet. Portretiranje normativnog maskuliniteta i njegovo uzdizanje na pijedestal vrijednosti odlika je patrijarhalne društvene svijesti i kulture, a u Bosni i Hercegovini – koja je pod utjecajem različitih mitoloških koncepcija i modela rodnih odnosa – neophodno je konstantno podsjećati na zdrave metode kritičkog preispitivanja usvojenih modela ponašanja, i nekomotnih identitetskih okvira, kako bi se kultura mijenjala. U ansamblu važnih socijalnih reformi, koje sistem ovog podneblja izostavlja provoditi, doprinos koji svaki pojedinac ili pojedinka mogu dati je od velikog značaja. Reći da promjena kreće od nas i u nama zvuči kao prodaja jeftine ‘self help’ metode. Ali uistinu, kada jedan sistem ne pokazuje ni kapacitete ni orijentaciju da se izdigne iznad patrijarhalne logike svijeta, u takvim se okolnostima jedino ispravnim doima poručiti kako vlastitim primjerom možemo sugerirati drugima drugačije razumijevanje maskuliniteta, feminiteta, rodnih odnosa i uloga. To je nenasilna metoda revolucionarnih promjena. A više je nego revolucionarno težinu patrijarhata skinuti sa ramena i krenuti u susret drugima, govoreći im o iskustvu vlastitog olakšanja, o tome da – dok nosimo uteg na leđima – zaboravljamo kako je živjeti bez njega. Sistem i ideologija patrijarhata podučava, nekad suptilno, a nekad radikalno, i muškarce i žene o muškosti, dječastvu, muževnosti i onome što znači biti muškarac. O tome piše i autor J. J. Bola, čije bi publikacije

mogle biti zanimljive svima onima koji požele dalje istraživati ovu temu. Bola napominje da je to, ipak, samo sistem – ideologija koju ljudi stvaraju i održavaju, pa je tako ljudi mogu i promijeniti, transformirati i iskorijeniti. Međutim, potrebni su ljudi koji su prvo svjesni problema, a dovoljno su savjesni i strastveni da mogu nešto poduzeti po tom pitanju. Ne samo zbog sebe, već i zbog drugih.

Karakteristike toksične muškosti, koje su predložene u ovoj publikaciji, neminovno trebaju biti odbačene jer su društveno pogubne i za žene i za muškarce. Stoga, muškarcima može poslužiti kao izazov – već sada – otisnuti se u bijeg iz te opasne kutije toksične muškosti u zagrljaj filozofije otvorenosti, ljubaznosti, svjesnosti i odgovornosti.

DODATAK

INTERVJU – REAWYN CONNELL

Krenimo ispočetka. Kako biste definirali muškost – kao prirodnu ili naučenu, usvojenu kategoriju?

CONNELL: ‘Muškost’ je društveni termin. On označava obrazac djelovanja koje dato društvo vezuje za poziciju muškaraca, u rodnom uređenju tog društva. Kada govorimo o ‘rodu’ zasigurno govorimo o biološkim kapacitetima, budući da se ljudske vrste reproduciraju kroz seksualnost: zato govorimo o muškim i ženskim osobama. Ali također shvatamo da su ljudi društvene životinje, mi zaista jesmo najdruštvenije životinje koje su ikad postojale! Naša rodna uređenja uključuju biološku reprodukciju, ekonomske procese, kao što su podjele rada i nivo prihoda; procese moći, kao što su zakon i nasilje; kulturne procese kao što su identiteti i slike masmedija; i emocionalne veze i antagonizmi, od zaljublivanja do mržnje prema drugim grupama. Dakle, nije iznenađujuće da postoje različiti obrasci muškosti; tako da često govorim o muškostima, u množini.

Ko proglašava određenu grupu muškosti poželjnom, više vrijednom od drugih muškosti?

CONNELL: To je vjerovatno pitanje zajedničkog vjerovanja unutar date kulture. Očevi mogu reći sinovima da se ‘usprave i budu muškarci’. Političari nam kažu kako su vojnici koji su ubijeni u nekoj vojnoj katastrofi prije sto godina primjer za divljenje i praćenje. Učitelji i svećenici mogu reći dječacima kome se diviti, a koga prezirati. Masmediji slave muškarce koji su vješti u borbilačkim sportovima. I tako dalje. Ovakve poruke mogu biti u sukobu jedna

s drugom, što je uobičajeno; i mnogi dječaci osjete distancu između svojih života i primjera muškosti koji im se predstavljaju. Tako da postoji određeni otpor prema tim porukama.

Kako se Vaša teorija hegemonističke muškosti može povezati sa idejom Gramscija o kulturnoj hegemoniji i kapitalizmu? Da li se dominantni obrazac muškosti zasniva na kapitalističkom sistemu?

CONNELL: Nikad nisam razvijala teoriju hegemonističke muškosti samu po sebi. Ukratko, ovo bi bio moj argument. U sveukupnom uzorku rodni veza, u patrijarhalnim sistemima gdje su muškarci generalno privilegirani u smislu autoriteta, moći, prihoda i bogatstva, karakteristično je da je jedan obrazac muškosti društveno centralan i povezan s autoritetom, te osigurava legitimitet privilegijama muškaraca. Takav obrazac ja nazivam 'hegemonistički'. On nije *nuzno* nasilan ili pogrdan (Stoga ne možemo promatrati hegemonističku muškost kao ekvivalent 'toksičnoj muškosti'. Autoritet i privilegija se mogu konstatirati bez direktnog nasilja). Drugi obrasci muškosti postoje u istom društvu; oni su, s druge strane, marginalizirani. Tako da često postoji hijerarhija oblika muškosti, ili načina kako biti muškarac. Prikaz hegemonije Antonija Gramscija tiče se klasnih odnosa, ne rodni. Gramsci je pokušao da shvati kako je to duboko nejednako društvo, kao ono u južnoj Italiji prije stotinu godina, bilo stabilizirano. Posudila sam pojam 'hegemonija' za shvatanje paralelnih problema u rodni odnosima: kako patrijarhalna rodna pravila mogu steći legitimitet. Dio objašnjenja, sugerirala sam, leži u hijerarhiji oblika muškosti. To bi moglo biti tačno u kapitalističkim društvima, ali isto tako i u komunističkim režimima, koji su također bili patrijarhalni (iako su tvrdili da nisu, kao što kapitalistički režimi tvrde da su rodno jednaki).

Kada muškost postaje problematična za društvo i kada je treba ukrotiti?

CONNELL: U svim rodnim porecima koje poznajemo postoje oblici muškosti, uglavnom višestruki. Nije problematično to što trebaju da postoje društveno prepoznati načini za muškarce da vode svoje živote. Problematično jeste ako ti prepoznati načini vode ka iskorištavanju, nasilju, uništavanju ili mržnji. U tom slučaju, imamo razloge da tražimo druge načine da budemo muškarci, koji su pravedni, miroljubiviji, konstruktivniji i više orijentirani na ljudsku solidarnost.

Konzervativni kritičari optužuju rodne teoretičare i aktiviste za ljudska prava seksualnih i drugih manjina za 'gaženje muškosti'. Najglasniji među njima je Jordan Peterson. Koliko su održive njegove primjedbe i, po Vašem mišljenju, zašto se mladi muškarci okupljaju oko njegovih ideja?

CONNELL: Ovakav prigovor dolazi od srditih muškaraca još otkad su žene zahtijevale jednakost! Ista vrsta prigovora dolazi od bogatih otkad radnici zahtijevaju radnička prava. Kada je neka potlačena grupa izrevoltirana, optužuju je da gazi kulturu, religiju, prirodu i prava privilegiranih. Tako da nema ništa novo u toj retorici. I nema ničega novoga u tome što je neka privilegirana grupa oduševljena medijskom ličnošću koja podržava njihove privilegije i pretvara se da su privilegirane sada potlačene grupe.

Pisali ste o 'patrijarhalnim dividendama' u svojim naučnim radovima. To je zanimljiv i bitan fenomen za Balkan, dakle i Bosnu i Hercegovinu. Na čemu temeljite frazu 'patrijarhalna dividenda' i da li je ona dio naše realnosti?

CONNELL: U mnogim patrijarhalnim društvima, gdje muškarci drže dominantnu moć i autoritet, možemo pitati šta to muškarci *kao grupa* postižu kroz ovaj obrazac rodnih odnosa. To je ono na šta mislim kada kažem

‘patrijarhalna dividenda’. Pojednostavljenim riječima, dividenda je ekonomska: da li muškarci imaju veće prihode nego žene, više penzije, jesu li bogatiji, posjeduju li više zemlje, itd. Ali, možemo potražiti dobiti i u drugim poljima. Da li muškarci općenito uživaju više organizacijskih privilegija, imaju bolji pristup promaknućima, političkoj funkciji; uživaju li više poštovanja u svakodnevnom životu, da li kontroliraju vjerske organizacije? Da li muškarci općenito više uživaju u seksualnoj slobodi, da li imaju više pravo na zadovoljstva kao što su piće, putovanje gdje god žele, itd. I da li su prisutniji u masmedijima, među univerzitetskim profesorima, da li imaju veći pristup nauci i tehnologiji? Mislim da ova pitanja možemo postaviti za sva društva!

Da li je moguće uspostaviti “svjesnu muškost” (engl. mindful masculinity) kao društvenu normu? Kada razgovaram sa svojim prijateljima, često kažu da je to na neki način utopijska vizija društva.

CONNELL: Bitno je prepoznati da postoje mnoge mogućnosti za živote muškaraca pored onih skučenih, orijentiranih na moć. Mnogi muškarci uspostave odnose pune poštovanja sa ženama, unutar porodica i na radnim mjestima. Mnogi muškarci su danas direktno uključeni u brigu o djeci – smatram da je to veoma bitno. Obrasci muškosti koji definiraju brigu o bebama i djeci kao ‘ženske poslove’ emocionalno su siromašni, a muškarci koji odbijaju ovakvu obavezu propuštaju jedno divno ljudsko iskustvo. Bitno je prepoznati da su alternativne muškosti također višestruke. Imat ćemo široku raznolikost muškaraca i muškosti (pl.) u ravnopravijem i pravednijem društvu. Tako da moramo pronaći načine da iskažemo poštovanje za doprinose društvu u mnogim različitim oblicima.

Bosna i Hercegovina je zemlja gdje se veći dio populacije izjašnjavaju kao vjernici (muslimani, katolici, pravoslavci). Ali postoji paradoks da vjernici biraju političare koji održavaju nacionalizam kao dominantnu

ideologiju. Kako je to moguće? Po Vašem mišljenju, koja je veza između nacionalizma, religije i patrijarhata?

CONNELL: Ne dijelim isto iskustvo, jer sam odrasla u protestantskoj tradiciji. Ali se sjećam kada sam bila dijete da smo učeni da se molimo za Kraljicu u crkvi svake sedmice. Poznato je da moćne religije, od kojih je gotovo svaka patrijarhalna, prave kompromise s državom. Mnoge zapravo postanu državne religije, vršeći religijski monopol vatrom i mačem. Ali isto tako je slučaj da kraljevi i predsjednici često žele odobravanje religije, te tako pokušavaju izgraditi savez sa svoje strane. Čak je i predsjednik Trump, potpuno neregiozan čovjek, pokušao to da napravi! U teološkom smislu, nema smisla očekivati od Boga da favorizira datu naciju u rivalitetu s drugom nacijom; meni to zvuči gotovo bogohulno. Ali nacionalističke emocije su jake i nije iznenađujuće da se religija često koristi u nacionalističke svrhe.

Kad smo kod nacionalizma, dozvolite mi da Vas pitam sljedeće: Da li biste rekli da je nacionalizam destruktivan i za muškarce i za žene? Nažalost, mnoge žene danas učestvuju u širenju nacionalističke retorike širom svijeta, uključujući i Balkan.

CONNELL: Direktna cijena nacionalizma kod žena se može razlikovati od direktne cijene nacionalizma kod muškaraca. Većina smrti i sakaćenja u borbi znači štetu za muškarce. Vrlo je uobičajeno da žene trpe silovanje i druge oblike zlostavljanja u ratu. Obično žene trpe cijenu borbe indirektno, kroz smrt i ranjavanja muškaraca u svojim zajednicama, kroz ekonomske resurse koji su upućeni na izgradnju vojnih kapaciteta umjesto na zdravstvo, obrazovanje, stanovanje ili ishranu. Ali, mjesta stanovanja žena također mogu biti razorena, egzistencije izgubljene. Čak i bez borbe, nacionalizam skreće pažnju sa zadatka izgradnje boljeg načina življenja. Zato što nacionalistički pokreti uglavnom uzdižu muškarce, a žene tretiraju samo kao majke sljedeće

generacije vojnika, često su retrogradni u svojim pravilima o pravima žena i njihovom autoritetu.

Profesorice Connell, nasilje je ogroman problem u BiH. Najčešće žrtve nasilja su žene, a muškarci su najčešće počinitelji. To je, nažalost, tema o kojoj se ne raspravlja otvoreno kao u zapadnim zemljama. Šta je ključ za eliminaciju nasilja?

CONNELL: Bitno je imati cijelu sliku nasilja. U nekim oblicima nasilja, muškarci su ubičajenije žrtve od žena – što uključuje napade, ubojstva, vojne sukobe i naguravanja na javnim mjestima. U mnogim od ovih slučajeva muškarci također i čine nasilje. Žene su češće žrtve nasilja u porodici, silovanja i seksualnog uznemiravanja. Opet, muškarci su uglavnom počinitelji. Smatram da su ti obrasci, generalno govoreći, povezani, ali te veze mogu biti komplicirane. Stajanje u kraj nasilju je širok i kompleksan problem. Za početak, zahtijeva smanjenje ekonomskih nejednakosti. Zahtijeva kontinuiranu kritiku i odbijanje modela muškosti koji drže nasilje dokazom časti, ili hrabrosti, ili prestiža. To zahtijeva pregovore o porodičnim odnosima koji funkcioniraju s više tolerancije i suradnje. I, to zahtijeva odmicanje od organiziranog nasilja u obliku armija, policijskih snaga i zatvora. Ne postoji jedinstven 'ključ' za to – ali postoje mnoge tačke gdje možemo napraviti promjene kako bismo počeli reducirati nasilje.

NAPOMENA: Na pitanje da li bi se složila s mišljenjem nekih naučnika da su spol i rod društveni konstrukti, Connell odgovara negativno. *"Seksualnost je utjelovljena i uključuje tjelesnu uzbuđenost, trudnoću i druge procese koji se mogu nazvati 'biološkim'. Rod se kao društvena struktura odnosi na porodice i djecu, reproduktivnost, itd. Čak i u najapstraktnijim oblicima, rodni odnosi su povezani izravno ili neizravno s biološkom reprodukcijom. U isto vrijeme, na biologiju utječu društveni odnosi kao što su*

bračni običaji, prehrambene potrebe. Ako želiš formulu, onda se može reći da postoji koprodukcija društvenog i biološkog unutar onog što u historiji nazivamo rodna dinamika." Pojašnjavajući dio intervjua gdje je kazala kako, "kada govorimo o rodu, zasigurno govorimo o biološkim kapacitetima", Connell ističe da je govoreći o rodu govorila o cijelom području koje imamo na umu kada koristimo rodne pojmove kao što su maskulinitet, feminitet, patrijarhat, rodna podjela rada, supruga, heteroseksualno, interseksualno, otac, sestrinstvo, neženja, i tako dalje. "Govorila sam u proširenom, ne u suženom smislu." Dodaje: "U ovom odlomku ističem kako je pogrešno odvojiti 'prirodno' ili 'biološko' ili 'tjelesno' od 'društvenog' ili 'kulturološkog' ili 'naučenog' kao da su to dvije striktno zasebne sfere realnosti. U svim slučajevima na koje upućujemo rodnim terminima koje sam upravo navela, postoji kompleksno međudjelovanje kroz ljudske živote. Ako se na trenutak fokusiramo na jednu vrstu (naprimjer, za potrebe istraživanja), moramo prihvatiti da u stvarnosti ona ima interakciju s drugom vrstom procesa. Zbog toga inzistiram da su rodno određene osobe utjelovljena i društvena bića, a u isto vrijeme su i oboje."

INTERVJU – FEĐA MEHMEDOVIĆ

**Od kada ste uključeni u rad na emancipaciji mladića, ali i djevojaka?
Šta su bile vaše motivacije da krenete u tzv. rodno transformativni rad?**

MEHMEDOVIĆ: Asocijacija XY od svoga osnivanja 2001. aktivno radi na zaštiti i unapređenju zdravlja svih građana i građanki Bosne i Hercegovine, sa posebnim usmjerenjem na mlade i marginalizirane skupine. Važno je na početku istaći da je Asocijacija XY punopravna članica IPPF EN mreže, a taj status ostvarujete ispunjavanjem međunarodnih akreditacijskih standarda i principa koji osiguravaju kvalitetu, obim, dostupnost i prilagođenost usluga koje pružamo i programa koje provodimo. Zašto sve ovo naglašavam? Naša motivacija da se posvetimo rodno transformativnom radu pozitivna je posljedica analize koju smo proveli 2006. godine, a koja nam je pomogla da bolje razumijemo socijalne faktore uticaja na stavove, vrijednosti i ponašanje mladih.

Programe koje realizira, Asocijacija XY razvija u saradnji sa onima koji su ciljna grupa odnosno, naši programi reflektiraju stvarne potrebe onih na koje se ti programi odnose. Tako smo, u saradnji sa CARE Balkan, 2007. godine realizirali istraživanje kojim smo propitivali stavove, ponašanje i znanje mladića širom Bosne i Hercegovine, sa posebnim usmjerenjem na identifikaciju socijalnih faktora koji utiču ili imaju tendenciju uticaja na stavove i ponašanje mladića. Na taj način, Asocijacija XY i CARE stekli su uvid u vrlo složene okolnosti u kojima odrastaju mladići. Rizična ponašanja, upotreba psihoaktivnih supstanci, nasilje, gubitak samopouzdanja i samopoštovanja, narušeno mentalno zdravlje, samo su neke od posljedica rigidnih rodnih normativa

kojima su izloženi mladi. To su ujedno ključni motivatori, na nivou organizacije, ali i na ličnom nivou. Ovo istraživanje nam je pokazalo vezu rodnih stereotipa, rigidnih rodni normi sa pojavom nezdravih i nasilnih obrazaca ponašanja. Istovremeno, nalazi su pokazali da zbog ovih normi, mladi imaju veću toleranciju prema određenim oblicima nasilja, pojedine forme nasilja smatraju prihvatljivim, žrtve nasilja zbog rodni normi ne prijavljuju nasilje, žrtva se često posmatra kao krivac za nasilje kojem je izložena. Sve to nas je navelo da razvijemo program koji će se suprotstaviti negativnim društvenim normama, ali i osnažiti mlade ljude da prepoznaju štetne norme i mijenjaju ih. To zovemo rodno transformativnim pristupom. No, da budem iskren, pored gore navedenih razloga, važan motivator jesu i naša lična iskustva odrastanja, a tokom kojeg su rodni stereotipi na različite načine uticali i na nas, naše uspjehe, naše želje i ono što smo danas, ali i ono što su neki od nas mogli biti. Rodni stereotipi su okovi koji onemogućavaju ljudima da se ostvare u punom svom potencijalu, da budu ono što žele, da slijede svoje snove, da budu jednaki sa drugima. Živimo u zemlji u kojoj je svaka druga žena pretrpjela nasilje nakon navršene 15. godine, u zemlji u kojoj je žena sigurnija na ulici nego u vlastitom domu obzirom da su nasilju najčešće izložene od strane partnera i da je sfera porodičnih odnosa zapravo najčešći izvor nasilja. Živimo u zemlji u kojoj ljudi šute o nasilju, zemlji u kojoj ljudi nasilje posmatraju kao individualnu, personalnu stvar onih na koje se nasilje odnosi. I ono najvažnije, živimo u zemlji u kojoj značajna većina žrtvu nasilja okrivljuju za nasilje kojem je izložena, a prijavu nasilja mnogi posmatraju kao neprimjeren čin, suprotan društvenim očekivanjem koje se postavlja pred žene: da trpe nasilje jer je njena uloga da je sačuva, u kom god obliku. Sve to nas je navelo da se posvetimo razvoju programa koji realiziramo posljednjih 14 godina, a koji adresira sve prethodno navedene probleme nasilja u našoj zemlji. A najveći faktor motivacije je možda i najosobniji i najsebičniji – društvo kako želimo ostaviti svojoj djeci i budućim generacijama. Ovakav svijet ne, bolji i ravnopravniji svijet DA!

Na koji način biste predstavili klub “Budi muško” – kako se razvila ideja, gdje se proširila i da li je izazivala otpor ili prihvatanje? Ko su glavni akteri ove priče, nositelji rada na terenu?

MEHMEDOVIĆ: Pored obrazovne komponente tj. realizacije rodno transformativnog programa u školama, drugi važan aspekt YMI programa je “Budi muško” kampanja, koja ima za cilj da ojača ključne poruke Inicijative mladića i podstakne promjene na nivou škole i zajednice. Ovu kampanju prate raznovrsni edukativni materijali, društveni mediji i aktivnosti koje organizuju i izvode učenici i učenice, članovi i članice “Budi muško” klubova (BMK). Budi muško klubovi su suplement obrazovnom procesu baziranom na primjeni Program Y metodologije. Slično školskim sekcijama, kroz ciljane aktivnosti i afirmaciju učešća mladih u Budi muško klubovima, mladi u sigurnom i podržavajućem okruženju imaju više mogućnosti da prakticiraju vještine, pozitivne stavove, vrijednosti i ponašanja, podržani su u odbacivanju rizičnih navika, uz podršku vršnjaka koji su dio istog kluba. Primjenom tehnike pozitivnog vršnjačkog pritiska, mladi lakše usvajaju zdrave životne stilove i odbacuju rizične i potencijalno štetne navike i stavove. U okviru Budi muško klubova, mladi u školama i lokalnim zajednicama provode kampanje bazirane na njihovom direktnom učešću u dizajnu i provedbi. Istraživanja pokazuju da mladi koji učestvuju u aktivnostima Budi muško kluba i provedbi aktivnosti kampanja lakše i efektivnije usvajaju pozitivne stavove i vrijednosti te je uticaj na njihovo ponašanje veći nego u slučaju mladih koji nisu aktivno učestvovali. Kampanja **Reaguj ljudski** afirmira ulogu mladih u zaustavljanju nasilja kojem svjedoče, a pomenuti pristup identificiran je kao elementarni aspekt prevencije nasilja. Reaguj ljudski takođe afirmira ulogu mladih u odvrćanju vršnjaka od rizičnih ponašanja, što je važna mjera u primjeni pozitivnog vršnjačkog pritiska u brizi i očuvanju zdravlja mladih. Druga važna kampanja **Jesi Ok** doprinosi prosocijalnom ponašanju mladih u cilju zaštite mentalnog zdravlja vršnjaka. Istraživanja pokazuju da traženje

pomoći i podrške često izostaje zbog percepcije mladih da je to odlika slabih. Kampanja mobilizira mlade u školama da priđu i ponude podršku vršnjacima u situacijama kada im je ta podrška potrebna, a posebna pažnja je posvećena ohrabrivanju mladih da traže pomoć i podršku pedagoga i drugih autoriteta u okviru formalnog obrazovanja.

Budi muško klubovi su osmišljeni da mladima ponude siguran i afirmativan prostor u kojem, vođeni iskusnim članovima, nastavnicima i facilitatorima, usvajaju pozitivne stavove i vrijednosti, te formiraju zdrave prijateljske odnose unutar klubova što je važan socijalni i razvojni resurs koji im je dostupan unutar kluba. Budi muško klubovi su, bez obzira na ime, dizajnirani da ponude jednake prilike dječacima i djevojčicama. Više od 600.000 mladih obuhvaćeno je kampanjama i aktivnostima Budi muško klubova u 120 lokalnih zajednica širom Balkana.

Gdje se ogledaju posljedice tzv. toksičnog maskuliniteta, na kojim nivoima?

MEHMEDOVIĆ: Ovo je veoma složeno pitanje, obzirom da toksični maskuliniteti su norma, a norme generiraju ljudi kroz svoje stavove, navike, uvjerenja i ponašanja. Pojednostavljeno govoreći, posljedice su prisutne na individualnom i društvenom nivou. Posljedice ne pogađaju samo muški spol, po reciprocitetu posljedice se prenose i na djevojke i žene. Istovremeno, pogađaju mlade i stare.

Već dugi niz godina stvaramo pretpostavke o zdravlju i razvoju mladića. Najčešće pretpostavljamo da su dobro i da imaju manje potreba nego djevojke. U nekim drugim prilikama pretpostavljamo da je sa njima teško raditi, da su agresivni i da ne brinu za svoje zdravlje. Često ih vidimo kao počinioc nasilja nad drugim mladićima, nad samim sobom i nad ženama – bez da stanemo

i pokušamo razumjeti načine na koje društvo često prihvaća nasilje počinjeno od strane mladića kao takvo. Nova istraživanja i perspektive zahtijevaju bolje razumijevanje načina na koji se mladići socijalizuju, šta im je potrebno u pogledu zdravog razvoja i kako ih zdravstveni edukatori i drugi mogu angažovati na adekvatniji i djelotvorniji način. Osim toga, iako su brojne inicijative kroz istoriju nastojale da isprave rodne nejednakosti osnaživanjem žena, postoji sve veći konsenzus o tome da promovisanje rodne ravnopravnosti i poboljšanje zdravlja i dobrobiti žena takođe zahtijeva i angažovanje muškaraca svih uzrasta. Međunarodna konferencija o populaciji i razvoju (ICDP) održana 1994. godine u Kairu i Četvrta konferencija o ženama održana 1995. godine u Pekingu pružili su osnovu za uključivanje muškaraca u napore za poboljšanje statusa žena i djevojaka. Na primjer, Program akcije Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju (ICDP) nastoji da "promoviše rodnu ravnopravnost u svim sferama života, uključujući porodični život i život u okviru zajednice, i da podstakne i osposobi muškarce za preuzimanje odgovornosti za svoje seksualno i reproduktivno ponašanje i svoje društvene i porodične uloge". Od konferencija u Kairu i Pekingu, brojne agencije UN-a, vlade i organizacije civilnog društva su potvrdile potrebu da se radi sa muškarcima i dječacima. Godine 1998. Svjetska zdravstvena organizacija odlučila je da posveti posebnu pažnju potrebama maloljetnih dječaka, prepoznavajući da su oni prečesto bili zanemareni u zdravstvenim programima za maloljetnike. Tokom 2000. i 2001. godine UNAIDS je posvetio Svjetsku kampanju o AIDS-u muškarcima i dječacima, shvatajući da ponašanje mnogih muškaraca izlaže riziku njih same kao i njihove partnere/partnerke, te da muškarci moraju biti angažovani na mnogo bolje osmišljene načine kao partneri u prevenciji HIV-a i AIDS-a i u pružanju podrške osobama koje žive sa AIDS-om. U skorije vrijeme vlade iz cijelog svijeta su izrazile zvanično opredjeljenje na 48. sjednici Komisije za status žena (CSW) iz 2004. godine za implementaciju niza aktivnosti koje uključuju muškarce i dječake u napore za postizanje rodne ravnopravnosti. Pored rastućeg priznanja da rad sa

muškarcima i dječacima na suprotstavljanju rodnoj nejednakosti može imati pozitivan uticaj na zdravlje i dobrobit žena i djevojaka, takođe postoji i bolje razumijevanje toga kako kruti ideali o rodu i maskulinitetu mogu dovesti do određene ranjivosti kod muškaraca i dječaka. O tome svjedoče njihove veće stope smrtnosti u saobraćajnim nesrećama, njihove veće stope samoubistava i nasilja, te njihove veće stope korištenja alkohola i supstanci u odnosu na žene i djevojke. Dakle, radi dobrobiti mladića i djevojaka, neophodno je da programi nastoje uključiti rodnu perspektivu u rad sa mladima. Ali, šta to znači primijeniti "rodnu perspektivu" u radu sa mladićima? Rod – suprotno polu – odnosi se na različite načine na koje su muškarci i žene socijalizovani da razmišljaju, ponašaju se i oblače; to je način na koji se ove uloge, obično stereotipne, uče, jačaju i internalizuju. Ponekad pretpostavljamo da je način na koji se dječaci i muškarci ponašaju "prirodan" – da će "dječaci uvijek biti dječaci". Međutim, korijeni ponašanja mnogih dječaka i muškaraca uključuju i to da li se dogovaraju sa svojim partnerkama o korištenju kondoma, bilo da vode brigu o djeci čiji su očevi ili da koriste nasilje protiv partnerki, mogu se naći u načinu na koji su dječaci odgojeni. Nije lako promijeniti način na koji odgajamo i posmatramo dječake. Međutim, on ima potencijal da transformiše rodne odnose, kao i da smanji brojne zdravstvene i socijalne ranjivosti sa kojima se suočavaju i žene i muškarci. U mnogim društvima često postoji jedna ili više verzija maskuliniteta, ili načina na koje se neko ponaša kao muškarac, koji se smatraju "pravim" ili dominantnim načinom kako muškarac treba da se ponaša. Ovo se obično naziva hegemonični maskulinitet. U većini okruženja ovaj hegemonični maskulinitet je idealizovan i postaje način potčinjavanja ili marginalizacije muškaraca koji su drugačiji. Posmatrajući različita okruženja, u stvari, mi često vidimo mnoge sličnosti u definiciji muškosti i kako se od muškaraca očekuje da se ponašaju. Na primjer, mnoge kulture podržavaju ideju da biti "pravi muškarac" znači biti hranilac i zaštitnik svoje porodice i zajednice. Dječaci su često odgojeni da budu agresivni i skloni takmičenju – vještine koje se smatraju korisnim za

njihove uloge hranilaca i zaštitnika. Oni su takođe često odgojeni da vjeruju u stroge kodekse "časti" koji ih obavezuju da se takmiče ili da koriste nasilje da bi se dokazali kao "pravi muškarci". Oni dječaci koji pokazuju interesovanje za kućne poslove kao što su kuhanje, čišćenje ili briga za mlađeg brata i/ili sestru, ili koji lako pokazuju svoja osjećanja, ili koji nisu imali seksualne odnose, mogu biti ismijani od strane svojih porodica i vršnjaka kao "slabići" ili se smatra da nisu pravi muškarci. U pogledu njihovog ponašanja kada se radi o traženju zdravstvenih savjeta, dječaci su često odgojeni na način da se oslanjaju na same sebe, da ne vode računa o svom zdravlju i da ne traže pomoć kada su suočeni sa stresom. Ali, sposobnost da se govori o svojim problemima i da se potraži podrška je zaštitni faktor protiv korištenja supstanci, praktikovanja nezaštićenog seksa i učestvovanja u nasilju. Ovo bi moglo djelimično da objasni zbog čega postoji veća vjerovatnoća da će dječaci, u poređenju sa djevojčicama, biti uključeni u nasilje i korištenje supstanci. Zaista, postoje mnogobrojna istraživanja koja potvrđuju da način na koji su dječaci odgojeni ima direktne posljedice po njihovo zdravlje. Na primjer, istraživanje sprovedeno na nacionalnom nivou u SAD-u među adolescentnim muškarcima starosne dobi između 15 i 19 godina otkrilo je da su oni mladići koji su imali seksističke ili tradicionalne poglede na muškost bili skloniji korištenju supstanci, uključenosti u nasilje i delinkvenciji, i praktikovanju nezaštićenog seksa nego oni adolescentni muškarci sa fleksibilnijim pogledima o tome šta "pravi muškarci" mogu da rade. Slični rezultati su, takođe, otkriveni u istraživanjima sprovedenim među mladićima u drugim različitim okruženjima, uključujući Brazil, Indiju, Južnu Afriku i Zapadni Balkan.

Je li dominantni, usvojeni obrazac muškosti moguće napustiti u Bosni i Hercegovini?

MEHMEDOVIĆ: Naravno, rezultati evaluacije efikasnosti intervencija i pristupa koje provodimo u saradnji sa CARE Balkans i partnerima pokazuju da

je to moguće. Ne samo da smo uspješni u postizanju većeg stepena rodne ravnopravnosti, što je višestruko potvrđeno od strane neovisnih evaluatora, već smo posebno uspješni u mobiliziranju mladih da budu nosioci promjena, da mijenjaju trendove, šire pozitivne poruke i vrijednosti među svojim vršnjacima. No, ne treba biti naivan, za veći obim socijalnih promjena – to nije moguće postići odmah niti u narednih nekoliko godina. Radi se o vrlo kompleksnom pitanju koje zahtjeva sistemski i sveobuhvatan odgovor različitih institucija, a posebno je važno partnerstvo vladinog i nevladinog sektora. Naša je prednost da sve aktivnosti razvijamo u koordinaciji sa ključnim institucijama na kantonalnom i entitetskom nivou. Zašto je to važno? Rodno transformativni programi nisu bazirani na edukacijama, oni posebno pažnju posvećuju promjenama na nivou lokalnih zajednica, razvoju kapaciteta lokalnih institucija da budu nosioci promjena. Na ovaj način provodimo kontekstualizirane programe specifične za svaku lokalnu zajednicu. Istovremeno, jačamo kapacitete lokalnih nevladinih organizacija i unapređujemo njihovu saradnju sa drugim sektorima, a kako bi svakoj lokalnoj zajednici omogućili da imaju samoodrživ, sveobuhvatan i naučno utemeljen program prevencije nasilja kroz transformaciju rigidnih i potencijalno štetnih normativa koji egzistiraju u određenoj lokalnoj zajednici.

Koja je uloga škole, medija, religijskih institucija da redefiniiraju maskulinitet?

MEHMEDOVIĆ: Svako ima ulogu u redefiniranju muškosti, no na žalost, nisu svi svjesni značaja niti svog potencijala da doprinese tom procesu. Stoga je od iznimne važnosti raditi na jačanju institucionalne svijesti o problemu nasilja, posljedicama indolentnog odnosa prema nasilju i dostupnim programima kojima se može adekvatno odgovoriti na ovaj problem. Svi imamo odgovornost da preveniramo nasilje, bez obzira da li se radi o instituciji ili pojedincima. No pojedine institucije, čak i kada pokazuju spremnost,

često nemaju kapacitete da se problemom nasilja bave na naučan i efikasan način. Stoga smo posvećeni podizanju individualne, ali i institucionalne svijesti o problemu nasilja, ulogama pojedinih institucija i jačanjem njihovih kapacitete da doprinesu prevenciji nasilja i postizanju većeg stepena rodne ravnopravnosti. Škole su ključne jer imaju mogućnost da u okviru nastavnog procesa utiču na stavove i ponašanje učenika, a uvođenjem obrazovnih programa temeljenih na razvoju životnih vještina da stvaraju generacije koje ne samo da se suprotstavljaju štetnim formama maskuliniteta, već ih i mijenjaju. Obrazovne institucije imaju ključnu ulogu u tom procesu, no ne smiju biti izostavljene i druge važne institucije kao što su: ministarstva zdravstva, Agencija za ravnopravnost spolova, entitetski gender centri, centri za socijalni rad, centri za mentalno zdravlje i nevladine organizacije. Mediji su ti koji imaju potencijal da informiraju, utiču na stavove, mobiliziraju javnosti i utiču na stavove građana o bilo kojem pitanju, pa tako i o nasilju. Mediji su ključan saveznik jer mogu uticati na percepcije javnosti i doprinijeti razvoju kritičkog mišljenja o doprinosu rodnih stereotipa pojavi nasilja i nezdravih životnih navika. No umjesto senzacionalističkih tekstova, jako je važno da mediji šalju poruke koje doprinose nultoj toleranciji prema nasilju, da demistificiraju maskulinitete i rodne identitete te apostrofiraju štetnost doslovnog pridržavanja potencijalno štetnih normativa. Mediji mogu ohrabriti mlade da zaustave nasilje, istaknu da žrtva nikada nije kriva i da je nasilje najgrublje kršenje ljudskih prava. Mediji su esencijalan saveznik u prevenciji i odgovoru na nasilje. Autoritet religijskih institucija ne treba potcijeniti, zapravo, religijski lideri i religijske institucije imaju snagu da utiču na stavove i ponašanje vjernika. Trenutno sa predstavnicima tri vodeće konfesije razvijamo okvir za prevenciju nasilja i transformaciju štetnih socijalnih normi kroz vjeronauk i kroz vjerska okupljanja. Spremnost religijskih institucija da budu aktivni sudionici prevencije nasilja pokazuje njihovu posvećenost da grade bolje društvo od ovoga u kojem trenutno živimo.

Sve ovo nas navodi na zaključak da su savezništvo među nama, solidarnost i međusobno uvažavanje ključni principi na kojima se može graditi strateški i sveobuhvatan odgovor na nasilje i raditi na prevenciji nasilja.

FEMINIZAM JE I MUŠKO PITANJE

(Esej objavljen u zborniku "Kada se sretnu feminizam i religija" 2017. godine u izdanju TPO Fondacije u Sarajevu)

Iako se primarno odnose na pitanja koja se tiču problematike podređenosti žena u društvu, feminizam i feministički pokreti ne bi trebali predstavljati ekskluzivno i borbu u kojoj samostalno nastupaju isključivo žene s ciljem postizanja ravnopravnosti, već je u nastojanjima za ostvarivanje ravnopravnosti svakako važna i podrška muškaraca. Stoga ću, u ovome članku, pokušati potvrditi tezu iz naslova, a ujedno i kritički propitivati ustaljene prakse patrijarhalnoga²¹ govora o feminizmu, ženskim pravima i praksama potčinjavanja.

Američka teoretičarka bell hooks²² u knjizi *Feminist Theory: From Margin to Center* postavlja veoma važno pitanje koje se odnosi na tendencije ka ravnopravnosti žena i muškaraca, a to je ustvari "sa kojim muškarcima želimo biti jednake" (hooks, 1984: 18), imajući u vidu činjenicu da "ni sami muškarci nisu jednaki u klasnoj strukturi bjelačke prevlasti, kapitalizma i patrijarhata" (ibid). Upravo na temeljima ovog pitanja mogli bismo (nastaviti) graditi zajednički manifest feminističke borbe, koja će u svoje redove uključiti i sve muškarce koji nisu sudjelovali i ne sudjeluju u praksama potčinjavanja i isključivanja žena, ženskih glasova i perspektiva iz procesa odlučivanja na

21 Patrijarhat, stanovišta je Kate Milet, predstavlja primarni oblik društvenog porobljavanja. Stoga se u ovome radu patrijarhat, među ostalim, promišlja kao jedan od temeljnih koncepata nejednakih odnosa moći.

22 bell hooks (1952) pseudonim je Glorie Watkins, jedne od najznačajnijih američkih feminističkih teoretičarki i aktivistkinja. U njenim interdisciplinarnim radovima prepliću se teme roda, rase, obrazovanja, medija i suvremene kulture.

svim planovima i u različitim segmentima društvenog i političkog života. Iako je važno govoriti i naglašavati da feminizam nije pokret uperen protiv muškaraca, ne smijemo zaboraviti da je najnečasnija uloga u uspostavljanju i održavanju patrijarhalnih običajnih, religijskih i drugih praksi i normi koje kontinuirano proizvode podređenost žena u društvu upravo muška i da su baš muške, a ne ženske elite one koje "vladaju poviješću i politikom te kontroliraju sredstva moći i tako odlučuju koje će realnosti uvažavati, pri čemu ženi dodjeljuju marginalan kulturni položaj" (Drndić, 2006: 35).

Zbog toga se muškarcima danas kao obaveza nameće suočavanje s poviješću i sadašnjošću vlastite dominacije i vlastite politike opresije nad ženama, ali i suočavanje s realnošću suvremenog patrijarhata kojem su ponovno ključni faktor održavanja i promoviranja. Ipak se, unatoč jasnoj svijesti o tome tko u tradicionalnim rodnim politikama ima prednost i tko je primarno "žrtvovan" radi te višestoljetne dominacije, kritika ne može odnositi samo na muške elite. U održavanju stabilnih koncepata patrijarhata i tradicionalnih kulturnih normi sudjeluju, također, i mnoge žene, koje pak "odgajaju nove generacije preko kojih prenose i čuvaju patrijarhat. One ne žele izgubiti sigurne pozicije koje imaju i previše su skoncentrirane na sebe i svoje porodice i ne obaziru su na druge i njihovu obespravljenost i isključenost. Uglavnom reaguju ako su direktno ugrožene i obespravljene" (Spahić-Šiljak, *Zašto feminizam?*). Zbog toga, kako navodi Spahić-Šiljak, važno je dati svoj doprinos u borbi protiv "diskriminacije i isključivanja jer su klasna, rasna, ideološka, etnička i druga raslojavanja sve snažnija, a podupiru ih desničarske snage" (ibid). U toj borbi svakako je važna perspektiva i podrška muškaraca iz još niza drugih razloga, a nezaobilazno je istaći upravo taj da su i oni na izvjestan način žrtve patrijarhata. A to se ponajbolje očituje u tomu da strogo utvrđena tradicionalna podjela rodnih uloga ne dopušta, kako ženama, tako ni muškarcima da se izdignu iznad rodnih normativa i oslobode se od uspostavljene rodne

i kulturne "razumljivosti".²³ Feministička je misao, baš kao i filozofija nastala na temeljima "opiranja" normama, podsjeća Belma Bećirbašić. Opirati se normama i "razumljivosti", čini se doista važnim i revolucionarnim činom i u kontekstu propitivanja tzv. fiksiranosti *muškosti* i *ženskosti* kao svojevrsnih kalupa u kojima je udobnost zagarantirana. Sve to daje sliku patrijarhalne uslovljenosti – ne samo žena nego i muškaraca – s obzirom na to da su i oni "učeni da oslikavaju snagu, izdržljivost, emotivnu suzdržanost, agresivnost, samodovoljnost, natjecateljski duh" (Bećirbašić, 2011: 45). Da bismo kritički preispitali dodijeljene rodne uloge, načine djelovanja i ponašanja po principima binarne oprečnosti *muško* – *žensko*, važno je imati na umu da je ono što se označava kao muškost i ženskost zapravo "društveno konstruiran koncept i apsolutno nepoveziv sa spolnim datostima". (ibid, 48) To se možda ponajbolje vidi na planu onoga što je definirano kao tijelo, a ono je "više nego bilo koji drugi element našeg sebstva potčinjeno manipulativnim strategijama moći ne u smislu opresije, već što je postalo površina na kojoj se ispisuju i proizvode nova znanja; ono je eksperiment, performans, ekonomsko dobro, trgovinski proizvod, predmet razmjene" (ibid, 52). Vratimo li se ponovno na tezu da je feminizam i muško pitanje, ili i šire od toga – da je feminizam za sve, kako to napominje i bell hooks, vidjet ćemo zašto je tako i zbog čega je važno zajedničkim snagama i nastojanima graditi bolje društvo u kojem neće biti mjesta nejednakosti muškaraca i žena, u kojemu neće biti rata i siromaštva i u kojem – dakako – neće biti mjesta nikakvoj opresiji. Tu je feminizam polazišna točka svim ljudima koji ne pristaju pomiriti se sa stanjem u kojem vladaju nasilje, strah, klasni elitizam, nacionalizam, rasizam i dominacija. Feministička borba subverzivna je utoliko što se suprotstavlja svim ovim oblicima nasilja, a nasilje se provodi – kako nad ženama, tako i nad muškarcima – pa je u tom kontekstu značajno posvetiti se feminizmu koji će iznova dovesti u pitanje

23 U knjizi "Nevolja s rodom" Judith Butler piše da "upravo stoga što se izvjesne vrste 'rodnih identiteta' ne mogu prilagoditi ovim normama kulturne razumljivosti, one se u tom domenu javljaju samo kao greška u razvoju ili kao logičke nemogućnosti". (Butler, 2010: 76)

“društvene odnose vladavine, njihovu kulturnu osnovu, polarizaciju, dualizam, odnose koji su ustanovili potčinjene kategorije, niža bića, koja nikad nisu priznata potpuno kao ljudska” (Touraine, 2011: 142). Nemojmo zaboraviti ni to da tradicija definiranja žena kao onih koje *nikad nisu potpuno priznate kao ljudska* bića nije ni danas iskorijenjena, pa još u društvu nerijetko svjedočimo takvim pristupima – da su muškarci napredniji samo zato što su muškarci i da su kao takvi prirodno predodređeni da budu dominantni u odnosu na žene.²⁴ To je u samom temelju patrijarhalne svijesti koju karakterizira “muška dominacija kako u javnoj, tako i u društvenoj sferi života, kao i nejednak odnos moći između žena i muškaraca pri čemu su žene sistematski u nepovoljnijem položaju i diskriminirane” (Vasić, 2016: 134). Ovako uređen sistem vrijednosti, zasnovan na hijerarhijskoj moći i dominaciji muškarca nad ženom nije stvar prošlosti već je, unatoč brojnim emancipacijskim iskoracima, još prisutan u 21. stoljeću – u vremenu kada “žene širom svijeta uživaju prava i mogućnosti o kojima prve feministkinje nisu mogle ni da sanjaju” (Zaharijević, 2013: 398). Za feminizam, ističe Adriana Zaharijević, još uvijek ima mjesta: “za to je zaslužno društvo koje se i dalje sporo mijenja i teško odriče tradicionalnih obrazaca; za to su odgovorne žene i muškarci koji različito žive promjene uslovljene feminizmom; za to je, najzad, odgovoran *sporni* karakter želja koji u ženski pokret ulažemo, mogućnosti koje nam se nude, vizija budućeg društva i feminističke prošlosti koja nam služi kao uzor” (ibid). Upravo bismo, vođeni prethodnom mišlju, mogli govoriti i o tomu da je vizija budućeg društva kao emancipiranog

24 Primjera je mnogo, no kod šire društvene javnosti na početku je 2017. godine posebnu pažnju izazvao komentar u Evropskome parlamentu, poljskog zastupnika Janusza Korwina-Mikkeja, koji je s tog mjesta donošenja važnih društveno-političkih odluka poručio da žene trebaju biti plaćene manje jer su “slabije i manje inteligentne”. Na to mu je odgovorila španjolska zastupnica u Evropskom parlamentu Iratxe García Pérez: “Prema vašoj teoriji, ja ne bih trebala imati pravo biti ovdje kao zastupnica ovog parlamenta. Znam da vas to boli, i da vas zabrinjava što žene danas mogu sjediti u ovom domu i zastupati evropske građane s istim pravima kao vi. Ovdje sam da bih branila sve evropske žene od muškaraca kao što ste vi”.

i oslobođenog okova mizoginije, klasne nejednakosti i diskriminacije²⁵ zapravo zajednička vizija i ženama i muškarcima. Za postizanje takvog društva važno je u savezništvu imati i političke predstavnike, koji će imati razumijevanje za probleme koji su duboko ukorijenjeni u društvu na svim razinama, a koji se neće oglašivati na odveć prisutan problem rodne diskriminacije, neravnopravnosti i stvarnosti dizajnirane po mjeri elita. No, budući da su na južnoslavenskom području uglavnom na mjestima odlučivanja dominantni predstavnici desnice, a ni ljevica nije autentična i principijelna u vlastitoj borbi, teško je vjerovati da pokretač promjena može biti isključivo onaj dio akademske zajednice koji ne robuje etnonacionalističkim retrogradnim politikama, koje su u pravilu i ženomrzračke jer poznato je da "središnja je dimenzija tih politika u većoj ili manjoj mjeri obično zabrinutost za 'genetsku zalihu' nacije" (Yuval-Davis, 2004: 36). Teror patrijarhalne kulture provodi se, vidjeli smo, nad svima. Takva kultura, međutim, primarno je i ponajviše usmjerena na žene pa je stoga važno iznova se vratiti feminističkim principima pravde i jednakosti, koji će u svoje redove uključiti sve marginalizirane skupine i pojedince jer "bez šire društvene intervencije išli bismo sigurno daljem produbljivanju razlika" (Grebo, 2014: 270). Govoreći riječima bell hooks, zamislimo život u kojem je vizija zajedništva filozofija koja oblikuje naše odnose: "približite se. Vidite kako feminizam može dodirnuti i promijeniti vaš život i živote svih nas. Približite se i doznajte iz prve ruke o čemu je riječ u feminizmu. Približite se i vidjet ćete: feminizam je za sve" (hooks, 2005: 11). Feminizam je i muško pitanje.

25 U studiji "Ženski eros i civilizacija smrti" sociolog Vjeran Katunarić 1984. godine zapisuje kako "diskriminacija žena miješa se sa drugim oblicima diskriminacije (dobne, rasne, političke i druge), što čini sustav diskriminacije složenim i iz njega je teško izvlačiti dijelove". Katunarićevu studiju izdavačka je kuća "Jesenski i Turk" u Hrvatskoj objavila u reprint izdanju 2009. godine, povodom 25. godišnjice od objavljivanja prve verzije, koju pak neki autori proglašavaju i prvom znanstvenom studijom o feminizmu na ovim prostorima. Posebno je zanimljivo da se u to vrijeme za istraživanje takvog tipa odlučio muškarac što doprinosi rušenju stereotipnog pogleda da je feminizam isključivo žensko pitanje: "nekritičko preuzimanje antiandrocentričnog diskursa pridonijelo je, naime, tome da se knjiga – iako se bavi muško-ženskim odnosima – manje spominje i citira u feminističkoj literaturi, nego što bi to bio slučaj da ju je napisala žena" (Tomić-Koludrović, 2009: 288).

RECENZIJE

TOKSIČNA MUŠKOST IZ PERSPEKTIVE NEDOREČENO NEIZREČENE FEMINISTICE

DR. SC. DŽENANA HUSREMOVIĆ

Nekoliko scena:

1. Prodavnica, adolescent sa majkom kupuje košulju. Majka mu pokazuje jednu crvene boje. On joj govori: "Ne dolazi u obzir, ti kao da hoćeš da mi kažu da sam peder."

2. Dva adolescenata repuju: "Sipaju Hennya... ona je nemirna... crna je i hoda kao panter..."

3. Sastanak – muškarac predsjedava, sjede još jedan muškarac i žena. Muškarac koji vodi sastanak kaže: "Volio bih čuti što vas dvoje mislite, ali samo brzo, nemamo puno vremena." Žena skрати sve na 30 sekundi. Potom muškarac kreće i priča, priča, priča... ništa konkretno, nego baš po onoj "Sve je već rečeno, ali ja nisam rekao sve što sam mislio." I tako deset minuta.

4. Kafana – Malo se jede, malo se priča... kaže muškarac koji je nedavno dobio dijete: "Konačno se i moj otac smirio jer je dobio potvrdu da nisam gay." Društvo se nasmijalo, ali...

Zašto muškarci koji se bave netipičnim zanimanjima ili oni koji nemaju problem da plaču pred ljudima ili oni koji su sjajni komentatori mode moraju napraviti nešto što naprave samo “pravi” muškarci da bi ga najbliža muška zajednica prepoznala? Zašto postoji samo jedan Muškarac, a svi ostali su muškarci?

Moram priznati da nisam često čitala eseje o rodnom identitetu koje je napisao muškarac. Priču o muškarcima uglavnom sam posmatrala iz pozicije žene koja živi po paroli “Ja sve sama” (a onda kada mi dođe muka, dodam “...zato sam i kreten”). Stoga mi je čitanje ovog teksta bila sjajna prilika da promislim o Muškarcu i njegovim problemima, odnosno, što bi rekli psiholozi, da zauzmem perspektivu drugog da bih Ga razumjela.

Nikola Vučić je u ovom tekstu uspio da na jednostavan i pitak način prikaže duboke kontemplacije kroz koje je prolazio promišljajući o muškim identitetima. Već u uvodnom poglavlju autor objašnjava čitateljicama i čitaocima da “muškost” i “muškarac” nisu sinonimi i da kritičko sagledavanje toksične muškosti nije kritika muškaraca, nego otvaranje prostora i davanje legitimiteta muškim identitetima koji odstupaju od klasičnog i tradicionalnog obrasca stoika, individualca, jakače na kojeg se njegova “ljepša” polovina može nasloniti i biti sigurna da joj neće faliti hrane na stolu i djece oko nogu. I onda nas vodi kroz priču o toksičnoj muškosti. Zašto bi muškost bila toksična? Čitajući ovaj tekst i pokušavajući da razumijem poziciju drugog, ja bih rekla iz dva razloga. Prvi je taj što na muškost gledamo u jednini i na taj način duboko ukorijenjenim implicitnim teorijama o grupnim identitetima gledamo na muškarce kao na homogenu skupinu koja dijeli zajedničke karakteristike. U našoj stvarnosti na isti način tretiramo i druge grupe, npr. Bošnjake, Rome, Srbe, siromašne, imigrante... Identiteti velikih grupa su u pravilu pojednostavljeni, svedeni na nekoliko karakteristika kako bismo ih lakše razumjeli, tipizirali, voljeli ili mrzili. Implicitne teorije ukorijenjene na

stereotipima koji bi trebali da nam pojednostave razumijevanje ljudi i grupa, u današnjem vremenu jednostavno ne funkcioniraju. Kompleksnost individualnih identiteta nastalih procesima socijalizacije, koja više nije isključivo pod kontrolom osnovnih socijalizacijskih agenata (porodice i škole), učinila je ovaj svijet raznolikijim, bogatijim i zanimljivijim. Pojednostavljenje individualnosti i svođenje na zamišljene karakteristike grupnog identiteta stvara realnu opasnost (posebno u društvima opterećenim socijalnom traumom) od odbacivanja, preziranja i mržnje svih onih koji se ne uklapaju u skrojenu predodžbu Muškarca. I upravo je ta skrojena predodžba drugi razlog zašto muškost može biti toksična. Ta predodžba, koja znači kompetitivnost, stoicizam, dominaciju, seksizam (hostilni i benevolentni) i heteronormativnost, pa čak i (u zavisnosti od kulture i sredine) objektivizaciju i infantilizaciju žena, muškarcima nameće okvir u koji se nije lako uklopiti. A ko ustvari nameće okvir? Okvir namećemo svi mi, počevši od roditelja, preko škole do prijatelja i šireg društva kroz rodno nadziranje koje Nikola Vučić detaljno opisuje u jednom od poglavlja. Rodno nadziranje započinje prije rođenja djeteta i njemu se teško oduprijeti. Ono uključuje i rituale dokazivanja koji su često obilježeni rizičnim ponašanjima sa teškim i ponekada nepopravljivim posljedicama.

I što imamo kao posljedicu? Muškarce koji se ne usude priznati da im treba pomoć, koji ne znaju što bi sa svojim emocijama i koji se osjećaju poniženim i poraženim ukoliko im okolina ne kaže: "Svaka čast, muškarčino." Machoman u vremenu globalne retradicionalizacije i radikalizacije svake vrste postaje sve vidljiviji, traženiji i više hvaljen. To čojstvo i junaštvo, to junačenje bez obzira na posljedice, skupo košta i muškarce i žene. Muškarce košta njihovog mentalnog zdravlja. Ako je imperativ da stalno budete jaki, zaposleni, uspješni, onda neminovne krize lako vode u osjećaj manje vrijednosti, gubitka životne radosti, zadovoljstva svim drugim aspektima života, depresije (koja se onda često ispoljava kao ljutnja i agresija). Stoga nam je zaista vrijeme da naučimo – nije muškost, nego muškosti; da dozvolimo

muškarcima da budu naši Muškarci sa svim svojim osobenostima, anksioznostima i nesposobnostima (koje i same imamo i sa njima vrlo ugodno živimo); da svojim sinovima pomognemo prepoznati i izraziti osjećanja, da ih učimo vještinama potrebnim za samostalan život, da imamo oko sebe sjajna bića koja će znati dati kompliment i neće se stiditi pogledati svog muškog prijatelja u oči i reći mu: "Volim te, čovječe, ne bih te mijenjao ni za koga na svijetu".

Nakon čitanja Nikolinog teksta provela sam dva dana kopajući za literaturom o muškosti koju su napisali muškarci. Pogledala sam i sjajnu seriju "Man Enough". Hvala ti Nikola za inspiraciju i iskustvo kroz koje sam prošla dok sam pisala ovaj pogovor.

JE LI DO TESTOSTERONA ILI JE DO NAS?

DR. SC. ZILKA SPAHIĆ ŠILJAK

Kada god se dogodi nasilje, bilo u porodici ili javnom prostoru, slušamo objašnjenja da su za agresiju i nasilje krivi hormoni, odnosno testosteron. U znanstvenoj literaturi i istraživanjima o rodno zasnovanom nasilju činjenice pokazuju da su muškarci u najvećoj mjeri počinitelji, a žene i djeca žrtve nasilja. Iako istraživanja pokazuju da uzroci nasilja nisu neobrazovanost, siromaštvo, alkohol, PTSP i hormoni, još uvijek se u javnom diskursu nasilje opravdava upravo ovim razlozima. Sve navedeno može doprinijeti nasilju, ali ključni uzroci su institucionalizirani patrijarhalni rodni režimi, binarna rodna socijalizacija i kultura u kojoj se nasilje ohrabruje, nagrađuje i opravdava. Kada se muškarci i žene socijaliziraju u takvoj kulturi onda se traže izgovori za nasilje, umjesto da se insistira na odgovornosti svake osobe, ali i odgovornosti institucija i društva koje kroz dvostruke moralne aršine percipira i sankcionira žene i muškarce. U većini patrijarhalnih kultura muško nasilje se prihvaća i opravdava na temelju tradicionalnog razumijevanja antropologije i hormona. Veliki broj istraživanja u oblasti medicine, psihologije, antropologije, sociologije i drugih disciplina tokom 20. stoljeća i početkom novog milenija pokazuju da iako muškarci i žene imaju različit raspored hormona zbog svojih reproduktivnih funkcija, testosteron i estrogen su važni hormoni za sve. Testosteron je važan kod ovulacije i pripreme folikula da dođe do začeća. Isto tako, estrogen je važan za razvoj određenih karakteristika muškog tijela. Hormoni utječu na živote žena i muškaraca, ali to ne znači da hormoni određuju ko smo kao ljudska bića, kako ćemo se ponašati i kakav vrijednosni sistem ćemo prihvatiti. Pored hormona, ljudi imaju i slobodnu volju da pristanu ili odbiju nametnute socijalizacijske modele muškosti i ženskosti koji često kulminiraju u svojim toksičnim formama, o čemu autor ove publikacije i piše.

U knjizi *Testosterone. An Unauthorized Biography* (Harvard University Press, 2019), autorice Rebecca M. Jordan-Young i Katrina Karkazis pokazuju da testosteron nije ono što smo mislili da znamo o njemu. Ove autorice kroz kritički osvrt najvažnijih istraživanja o hormonima pokazuju da razina testosterona nije prediktor kompetitivnosti, sklonosti ka nasilju i riziku, pa čak ni atletskog uspjeha. Testosteron nije ni biologijska suština muškosti niti je "muški hormon za seks". Međutim, teško je dekonstruirati višedecenijska istraživanja koja su utvrđivala već ustaljene slike o muškosti i dodatno esencijalizirala njenu biologijsku utemeljenost. Rodni esencijalizam u bilo kojoj formi, bilo da glorificira muškost ili ženskost, zna biti agresivan, ali i vrlo sofisticiran, pa ga je teško prepoznati. Primjerice, kroz pitanja onih koji su očekivali da će pravno reguliranje građanskih i političkih prava žena konačno donijeti rodnu ravnopravnost može s nazrijeti frustracija zbog sporosti očekivanih promjena, a u odgovorima na ta pitanja često možemo prepoznati rodni esencijalizam. Mnogi danas postavljaju pitanja kao što su: *Zašto su i nakon toliko godina primjene pozitivnih pravnih propisa i politika žene i dalje neravnopravne na mjestima odlučivanja, ili zašto je i dalje vrlo malo žena u STEM-u, ili zašto ih je manje od pet procenata u 500 najvećih kompanija svijeta, ili zašto je još uvijek ogroman procent nasilja nad ženama?*

Kada ne želimo sagledati problem u cjelini i pozabaviti se kulturom nasilja i obrascima socijalizacije u kojoj kultiviramo i opravdavamo toksičnu muškost, onda je najlakše sve pripisati hormonima, odnosno testosteronu. Na taj način proizvodimo i perpetuiramo sljedeće mitove: *Testosteron je zaslužan za to da muškarci osjećaju poriv da dominiraju i upravljaju. Testosteron utječe na kompetitivnost, pa su muškarci više zastupljeni u oblastima i poslovima STEM-a koji su također najbolje plaćeni poslovi. Testosteron je kriv za agresiju i nasilje.*

Izgleda nevjerovatno za šta je sve kriv jedan hormon, a za šta sve nisu odgovorni muškarci i žene koji ne žele da se suoče s problemima koje donosi

toksična muškost i jednima i drugima. Zbog toga je važno govoriti o ovim pitanjima, kao što to čini autor ove publikacije, Nikola Vučić. Knjiga ***Kritika toksične muškosti*** je iznimno važna i potrebna za bosanskohercegovački socio-kulturni i politički kontekst u kojem je nasilje do te mjere normalizirano da je najveći izazov otvoriti oči i sagledati ozbiljnost problema koji razara živote ljudi, porodica i društva.

Ovom knjigom autor otvara oči čitateljima i čitateljicama o posljedicama toksične muškosti na živote pojedinca i društva u cjelini, ali i ohrabruje da se ideološke konstrukcije zadate i odobravane muškosti propituju, a njeni toksični elementi mijenjaju. Društvo u kojem caruje seksizam, mizoginija i objektivizacija žene i ženskog tijela nije zdravo društvo i ne može producirati rodne odnose utemeljene na poštovanju i zajedničkom djelovanju.

Preporučujem knjigu na čitanje i nadam se da će biti podsticaj i izazov mladim ljudima da se odvaže propitivati rodne kutije u koje su smješteni i pronalaziti nove modele rodnih politika bez nasilja i militarizma.

BIBLIOGRAFIJA

- Abbott, D., Jepson, M., & Hastie, J. (2016). *Men living with long-term conditions: Exploring gender and improving social care*. Health & Social Care in the Community
- Anić, Rebeka J. (2011). Kako razumjeti rod? Povijest rasprave i različita razumijevanja u Crkvi. Zagreb: Institut dr. Ivo Pilar
- APA (2015a). *Guidelines for psychological practice with transgender and gender non-conforming people*. American Psychologist
- APA (2018). *Guidelines for Psychological Practice with Boys and Men*. Dostupno na: <https://www.apa.org/about/policy/boys-men-practice-guidelines.pdf>
- Arellano-Morales, L., Liang, C. T., Ruiz, L., & Rios-Oropeza, E. (2016). *Perceived racism, gender role conflict, and life satisfaction among Latino day laborers*. Journal of Latina/o Psychology
- Bakić, A. (2015). *O prešućivanju*. Muf.hr: <http://muf.com.hr/2015/12/03/o-presucivanju/>
- Baldoni, J. (2017). *Intervju. Men Need to Recognize the Power of Their Feminine Qualities*. Marie Claire. Dostupno na: <https://www.marieclaire.com/celebrity/a14030157/justin-baldoni-ted-women/>
- Baldoni, J. (2017). *Why I'm done trying to be 'man enough'*. Ted.com Dostupno na: https://www.ted.com/talks/justin_baldoni_why_i_m_done_trying_to_be_man_enough (prev. Mira Lenžer Newbould)
- Banaji, M. R., & Prentice, D. A. (1994). *The self in social contexts*. Annual Review of Psychology, 45, 297-332.
- Barker, G., Pawlak, P. (2014). *Razumijevanje mladića i maskuliniteta na Balkanu*. YMI/ CARE
- Bećirbašić, B. (2011). *Tijelo, ženskost i moć*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis
- Blažević, J. i dr. (2013) *18+. Knjiga o nešto drugačijim muškarcima*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
- Bocking, W., Benner, A., & Coleman, E. (2009). *Gay and bisexual identity development among female-to-male transsexuals in North America: Emergence of a transgender sexuality*. Archives of Sexual Behavior

- Brabeck, K. M., Lykes, M. B., & Hunter, C. (2014). *The psychosocial impact of detention and deportation on U.S. migrant children and families*. American Journal of Orthopsychiatry
- Butler, J. (2010). *Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos
- Byne, O., & Miller, E. (2012). *The flow of unaccompanied children through the immigration system: A resource for practitioners, policy makers, and researchers*. New York, NY: Vera Institute of Justice
- Carlson, E., & Gallagher, A. M. (2015). *Humanitarian protection for children fleeing gang-based violence in the Americas*. Journal on Migration and Human Security
- Cheng, H., McDermott, R. C., Wong, Y. J., & La, S. (2016). *Drive for muscularity in Asian American men: Sociocultural and racial/ethnic factors as correlates*. Psychology of Men & Masculinity
- Clements-Nolle, K., Marx, R., & Katz, M. (2006). *Attempted suicide among transgender persons: The influence of gender-based discrimination and victimization*. Journal Of Homosexuality
- Connell, R. (2020). *Intervju. Razgovor za potrebe publikacije Toksična muškost*. Intervju vodio Nikola Vučić
- Connell, R. W. (2005). *Change among the gatekeepers: men, masculinities, and gender equality in the global arena*. Journal of Women in Culture and Society (Chicago: University of Chicago Press)
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2. izdanje). Berkeley, Calif.: University of California Press
- Connell, R. W.; Messerschmidt, James W. (2005). *Hegemonic masculinity: rethinking the concept*. Gender & Society
- Courtenay, W. H. (2000). *Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: A theory of gender and health*. Social Science & Medicine
- Čigon, R. (2019). *Toksična muškost na Univerzitetu u Ljubljani*. Diplomski rad
- Dabić, M. (2011). *Konstrukcija rodni i nacionalnih identiteta muškaraca na poluperiferiji: istraživanje mladih muškaraca u BiH*. Magistarski rad, UNSA
- Dank, M., Lachman, P., Zweig, J. M., & Yahner, J. (2014). *Dating violence experiences of lesbian, gay, bisexual, and transgender youth*. Journal of Youth And Adolescence
- David, B., Grace, D. & Ryan, M. (2006). *The gender wars: A self-categorisation theory perspective on the development of gender identity*. In M. Bennett & F. Sani (ur.), *The development of the social self* (str. 135–157). Hove, UK: Psychology Press

- Dickey, I. m., & Bower, K. L. (2017). *Aging and TGNC identities: Working with older adults*. U: A. A. Singh & I. m. dickey (ur.), *Affirmative counseling and psychological practice with transgender and gender nonconforming clients* (str. 161–174). Washington, DC: American Psychological Association
- Dickey, I. m., Reisner, S. L., & Juntunen, C. L. (2015). *Non-suicidal self-injury in a large online sample of transgender adults*. *Professional Psychology: Research & Practice*
- Dušanić, S. (2012). *Muškarci i rodni odnosi u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: NVO Perpetuum mobile – Centar za razvoj mladih i zajednice
- Drndić, D. (2006). *Feministički rukopis ili politička parabola*. Zagreb: Ženska infoteka
- Eckman, A. i dr. (2007). *Exploring Dimensions of Masculinity and Violence. Western Balkan Gender-Based Violence Prevention Initiative / Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja*. Inicijativa za prevenciju rodno zasnovanog nasilja na Zapadnom Balkanu. CARE i ICRW
- Enole, C. (2020). *Globalizacija i militarizam*. Sarajevo: Udruženje Mreža za izgradnju mira (prev. Gorana Mlinarević)
- Faludi, S. (1992). *Backlash: The undeclared war against American women*. London: Chatto & Windus
- Ferber, A. L. (2000). *Racial warriors and weekend warriors: The construction of masculinity in mythopoetic and white supremacist discourse*. *Men and Masculinities*
- Fraser, N. (1992). *The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics*. *Theory, Culture & Society*
- Gavrić, S. (2020). *Rodna analiza. Alatkke i metode za urođnjavanje politika, programa i projekata*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung
- Goff, P. A., Jackson, M. C., Di Leone, B. A. L., Culotta, C. M., & DiTomasso, N. A. (2014). *The essence of innocence: Consequences of dehumanizing Black children*. *Journal of Personality and Social Psychology*
- Grebo, Z. (2014). *Ženska civilna scena u BiH*. U: Čaušević, J. (ur.) *Zabilježene: žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: SOC, Fondacija CURE
- Hammond, W. P. (2012). *Taking it like a man: Masculine role norms as moderators of the racial discrimination–depressive symptoms association among African American men*. *American Journal of Public Health*
- Hammond, W. P., Fleming, P. J., & Villa-Torres, L. (2016). *Everyday racism as a threat to the masculine social self: Framing investigations of African American male health disparities*. U: Y. J. Wong, S. R. Wester (ur.), *APA handbook of men and masculinities*. (str. 259–283). Washington, DC: American Psychological Association.

- Hess, P. (2016). *Sexism may be bad for men's mental health*. *Popular Science*.
Dostupno na: <https://www.popsoci.com/research-shows-that-toxic-masculinity-is-harmful-to-mens-mental-health/>
- Hughson, M. (2017). *Muškarci u Srbiji: druga strana rodne ne/ravnopravnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Hughson, M. (2018). *Muškarci u Srbiji: promene, otpori, izazovi*. IMAGES
- hooks, b. (1984). *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press
- hooks, b. (2005). *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Zagreb: Centar za ženske studije
- James S., Hartnett S., Kalsbeek W. (1983). *John Henryism and blood pressure differences among black men*. *Journal of Behavioral Medicine*.
- Johnson, A. G. (2000). *The Blackwell dictionary of sociology: A user's guide to sociological language*. Wiley-Blackwell
- Johnson, J. (2020). *What to know about toxic masculinity*. *Medical News Today*
- Jovanović, M. (2016). *Nacizam i homoseksualnost: teror hegemonске muškosti*. Feministički forum Filozofskog fakulteta: izabrani radovi iz studija roda. Ur.: Nada Sekulić i Marija Radoman
- Katunarić, V. (1984). *Ženski eros i civilizacija smrti*. Zagreb: Naprijed
- Karner, T. (1996). *Fathers, sons, and Vietnam: Masculinity and betrayal in the life narratives of Vietnam veterans with post traumatic stress disorder*. *American Studies*
- Kaufman, M. (1999). *Men, Feminism, and Men's Contradictory Experiences of Power*. U: Kuypers, J. (ur.) *Men and Power*, Amherst: Prometheus Books
- Kimmel, M. S., & Messner, M. A. (2012). *Men's lives* (9. izdanje.). New York, NY: Pearson.
- Kiselica, M. S., Benton-Wright, S., & Englar-Carlson, M. (2016). *Accentuating positive masculinity: A new foundation for the psychology of boys, men, and masculinity*. U: Y. J. Wong & S. R. Wester (ur.), *APA handbook of men and masculinities* (str. 123–143). Washington, DC: American Psychological Association.
- Kupers, Terry A. (2005). *Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison*. *Journal of Clinical Psychology*
- Levant, R. F., & Richmond, K. (2007). *A review of research on masculinity ideologies using the Male Role Norms Inventory*. *The Journal of Men's Studies*
- Levant, R. F., Good, G. E., Cook, S. W., O'Neil, J. M., Smalley, K. B., Owen, K., & Richmond, K. (2006). *The Normative Male Alexithymia Scale: Measurement of a gender-linked syndrome*. *Psychology of Men & Masculinity*

- Liang, C. T. H., Molenaar, C. M., & Heard, S. (2016). *President Obama's influence on Black men*. In L. A. Barker (Ur.), *Obama on our minds: The impact of Obama on the psyche of America* (str. 169–186). New York, NY: Oxford University Press
- Liu, W. M. (2005). *The study of men and masculinity as an important multicultural competency consideration*. *Journal of Clinical Psychology*
- Liu, W. M., & Concepcion, W. R. (2010). *Redefining Asian American identity and masculinity*. U: W. M. Liu, D. K. Iwamoto & M. Chae (ur.), *Culturally responsive counseling interventions with Asian American men* (str. 127–144). New York, NY: Routledge.
- Mahalik, J. R., Good, G. E., Tager, D., Levant, R. F., & Mackowiak, C. (2012). *Developing a taxonomy of helpful and harmful practices for clinical work with boys and men*. *Journal of Counseling Psychology*
- Majors, R., & Billson, J. M. (1993). *Cool pose: The dilemmas of Black manhood in America*. New York, NY: Touchstone Books/Simon & Schuster
- Matthews, D. D., Hammond, W. P., Nuru-Jeter, A., Cole-Lewis, Y., & Melvin, T. (2013). *Racial discrimination and depressive symptoms among African American men: The mediating and moderating roles of masculine self-reliance and John Henryism*. *Psychology of Men & Masculinity*
- Mehmedović, F. (2020). *Intervju. Razgovor za potrebe publikacije Toksična muškost*. Intervju vodio Nikola Vučić
- Messner, M. (1998). *The limits of "the male sex role": An analysis of the men's liberation and men's rights movements' discourse*. *Gender & Society*
- Milivojević, Z. (2019). *Muževnost kao patologija*. *Politika*. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/421202/Mozaik/Muzevnost-kao-patologija>
- Millet, K. (1981). *Teorija politike polova*. *Marksizam u svetu*. br. 8-9
- Nadal, K. L. (2008). *Preventing microaggressions: Recommendations for promoting positive mental health*. *Prevention in Counseling Psychology: Theory, Research, Practice, and Training*
- Naphy, W. (2012/2014). *Born to be gay. Historija homoseksualnosti*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
- Oliffe, J. (2007). *Health behaviors, prostate cancer, and masculinities: A life course perspective*. *Men and Masculinities*
- Peterson, J. (2019). *Comment on the APA Guidelines for the Treatment of Boys and Men*. Dostupno na: <https://www.jordanbpeterson.com/political-correctness/comment-on-the-apa-guidelines-for-the-treatment-of-boys-and-men/>

- Pleck, J. H. (1995). *The gender role strain paradigm: An update*. In R. F. Levant & W. S. Pollack (ur.), *A new psychology of men* (str. 11–32). New York, NY: Basic Books.
- Pleck, J. H., Sonenstein, F. L., & Ku, L. C. (1994). *Attitudes toward male roles among adolescent males: A discriminant validity analysis*. *Sex Roles*
- Porter, K. E., Brennan-Ing, M., Chang, S. C., dickey, I. m., Singh, A. A., Bower, K. L., & Witten, T. M. (2016). *Providing competent and affirming services for transgender and gender nonconforming older adults*. *Clinical Gerontologist*
- Puhalo, S., Milinović, J. (2016). *Biti muškarac u Republici Srpskoj: ka solidarnosti i rodnoj ravnopravnosti*. Banja Luka: Gender centar RS
- Sam de Boise (2019). *Editorial: is masculinity toxic?* NORMA, 14:3
- Sánchez, F. J. (2016). *Masculinity issues among gay, bisexual, and transgender men*. U: Y. J. Wong & S. R. Wester (ur.), *APA handbook of men and masculinities*
- Sculos, B. W. (2017). *Who's Afraid of 'Toxic Masculinity'? Class, Race and Corporate Power* Vol. 5
- Shapiro, B. (2019). *The scientific experts who hate science*. AP News. Dostupno na: <https://apnews.com/article/06d7ea48fed44a54b5568038f81b25e0>
- Spahić Šiljak, Z. (2007). *Žene, religija i politika*. Sarajevo: TPO fondacija
- Spahić Šiljak, Z. (2015) *Zašto još govorimo o seksizmu?* U: Rodni stereotipi: Zvuči poznato? (105-111) Sarajevo: TPO fondacija, ur. Monja Šuta Hibert
- Spahić Šiljak, Z. (2016). *Zašto feminizam?*. (internet) dostupno na: <http://www.tacno.net/kultura/zasto-feminizam/>, pristupljeno: 25. 3. 2017.
- Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička kritika*. Sarajevo: TPO fondacija
- Spahić, A., Gavrić, S. (2012). *Čitanka LGBT ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Heinrich Boll Stiftung
- Tomić-Koludrović, I. (2009). *Muškarci i žene u mikro-makro kontekstu: 25 godina poslije*. Forum. Revija za sociologiju 40
- Touraine, A. (2011). *Svijet žena*. Podgorica: CID
- Vaughns, K.C. & Spielberg, W. (2014). *The psychology of Black boys and adolescents*. Santa Barbara, CA: Praeger
- Vasić, B. (2015). *Patrijarhat*. U: Feministička čitanja društvenih fenomena (134-140), Sarajevo: SOC, Fondacija CURE (ur. Čaušević, J., Spahić, A)
- Westwood, S., & Price, E. (2016). *Lesbian, gay, bisexual and trans* individuals living with dementia: Concepts, practice and rights*. Baltimore, MD: Routledge.
- Wilson, G. (2006). *Breaking through barriers to boys' development: Developing a caring masculinity*. London: Network Continuum Education.

- Witten, T. M., & Eyler, A. E. (2015). *Care of aging transgender and gender non-conforming patients*. In R. Ettner, S. Monstrey, & A. E. Eyler (ur.), *Principles of transgender medicine and surgery* (str. 343–372). New York, NY: Routledge
- Wong, Y. J., Horn, A. J., & Chen, S. (2013). *Perceived masculinity: The potential influence of race, racial essentialist beliefs, and stereotypes*. *Psychology of Men and Masculinity*
- Wong, Y. J., Owen, J., & Shea, M. (2012). *A latent class regression analysis of men's conformity to masculine norms and psychological distress*. *Journal of Counseling Psychology*
- Zaharijević, A., Baucal, A. (2019). *Toksična muškost?* Pešcanik. Dostupno na: <https://pescanik.net/toksicna-muskost/>
- Zaharijević, A. (2012). *Kratka historija sporova: šta je feminizam?* U: Neko je rekao feminizam?. Novi Sad: Heinrich Böll Stiftung
- Yuval-Davis, N. (2004) *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka

Autor je uspio da na jednostavan i pitak način prikaže duboke kontemplacije kroz koje je prolazio promišljajući o muškim identitetima. Muškarcima se nameće okvir u koji se nije lako uklopiti. A ko nameće okvir? Namećemo ga svi mi, počevši od roditelja, preko škole do prijatelja i šireg društva kroz rodno nadziranje koje Nikola Vučić detaljno opisuje u jednom od poglavlja.

Dr. sc. Dženana Husremović

UNIVERZITETSKA PROFESORICA PSIHOLOGIJE

“Kritika toksične muškosti” je iznimno važna i potrebna za bosansko-hercegovački socio-kulturni i politički kontekst u kojem je nasilje do te mjere normalizirano da je najveći izazov otvoriti oči i sagledati ozbiljnost problema koji razara živote ljudi, porodica i društva. Ovom knjigom Nikola Vučić otvara oči čitateljima i čitateljicama o posljedicama toksične muškosti na živote pojedinca i društva u cjelini, ali i ohrabruje da se ideološke konstrukcije muškosti propituju, a njeni toksični elementi mijenjaju.

Dr. sc. Zilka Spahić Šiljak

UNIVERZITETSKA PROFESORICA RODNIH STUDIJA

www.fes.ba